

**ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΡΗΤΗΣ
ΣΧΟΛΗ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ ΑΓΩΓΗΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ**

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

***ΤΟ ΘΕΑΤΡΟ ΩΣ ΜΕΣΟ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΗ ΜΕΤΑΞΕΙΚΗ
ΔΙΚΤΑΤΟΡΙΑ***

ΤΡΟΥΛΗΣ ΓΕΩΡΓΙΟΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ:

Επόπτης: Μουδατσάκης Τηλέμαχος, *Καθηγητής Π.Τ.Δ.Ε.*
Συνεπόπτες: Ζερβού Αλεξάνδρα, *Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε.*
Βλαχάκη Ειρήνη, *Επικ. Καθηγήτρια Π.Τ.Δ.Ε.*

ΡΕΘΥΜΝΟ
ΣΕΠΤΕΜΒΡΙΟΣ 2009

Στη μνήμη του πατέρα μου Ορέστη

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΠΡΟΛΟΓΟΣ	5
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	6
Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ	9
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ	11
ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΠΡΙΝ ΤΗ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ	11
1.1. Η «Επανάσταση του 1922»	11
1.1.1 Η δίκη των Έξι	12
1.1.2. Το κίνημα του Οκτωβρίου του 1923	13
1.2. Η ανακήρυξη της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας και οι πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις	14
1.2.1. Η δικτατορία του Πάγκαλου (1925 – 1926)	16
1.2.2. Οικουμενική Κυβέρνηση (1926-1928)	18
1.2.3. Η τετραετία Βενιζέλου(1928-1932)	20
1.3. Η Περίοδος της αστάθειας - Παλινόρθωση (1932 -1935)	23
1.3.1. Οι εκλογές του 1933	24
1.3.2. Το κίνημα του Πλαστήρα	25
1.3.3. Το κίνημα της 1 ^{ης} Μαρτίου 1935	25
1.4. Η παλινόρθωση και ο δρόμος προς τη 4^η Αυγούστου	28
1.5. Διεθνής Πολιτικές εξελίξεις	35
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ	38
4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ	38
2.1.1 Η κατάλυση των λαϊκών ελευθεριών	38
2.1.2. Η συγκρότηση της πρώτης δικτατορικής κυβέρνησης	38
2.1.3. Η τρομοκρατία της 4 ^{ης} Αυγούστου και τα βασανιστήρια	41
2.2. Οικονομική- Κοινωνική πολιτική	43
2.3. Οι επεμβάσεις της 4^η Αυγούστου στην εκπαίδευση	46
2.4. Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.)	48
2.5. Η Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου	52
2.5.1. Το Έθνος	52
2.5.2. Το Κράτος	55
2.5.3. Ο Γ' Ελληνικός Πολιτισμός	56
2.5.4. Ο μύθος του χαρισματικού ηγέτη	58
2.5.5. Αντιφιλελευθερισμός, αντικοινοβουλευτισμός και αντιατομικισμός.	59
2.5.6. Αντικομμουνισμός	60
2.6. Φασισμός και 4^η Αυγούστου	62
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ	66
ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ	66
3.1. Προπαγάνδα	66
3.2. Ο Προπαγανδιστικός μηχανισμός της 4^η Αυγούστου	67

3.2.1. Τύπος και προπαγάνδα	69
3.2.2. Ραδιόφωνο και προπαγάνδα	70
3.2.3. Κινηματογράφος και προπαγάνδα	71
3.2.4. ΕΟΝ και προπαγάνδα	73
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ	76
ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΑΙ Η ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ	76
4.1. Το ελληνικό θέατρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα	76
4.1.1 Το θέατρο πριν τη Μικρασιατική καταστροφή	76
4.1.2 Το θέατρο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή	78
4.2. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και το Θέατρο	80
4.2.1 Νομοθετικά μέτρα (Λογοκρισία και Επιτροπές Ελέγχου)	81
4.2.2 Άλλα μέτρα του καθεστώτος για έλεγχο του θεάτρου	85
4.2.2.1 Οικονομική ενίσχυση του Βασιλικού Θεάτρου	87
4.2.2.2 Ίδρυση του Μουσείου Σύγχρονου Ελληνικού Θεάτρου και η υπαγωγή του θεάτρου Κοτοπούλη σε ημικρατικό θέατρο	88
4.2.2.3 Προαγορασμένα εισιτήρια και το Ταμείο Εργασίας Ηθοποιών	90
4.2.2.4 Ίδρυση του Λυρικού Θεάτρου και του «Άρμα Θέσπιδος»	92
4.2.2.5 Η εφαρμογή της Άδειας εξασκήσεως επαγγέλματος ηθοποιού	94
4.3 Ο “Γ Ελληνικός Πολιτισμός” και το θέατρο	97
4.3.1 Η “αναβίωση του Ελληνισμού”	98
4.3.1.1 Η περίπτωση του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών	100
4.3.2 Μέσο εθνικής αναγέννησης ο Πολιτισμός	103
4.3.2.1 Θέατρο και εργατική τάξη	104
4.3.2.2 Έλεγχος και περιορισμός του ελαφρού Θεάτρου για ελληνικά θεατρικά έργα	105
4.3.2.2.1 θεατρική -	106
4.3.2.2.2 θεατρική -	108
4.4. Θεατρική προπαγάνδα και Ε.Ο.Ν.	109
4.4.1 Ίδρυση δραματικών σχολών	113
4.4.2 Το Κουκλοθέατρο στην ΕΟΝ	114
4.4.3 Θεατρικά έργα για την Ε.Ο.Ν.	115
4.4.3.1 “Μπροστά στο Θάνατο”	119
4.4.3.2 “Τα Σουλιωτόπουλα δεν πέθαναν”	120
4.4.3.3 “Θα ρθη μια μέρα”	121
4.4.3.4 “Ξαναζωντάνεμα”	122
4.4.3.5 “Ιερή Φλόγα”	123
4.4.3.6 “Πενθεσίλεια”	127
ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ	134
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	139
ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ	139
Περιοδικά	139
Εκδόσεις της 4 ^{ης} Αυγούστου και της Ε.Ο.Ν.	139
Εφημερίδες	140
ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ	140
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	145

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Η παρούσα εργασία, με τίτλο: «*Το θέατρο ως μέσο προπαγάνδας κατά τη Μεταξική δικτατορία*», εκπονήθηκε στα πλαίσια του Μεταπτυχιακού προγράμματος του Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης του Πανεπιστημίου Κρήτης, υπό την επίβλεψη Τριμελούς Επιτροπής, με κύριο επόπτη τον Καθηγητή κ. Τηλέμαχο Μουδατσάκι.

Ο χώρος στον οποίο κινούμαστε έχει ελάχιστα διερευνηθεί στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα η έρευνα στον τομέα της εγχώριας προπαγάνδας, ειδικά της θεατρικής, την περίοδο του μεσοπολέμου βρίσκεται σε αρχικό στάδιο. Φιλοδοξία μας είναι να συμβάλουμε στη διερεύνηση του θεατρικού φαινομένου (προπαγανδιστικού) κατά τη διάρκεια της Μεταξικής δικτατορίας.

Από τη θέση αυτή θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά όλους όσους συνέβαλαν στην ολοκλήρωση αυτής της εργασίας.

Ιδιαίτερα ευχαριστώ τον Καθηγητή κ. Τηλέμαχο Μουδατσάκι ο οποίος, με την αμέριστη και συνεχή συμπαράστασή του, την επίβλεψη και την επιστημονική του καθοδήγηση βοήθησε στην αποτελεσματική διεξαγωγή της παρούσας.

Παράλληλα ευχαριστώ την Καθηγήτρια κ. Αλεξάνδρα Ζερβού για τις πολύτιμες συμβουλές και επισημάνσεις της.

Ταυτόχρονα θα ήθελα να ευχαριστήσω την Επίκουρο Καθηγήτρια κ. Ειρήνη Βλαχάκη για τη βοήθειά της ως ειδική σε ιστορικά ζητήματα.

Ευχαριστώ όλο το προσωπικό των βιβλιοθηκών και αρχείων, που επισκέφτηκα, για την πολύτιμη βοήθειά τους στην εύρεση, ιδιαίτερα, του σπάνιου και απαραίτητου πρωτογενούς υλικού της εργασίας. Ιδιαίτερα το προσωπικό της βιβλιοθήκης της βουλής των Ελλήνων, του Θεατρικού Μουσείου Ελλάδος, του ΕΛΙΑ (Ελληνικό Λογοτεχνικό και Ιστορικό Αρχείο) καθώς και το προσωπικό της Μπενακείου βιβλιοθήκης, τμήματος της βιβλιοθήκης της βουλής.

Τέλος να ευχαριστήσω την οικογένειά μου για την ηθική τους συμπαράσταση.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δικτατορία της 4^{ης} Αυγούστου¹ αποτελεί κομμάτι της νεότερης ελληνικής ιστορίας, το οποίο αντιμετωπίζεται από την έρευνα με σχετική καθυστέρηση. Τα τελευταία χρόνια έχουν γίνει προσπάθειες διερεύνησης της συγκεκριμένης περιόδου, γενικά, και ειδικά σε ότι αφορά πρόσωπα και γεγονότα.

Εργασίες, όπως η παρούσα, που έχουν ως αντικείμενο έρευνας την προπαγάνδα στην Ελλάδα, κινούνται σε μια αμυδρά γνωστή περιοχή. Στη χώρα μας δεν αναπτύχθηκε ποτέ μια θεωρία προπαγάνδας, ούτε υπήρξαν θεωρητικοί που θα ανέπτυσαν μια τέτοιου είδους θεωρία. Λίγες κυβερνήσεις στην Ελλάδα ασχολήθηκαν με την προπαγάνδα τόσο διεξοδικά όσο η 4^η Αυγούστου. Παρ' όλο που το καθεστώς έκανε εκτεταμένη χρήση των προπαγανδιστικών μέσων, η έρευνα σε αυτό το σημείο δεν έχει προχωρήσει σημαντικά.

Ένα από τα λιγότερο μελετημένα σημεία, της Μεταξικής δικτατορίας, είναι ο ρόλος του θεάτρου. Η παρούσα μελέτη φιλοδοξεί να αναδείξει τη σημασία που έδινε το καθεστώς, της 4^{ης} Αυγούστου, στο θέατρο, ως μέσου διαπαιδαγώγησης και χειραγώγησης του κοινωνικού συνόλου, καθώς και την προσπάθεια αξιοποίησής του για την προώθηση συγκεκριμένων ιδεολογικών σχημάτων.

Κίνητρο για την ενασχόλησή μας, με το αντικείμενο αυτό, είναι η ύπαρξη ελάχιστων εργασιών στο συγκεκριμένο πεδίο έρευνας. Εργασίες που έχουν γίνει στα πλαίσια αυτής της περιόδου σχετίζονται περισσότερο με τη φύση και την ιδεολογία του καθεστώτος, τα πρόσωπα και την πολιτική που εφήρμοσε, ενώ ελάχιστες είναι αυτές που ασχολούνται με το προπαγανδιστικό φαινόμενο.

Το χρονικό πλαίσιο, μέσα στο οποίο εντάσσεται η εργασία μας, εκτίνεται από το 1936 – 1940 (εισβολή των Ιταλικών στρατευμάτων και έναρξη εχθροπραξιών στον Ελλαδικό χώρο). Συγκεκριμένα η έρευνα σταματά την 28^η Οκτωβρίου 1940, διότι η προπαγάνδα από αυτό το χρονικό όριο και μετά αποκτά εντελώς διαφορετικά χαρακτηριστικά, τα οποία δεν αποτελούν αντικείμενο της έρευνά μας.

Για τη διαπίστωση της χρήσης του θεάτρου ως μέσου προπαγάνδας, κρίνεται σκόπιμη η ανάλυση και η ερμηνεία της κοινωνικής πολιτικής ιστορίας με το αισθητικό θεατρικό φαινόμενο εκείνης της εποχής. Ως εκ τούτου καθίσταται αναγκαία, εξ' αρχής, η διεξοδική μελέτη του ιδεολογικοπολιτικού περιβάλλοντος

¹ Όπως ήταν γνωστή η δικτατορία του Μεταξά, από την ημερομηνία κήρυξής της.

(περικείμενο) που γέννησε αυτή την προπαγάνδα και, κατόπιν, η ανίχνευση της ενδεχόμενης χρήσης του θεάτρου ως μέσου προπαγάνδας. Η εργασία μας επομένως, για μεθοδολογικούς λόγους, χωρίζεται σε τέσσερα κεφάλαια.

Στο πρώτο κεφάλαιο παρουσιάζεται το ιστορικό πλαίσιο της εποχής του μεσοπολέμου. Γίνεται δηλ. ανάλυση των γεγονότων που προετοίμασαν το έδαφος για την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου (κοινωνικές και πολιτικές ανακατατάξεις).

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζεται το κοινωνικοπολιτικό σκηνικό που διαμορφώθηκε με την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου, το ιδεολογικό προφίλ του καθεστώτος καθώς και η σχέση του με τον φασισμό και τα διεθνή όμορα καθεστάτα.

Στο τρίτο κεφάλαιο αποσαφηνίζεται η χρήση του όρου της προπαγάνδας· γίνεται μια εις βάθος ανάλυση των προπαγανδιστικών μηχανισμών που υιοθέτησε το καθεστώς, ενώ ταυτόχρονα αναδεικνύεται ποια καθεστάτα αντέγραψε, τουλάχιστον, στον προπαγανδιστικό τομέα.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο παρουσιάζονται, αρχικά, η θεατρική κίνηση και γενικότερα η θεατρική ζωή στην Ελλάδα πριν και μετά τη μικρασιατική καταστροφή και, κατόπιν, διεξοδικά τα μέτρα που χρησιμοποίησε ο Μεταξάς ώστε να χειραγωγήσει το θέατρο και τους φορείς του. Έπειτα εξετάζονται σχολαστικά οι ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος και πώς αυτές προβλήθηκαν μέσω του θεάτρου. Ιδιαίτερα σημαντικές ήταν οι ενέργειες που έγιναν, από το καθεστώς, στα πλαίσια της ΕΟΝ και για το λόγο αυτό εξετάζονται σε ξεχωριστό υποκεφάλαιο. Τέλος αναλύονται 6 θεατρικά έργα, που γράφηκαν ή ανέβηκαν από μέλη της ΕΟΝ για τον εορτασμό επετείων, τα οποία αποσκοπούσαν στην προώθηση συγκεκριμένων ιδεολογημάτων.

Στο τελευταίο μέρος, της εργασίας, καταγράφονται συνοπτικά οι διαπιστώσεις σχετικά με την προπαγάνδα, ιδιαίτερα την θεατρική, καθώς και τον βαθμό απήχησης της στις λαϊκές μάζες.

Το υλικό, το οποίο χρησιμοποιήθηκε για να μελετηθούν οι αντικειμενικοί στόχοι της θεατρικής προπαγάνδας του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου, χωρίζεται σε δύο κατηγορίες. Στην πρώτη κατηγορία εντάσσονται οι πρωτογενείς πηγές, δηλ. όλα τα πρωτότυπα έγγραφα – έντυπο υλικό της περιόδου π.χ. έγγραφα που φυλάσσονται σε διάφορα αρχεία όπως το αρχείο Μεταξά στη Μπενάκειο βιβλιοθήκη, *Το ημερολόγιο του Μεταξά* και το δίτομο βιβλίο *Σκέψεις και ιδέες του*, το περιοδικό *Η Νεολαία*, το περιοδικό *Νέα Εστία*, το περιοδικό *Το Νέον Κράτος*· εφημερίδες της εποχής όπως: η *Καθημερινή*, τα *Αθηναϊκά Νέα* και η *Βραδινή* καθώς και

καλλιτεχνικές εφημερίδες όπως *Τα Παρασκήνια* και *Το Ελληνικό Θέατρο*· επίσης εκδόσεις της 4^η Αυγούστου για την Ε.Ο.Ν. όπως το έντυπο *Φαλαγγίτικη επιθεώρηση, Τα τραγούδια της Νεολαίας, Αποσπάσματα εκ των Εισηγήσεων των Επιτελικών Γραφείων..* , καθώς και έντυπα του ίδιου του καθεστώτος όπως: *Ο απολογισμός μιας διετίας, Τέσσερα χρόνια διακυβέρνησης Μεταξά* κ.α. Στη δεύτερη κατηγορία εντάσσονται οι δευτερογενείς πηγές όπως εργασίες, άρθρα και βιβλία που έχουν γραφεί με κάποια σχετική χρονική απόσταση από την περίοδο που μελετάται.

*« Πιστεύω ότι το θέατρο είναι μέσα εις την φύσι του Έλληνος.
Είναι η καθαυτό τέχνη του και διά τούτο τοποθετώ το θέατρον
εις την πρώτη γραμμήν του κυβερνητικού ενδιαφέροντος»²*

² Απόσπασμα από συνέντευξη του Μεταξά, που έδωσε στον Κώστα Μπασιά και δημοσιεύτηκε στις εφημερίδες Βραδυνή και Καθημερινή στις 15 – 16 Σεπτεμβρίου 1936.

Η ΕΛΛΑΔΑ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ

Ο ελληνικός Μεσοπόλεμος τοποθετείται, χρονικά, από το 1922 έως το 1940, μεταξύ Μικρασιατικής καταστροφής και εμπλοκής της Ελλάδας στον Β Παγκόσμιο πόλεμο. Η περίοδος αυτή, δεν αντιστοιχεί ούτε χρονικά ούτε ποιοτικά με την αντίστοιχη ευρωπαϊκή καθώς στην Ελλάδα ο πόλεμος παρατάθηκε για ακόμη πέντε περίπου χρόνια.

Ο Μεσοπόλεμος είναι μια περίοδος ταραγμένη, γεμάτη αντιφάσεις, όμως ταυτόχρονα και περίοδος-κλειδί³ για την κατανόηση και διαμόρφωση της νεοελληνικής κοινωνίας έως σήμερα. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι μια περίοδος συγκρούσεων, κοινωνικών και ιδεολογικών ανακατατάξεων, κρίσεων, στη διάρκεια της οποίας ο εθνικισμός κάνει πολύ έντονη την παρουσία του στον ευρωπαϊκό, τουλάχιστον, χώρο και μάλιστα με ακραίες μορφές, όπως αυτές του φασισμού και του εθνικοσοσιαλισμού.

Η 'Μεγάλη ιδέα', που συνοπτικά αφορούσε την ενσωμάτωση όλων των περιοχών που περιείχαν συμπαγείς ελληνικούς πληθυσμούς στο αντίστοιχο κράτος, διαγράφηκε και η ιστορία του ελληνικού κράτους ξεκίνησε ουσιαστικά πάλι από την αρχή, με σχεδόν διαφορετικούς όρους και ταυτότητα από αυτή που είχε δημιουργήσει η επανάσταση του 1821⁴. Χαρακτηριστικά ο Άλκης Ρήγος αναφέρει: «Παρόλο που όλα τα οικονομικά και κοινωνικά μεγέθη, με τα οποία αρθρώθηκε ο νεοελληνικός σχηματισμός από την ύστερη τουρκοκρατία μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, ανατρέπονται ριζικά με την καταστροφή του 1922»⁵.

Το 1923 η ειρήνη επανήλθε στην Ελλάδα, όμως η χώρα είχε πλέον να αντιμετωπίσει αφενός την ήττα του ελληνικού στρατού στη Μικρά Ασία (Αύγουστος 1922) αφετέρου την προσέλευση 1,5 εκατομμυρίου περίπου, απόρων στην πλειονότητά τους,⁶ προσφύγων.

Η κοινωνική και πολιτική ζωή της Ελλάδας βρέθηκε μπροστά σε ένα μεγάλο ιδεολογικό κενό. Η διαπλοκή αυτών των προβλημάτων (προσέλευση προσφύγων – ιδεολογικό κενό) σε συνδυασμό με την ταυτόχρονη αδυναμία του αστικού κόσμου να δώσει ριζικές λύσεις κατά τη διάρκεια του μεσοπολέμου κλονίζουν την εμπιστοσύνη

³ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, 1988, Αθήνα, σ. 16-17

⁴ Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923 -1940*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, τομ. Α, σ. 5

⁵ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 122

⁶ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ.121

των πολιτών στις αξίες και τους θεσμούς του αστικού πολιτικού συστήματος.⁷ Συνέπεια όλων αυτών, και άλλων παραγόντων, ήταν η εδραίωση της μεταξικής δικτατορίας στις 4 Αυγούστου 1936.

⁷ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 266

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΕΞΕΛΙΞΕΙΣ ΠΡΙΝ ΤΗ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

Η Ελλάδα τις δύο, περίπου, δεκαετίες του μεσοπολέμου κινήθηκε ανάμεσα σε δύο πολιτεύματα, τη βασιλεία και τη δημοκρατία. Στις δύο μορφές πολιτεύματος αντιστοιχούν δύο διαφορετικά συντάγματα: αυτό του 1864⁸ της «βασιλευομένης δημοκρατίας» σύμφωνα και με την αναθεώρηση του 1911⁹, και αυτό της δημοκρατίας που ψηφίστηκε το 1927¹⁰.

1.1. Η «Επανάσταση του 1922»¹¹

Αμέσως μετά τη μικρασιατική καταστροφή δημιουργήθηκε πολιτική αναστάτωση στην Αθήνα με αποτέλεσμα να πέσει η κυβέρνηση Πρωτοπαπαδάκη – Γούναρη. Ο Ι. Μεταξάς, ο μόνος από τον βασιλικό πολιτικό χώρο όπου δημόσια είχε ταχθεί κατά της μικρασιατικής εκστρατείας, κινείται για τον σχηματισμό δικτατορικής κυβέρνησης. Η ανάθεση πρωθυπουργίας στον Μεταξά θα προκαλούσε αντιδράσεις των συμμάχων και του ίδιου του πολιτικού κόσμου. Τελικά ορκίζεται νέα κυβέρνηση υπό τον Νίκο Τριανταφυλλάκο¹².

Παράλληλα, στη Χίο και στη Μυτιλήνη, παρατηρούνται αναταραχές και ανάμικτα συναισθήματα στους αξιωματικούς για τα γεγονότα. Ο συνταγματάρχης Νικόλαος Πλαστήρας κάνει την εμφάνισή του στη Χίο και επιβάλλει την τάξη. Αμέσως οργανώνει το στράτευμα και προετοιμάζει την ανατροπή του βασιλικού καθεστώτος. Ο Πλαστήρας δεν είναι μόνος του, συνεργάζεται με τον συνταγματάρχη Στυλιανό Γονατά, αρχικά, και αργότερα με τον αντιπλοίαρχο Δημήτρη Φωκά και πλοίαρχο Αλέξανδρο Χατζηκυριάκο. Συγκροτείται η «Επαναστατική Επιτροπή» με γραμματέα της τον ταγματάρχη Ευριπίδη Μπακιρτζή. Στις 11 Σεπτεμβρίου 1922 ξεσπά το κίνημα στη Χίο και στη Μυτιλήνη¹³. Στη Μυτιλήνη συντάσσεται προκήρυξη, την οποία ο Γονατάς διέταξε να ρίψει αεροσκάφος στην Αθήνα. Η

⁸ Αναλυτικά όλα τα άρθρα του συντάγματος βλ. **Παύλος Πετρίδης**, *Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936)*, εκδ. Σακκουλα, Θεσ/νίκη 1984 σ.437-453, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, *Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις*, εκδ. Α. Χριστάκη, τόμος Α (1832-1940), Αθήνα, 1997, σ.273-285

⁹ **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 299-315

¹⁰ **Χρήστος Χατζηιωσήφ**, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 -1940*, Τόμος Β μέρος 2^ο, σ. 37, Αναλυτικά όλα τα άρθρα του συντάγματος βλ. **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 468-509, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 345-374

¹¹ Όπως έμεινε στην ιστορία

¹² **Αλκης Ρήγος**, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922 -1935*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Α σ. 22

¹³ **Γιάννης Γιαννουλόπουλος**, *Ο διακανονισμός της Λωζάννης*, στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 256

προκήρυξη απευθυνόταν προς: «*Ελληνικόν Λαόν. Πρόεδρον Εθνοσυνελεύσεως. Βασιλέα. Διάδοχον. Πρόεδρον της Κυβερνήσεως*» και απαιτούσε: α) παραίτηση του Κωνσταντίνου υπέρ του διαδόχου, β) άμεση διάλυση της Εθνοσυνέλευσης, γ) άμεση ενίσχυση του μετώπου της Θράκης και δ) σχηματισμό κυβέρνησης «*αχρόου*» αλλά και «*εμπνέουσης εμπιστοσύνη εις Αντάντ, δια την ταχύτατην αμερόληπτον ενέργεια εκλογών...*».¹⁴ Η «Επαναστατική Επιτροπή» ανάγκασε στις 14 Σεπτεμβρίου 1922 σε παραίτηση τον βασιλιά Κωνσταντίνο και τον Πρωθυπουργό της χώρας ενώ στις 15 Σεπτεμβρίου ανέλαβε επίσημα τη διοίκηση της χώρας. Αμέσως ορκίστηκε βασιλιάς ο διάδοχος Γεώργιος Β και ανατέθηκε ο σχηματισμός της κυβέρνησης στον Αλέξανδρο Ζαΐμη. Εκείνος δέχθηκε, όμως βρισκόταν στην Αυστρία και δεν φαινόταν να βιάζεται να αναλάβει την κυβέρνηση. Στις 17 Σεπτεμβρίου ορκίστηκε νέα Κυβέρνηση με αντιπρόεδρο και εκτελούντα χρέη Πρωθυπουργού το Σωτήριο Κροκιά. Παράλληλα η «Επαναστατική Επιτροπή» έκανε συλλήψεις, στρατιωτικών και πολιτικών, των θεωρούμενων πρωταίτιων της μικρασιατικής καταστροφής και την παραπομπή τους σε δίκη.

Η επέμβαση της «Επαναστατικής Επιτροπής», την κρίσιμη αυτή στιγμή, αφ' ενός έδωσε διέξοδο στην οργή του κόσμου αφ' ετέρου όμως νομιμοποίησε την ανάγκη της δικτατορικής διαχείρισης και επέμβασης του στρατού στην πολιτική ζωή¹⁵.

1.1.1 Η δίκη των Έξι

Στις 5 Οκτωβρίου 1922, η «Επαναστατική επιτροπή», με διάγγελμα, το οποίο είχε γράψει ο Γ. Παπανδρέου, «*θεωρεί επιβεβλημένη την παραδειγματικήν ποινικήν τιμωρίαν των εχθρών της Πατρίδος εις τους οποίους οφείλεται η κατάρρευσις του Μικρασιατικού Μετώπου [...] Είναι κοινή απαίτησις ο πάνδημος στιγματισμός των μεγάλων ενόχων*».¹⁶ Συγκροτήθηκε τριμελής Ανακριτική Επιτροπή αποτελούμενη από τους: Θ. Πάγκαλο, Ι. Καλογερά και Χρ. Λούφα, η οποία παρέπεμψε σε έκτακτο στρατοδικείο τους: Δ. Γούναρη (Πρωθυπουργό 1920 -1922), Π. Πρωτοπαπαδάκη, Ν. Στράτο, Ν. Θεοτόκη, Γ. Μπαλατζή, Ξ. Στρατηγό, Μ. Γούδα και τον αρχιστράτηγο της Μ. Ασίας Γ. Χατζηανέστη, με την κατηγορία της έσχατης προδοσίας¹⁷.

¹⁴ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 140

¹⁵ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, εκδ. Θεμέλιο, 1988, Αθήνα, σ. 277

¹⁶ Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922 -1935*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Α σ. 46

¹⁷ Γιάννης Γιαννουλόπουλος, ο.π.: σ. 257

Από τις 31 Οκτωβρίου έως τις 15 Νοεμβρίου, συνεδρίαζε το έκτακτο στρατοδικείο, στην αίθουσα της παλιάς βουλής. Πραγματοποιήθηκαν δεκατέσσερις συνεδριάσεις μέχρι τα ξημερώματα της 15^{ης} Νοεμβρίου (6:40 π.μ.) όπου αποφασίστηκε παμψηφεί η θανατική καταδίκη για τους: Δ. Γούναρη, Π. Πρωτοπαπαδάκη, Ν. Στράτο, Ν. Θεοτόκη, Γ. Μπαλτατζή, Γ. Χατζηανέστη ενώ για τους: Ξ. Στρατηγό, Μ. Γούδα η ισόβια κάθειρξη. Η εκτέλεση των έξι έγινε στο Γουδί (στο δασάκι πίσω από τη «Σωτηρία») την ίδια μέρα στις 11:30π.μ. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος καθώς και ο Άγγλος πλοίαρχος Τάμποτ προσπάθησαν (ξεχωριστά) να αποτρέψουν την εκτέλεση αλλά ήταν πλέον αργά. Το τηλεγράφημα του Βενιζέλου (από τη Λωζάνη, όπου βρισκόταν για τις διαπραγματεύσεις της ομώνυμης συνθήκης) έφτασε μετά την εκτέλεση¹⁸ καθώς και ο ίδιος ο Τάμποτ έφτασε στο γραφείο του Πλαστήρα τρία λεπτά μετά την εκτέλεση. Ο Πλαστήρας, για να κατευνάσει τη λαϊκή οργή για τους Κωνσταντινικούς, είχε δεσμευτεί να εκτελέσει την οποιαδήποτε απόφαση του έκτακτου στρατοδικείου.

Ο Α. Ρήγος, για την εκτέλεση των έξι, αναφέρει: *«Η εκτέλεση των έξι – η οποία έμελλε να αναζωπυρώσει για δύο ακόμη δεκαετίες τον Εθνικό Διχασμό του 1915- έχει άμεσα εκτονωτικά αποτελέσματα προς όλες τις κατευθύνσεις»*¹⁹ και ο Τ. Βουρνάς: *«Η αιματοχυσία εκείνη, άσκοπη και χωρίς επιπτώσεις κάποιας κάθαρσης, είχε ως αποτέλεσμα να αναζωπυρωθεί ο παλαιός Διχασμός του λαού και να ανοιχθούν κατάστιχα πολιτικών αντεκδικήσεων στο χώρο του αντιβενιζελισμού και του βενιζελισμού που ταλάνισαν τη χώρα, με διαφορετική κάθε φορά μορφή και κίνητρα, ως τον πόλεμο του 1940-41, την κατοχή, τα μεταπελευθερωτικά χρόνια του εμφυλίου πολέμου και της δικτατορίας των συνταγματαρχών»*²⁰.

1.1.2. Το κίνημα του Οκτωβρίου του 1923

Στις 24 Ιουλίου 1923, στις 3 το μεσημέρι στο Πανεπιστήμιο της Λωζάνης, υπογράφηκε η γνωστή Συνθήκη της Λωζάνης. Η συνθήκη καθόριζε και οριστικοποιούσε τα σύνορα της Ελλάδας στον Έβρο και στο Αιγαίο, ρύθμιζε θέματα όπως: το καθεστώς στα στενά, την προστασία των μειονοτήτων, ιθαγένεια, ανταλλαγή πληθυσμών, την παραμονή του Οικουμενικού Πατριαρχείου στην

¹⁸ **Τάσος Βουρνάς**, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)*, εκδ. «Τολίδης», Αθήνα 1977, σ. 282

¹⁹ **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 65

²⁰ **Τάσος Βουρνάς**, ο.π.: σ. 285

Κωνσταντινούπολη καθώς και την παραχώρηση στην Τουρκία της Ίμβρου και της Τενέδου, αλλά με καθεστώς πλήρους αυτοδιοίκησης. Επίσης η Ελλάδα απαλλασσόταν από την καταβολή στρατιωτικών αποζημιώσεων.

Η προσέλευση μεγάλου όγκου προσφύγων, από τις ανταλλαγές πληθυσμών, είχε ως συνέπεια τη δημιουργία νέων οικονομικών και κοινωνικών προβλημάτων. Μέσα σ' αυτό το έντονο κοινωνικά κλίμα προκηρύσσονται με διάταγμα, στις 18 Οκτωβρίου, εκλογές για τις 9 Δεκεμβρίου 1923. Ο αντιβενιζελικός πολιτικός κόσμος αντιδρά για το νέο εκλογικό νόμο, που εξυπηρετεί τους βενιζελικούς²¹, και δηλώνει ότι δε θα συμμετάσχει στις εκλογές πλην του Ι. Μεταξά (με το κόμμα των Ελευθεροφρόνων που είχε ιδρύσει το Νοέμβριο του 1922) .

Οι φανατικοί φιλομοναρχικοί, εκμεταλλεόμενοι την αναστάτωση, οργάνωσαν κίνημα κατά της «Επαναστατικής Επιτροπής». Στις 22 Οκτωβρίου 1923 γνωστοποιείται προκήρυξη τους προς τον Ελληνικό λαό, τον Βασιλέα, την Κυβέρνηση και την Επανάσταση του 1922 απαιτώντας διάλυση της κυβέρνησης και της επανάστασης, ανάληψη εξουσιών από το βασιλιά και διορισμό κυβέρνησης που θα διεξήγαγε εκλογές με τον παλαιό εκλογικό νόμο.²² Την προκήρυξη υπέγραψαν, «κατ' εντολή Στρατού», οι : υποστράτηγος Λεοναρδόπουλος, υποστράτηγος Γαργαλίδης και ο συνταγματάρχης Ζήρας. Οι πραγματικοί υπαίτιοι της κίνησης ήταν οι: Παναγάκος, Πολύζος, Σαραντόπουλος, Σκυλάκης και Μανιαδάκης. Η ομάδα των ταγματάρχων βρισκόταν σε στενή επαφή με τον Ι. Μεταξά.

Το σπασμωδικό κίνημα, αντεπανάσταση του 23 όπως έμεινε στην ιστορία, εκφυλίστηκε γρήγορα μέσα σε πέντε μέρες με 41 νεκρούς. Ο Ι. Μεταξάς, φυγαδευόμενος από τον Μανιαδάκη ως την Πάτρα, έφυγε με νορβηγικό πλοίο που μετέφερε μπακαλιάρους για την Ιταλία.

1.2. Η ανακήρυξη της Έβ Ελληνικής Δημοκρατίας και οι πρώτες δημοκρατικές κυβερνήσεις

Με απόφαση της ηγεσίας της «Επανάστασης του 22» στις 11 Σεπτεμβρίου 1923 προκηρύχθηκαν εκλογές για ανάδειξη Συντακτικής συνέλευσης, οι οποίες με νομοθετικό διάταγμα από 29 Νοεμβρίου 1923, ορίστηκαν για τη 16^η Δεκεμβρίου

²¹ Βερέμης Θάνος, Η εφήμερη Πρωθυπουργία, στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 266

²² Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 109

1923²³. Νικητές στη συγκεκριμένη εκλογική αναμέτρηση αναδείχθηκαν οι Φιλελεύθεροι με 250 έδρες από τις 398 της Εθνοσυνέλευσης²⁴, ενώ το κόμμα του Α. Παπαναστασίου Δημοκρατική Ένωση πήρε 120 έδρες. Τρεις μέρες αργότερα ο βασιλιάς Γεώργιος εγκατέλειψε τη χώρα και ορίστηκε αντιβασιλέας ο Παύλος Κουντουριώτης²⁵.

Στις 2 και 11 Ιανουαρίου 1924 συνήλθε η Δ΄ Συντακτική Συνέλευση των Ελλήνων. Ο Πλαστήρας παρέδωσε την εξουσία λέγοντας: *«Το στάδιο της Επανάστασεως έληξεν ουσιαστικώς τη 16^η Δεκεμβρίου, τυπικώς σήμερα. Ο Στόλος και ο Στρατός επανήλθον ήδη εις τα έργα των και εγώ προσωπικώς αποσύρομαι εις ιδιωτικόν βίον. Η επανάστασις, από της στιγμής αυτής, καταθέτει τας εξουσίας της εις την κυρίαρχον Εθνοσυνέλευσιν»*²⁶. Ο Γεώργιος Παπανδρέου, πολιτικός σύμβουλος της Επανάστασης, προσπαθώντας να θεωρητικοποιήσει την επανάσταση έγραψε: *«Η επανάστασις δεν ήτο κοινωνική. Μη οφειλομένη εις μίαν ορισμένην και πάσχουσαν κοινωνικήν τάξιν, ήτο φυσικόν να μην αποβλέπη εις μεταβολήν του κοινωνικού καθεστώτος. Η επανάστασις δεν ήτο ούτε πολιτειακή, ούτε πολιτική. Δεν απέβλεπε ούτε εις την κατάλυσιν των υπάρχόντων κομμάτων, ούτε εις την δημιουργίαν νέων. Η επανάστασις υπήρξεν εθνική-στρατιωτική»*²⁷.

Ο Βενιζέλος επέστρεψε, από την αυτοεξορία του μετά από 38 μήνες, για να αναλάβει πρόεδρος της βουλής, στις 5 Ιανουαρίου, και να παραιτηθεί στις 21 Ιανουαρίου 1924 για να αναλάβει την Πρωθυπουργία. Όμως οι συγκρούσεις με τον Παπαναστασίου, για το θέμα της πολιτειακής αλλαγής, δεν του άφησαν περιθώρια από το να παραιτηθεί από την πρωθυπουργία στις 6 Φεβρουαρίου. Συνέπεια αυτής της εξέλιξης ήταν η εσωτερική αστάθεια στο κόμμα των φιλελευθέρων. Την ίδια μέρα σχημάτισε κυβέρνηση ο Καφαντάρης ο οποίος παραιτήθηκε στις 8 Μαρτίου 1924. Κατόπιν εντολής του αντιβασιλέα ο Παπαναστασίου σχημάτισε κυβέρνηση στις 12 Μαρτίου²⁸.

Η Εθνοσυνέλευση στις 25 Μαρτίου 1924, ανακήρυξε την Ελλάδα αβασίλευτη δημοκρατία ομόφωνα με 283 παρόντες²⁹. Στις 13 Απριλίου πραγματοποιήθηκε

²³ **Αλκιβιάδης Προβατάς**, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980, Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα*, Αθήναι 1980 σ.57

²⁴ **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 123

²⁵ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 143

²⁶ **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 128

²⁷ **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 32

²⁸ Βλ. **Άλκης Ρήγος**, *Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, 1988, Αθήνα, σ. 339, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 165

²⁹ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 150

δημοψήφισμα το οποίο ενέκρινε την αλλαγή του πολιτεύματος από βασιλεία σε δημοκρατία με ποσοστό 69,95%³⁰. Ο Παναγής Τσαλδάρης, αρχηγός του Λαϊκού Κόμματος, δεν το αποδέχθηκε με συνέπεια να μην αναγνωριστεί η πολιτειακή αλλαγή από την αντιβενιζελική παράταξη, πλην του Ι. Μεταξά³¹. Το δημοκρατικό Σύνταγμα ολοκληρώθηκε και ψηφίστηκε το 1927.

Μετά από 4 μήνες και 7 μέρες διακυβέρνησης, στις 19 Ιουλίου 1924, κατόπιν κρουσμάτων αυθαιρεσίας και πολιτικών ολιγωριών, η κυβέρνηση Παπαναστασίου καταψηφίζεται και αναγκάζεται σε παραίτηση³². Ο πρόεδρος της Δημοκρατίας Παύλος Κουντουριώτης συζητεί με τους αρχηγούς και προτείνει κυβέρνηση συνασπισμού της δεξιάς πτέρυγας της μονόπλευρης Εθνοσυνέλευσης από τον Θεμιστοκλή Σοφούλη. Στις 30 Ιουλίου η κυβέρνηση συγκροτείται και λαμβάνει ψήφο εμπιστοσύνης. Δυστυχώς τα έκτροπα που συνέβησαν κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού στο ναυτικό σώμα ώθησαν τον Σοφούλη σε παραίτηση την 1^η Οκτωβρίου 1924.

Μετά από διαβουλεύσεις προτείνεται κυβέρνηση υπό τον Ανδρέα Μιχαλακόπουλο η οποία και αναλαμβάνει στις 7 Οκτωβρίου 1924. Αντιμετώπισε επιτυχώς ένα στρατιωτικό κίνημα που εκδηλώθηκε με επικεφαλής τον υποστράτηγο Λούφα και τον αντισυνταγματάρχη Ντερτιλή. Δεν κατάφερε όμως την αποφυγή βίαιων και αιματηρών εργατικών κινητοποιήσεων. Στις 10 Ιουνίου του 1925 παραιτείται ο Υπουργός Εσωτερικών Γεώργιος Κονδύλης. Οι δικαιολογίες πολλές, όμως, η πραγματικότητα βρίσκεται στην φιλοδοξία του να καταλάβει την εξουσία³³. Η παραίτησή του συμπαρασύρει την κυβέρνηση σε πτώση. Ο αρχηγός των συντηρητικών φιλελευθέρων Γεώργιος Καφαντάρης αρνείται να αναλάβει Πρωθυπουργός. Στις 15 Ιουνίου σχηματίζει ξανά κυβέρνηση ο Α. Μιχαλακόπουλος. Εν τω μεταξύ φήμες ακούγονταν για στρατιωτικό πραξικόπημα από τον στρατηγό Θεόδωρο Πάγκαλο.

1.2.1. Η δικτατορία του Πάγκαλου (1925 – 1926)

Στις 25 Ιουνίου 1925³⁴, οι φήμες επαληθεύτηκαν, ο στρατηγός Θ. Πάγκαλος ανατρέπει την κυβέρνηση και πραξικοπηματικά αναλαμβάνει την εξουσία.

³⁰ Βλ. **Άλκης Ρήγος**, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922 -1935*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Α, σ. 142, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 167

³¹ Βλ. **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 151, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 167

³² Βλ. **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 149, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 173

³³ **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 159

³⁴ **Αλκιβιάδης Προβατάς**, ο.π.: σ. 59

Χαρακτηριστικό είναι το τηλεσίγραφο που απέστειλε στον Πρόεδρο της Δημοκρατίας την ίδια μέρα: *«Κύριε Πρόεδρε, Ο στρατός και ο στόλος εξηγέρθησαν δια λόγους τους οποίους γνωρίζεται ασφαλώς και Υμείς όπως και σύμπας ο ελληνικός λαός. Η κυβέρνηση αποτυχούσα εσωτερικώς και εξωτερικώς δεν αντιπροσωπεύει πλέον την κοινή γνώμη. Παρακαλώ όπως μέχρι τις 4^{ης} μ.μ. προκαλέσητε την παραίτησιν της Κυβερνήσεως και διαρρυθμίσιν της καταστάσεως συμφώνως προς την έκδηλον θέλησιν της μεγίστης πλειοψηφίας του λαού, στρατού και στόλου. Αρχηγός Θ. Πάγκαλος».*³⁵

Η Κυβέρνηση Μιχαλακοπούλου υπέβαλε την παραίτησή της και πρότεινε κυβέρνηση Κονδύλη. Ο Πρόεδρος της δημοκρατίας συμφώνησε όμως το όνειρο του Κονδύλη ανακόπηκε από τον Παπαναστασίου, ο οποίος, φοβούμενος εμφύλια σύρραξη πήρε, τελικά, την εντολή. Το κίνημα όμως του Πάγκαλου είχε ήδη εδραιωθεί οπότε στις 3 το απόγευμα, το «Εθνικό Κίνημα», όπως ονόμαζε το πραξικόπημα, είχε επικρατήσει «καθ' άπασαν την χώραν».

Στις 26 Ιουνίου ο Πάγκαλος σχημάτισε κυβέρνηση, όπου με εισήγηση του Παπαναστασίου, πήρε ψήφο εμπιστοσύνης από τη βουλή στις 30 Ιουνίου 1925. Μόνο 14 πληρεξούσιοι (ανάμεσά τους κι ο Θ. Σοφούλης) καταψήφισαν την κυβέρνηση Πάγκαλου ως αντίδραση στην προσπάθεια νομιμοποίησης της πραξικοπηματικής του κίνησης. Στη νέα Κυβέρνηση Πρωθυπουργός και υπουργός στρατιωτικών ανέλαβε ο Θ. Πάγκαλος ενώ υπουργός εξωτερικών ο Χατζηκυριάκης.

Στις 29 Σεπτεμβρίου Ο Πάγκαλος, εκμεταλλευόμενος την πολιτική αναστάτωση και κούραση του λαού, διαλύει την Έδρα Συντακτική Εθνοσυνέλευση³⁶ και μάλιστα τη συνδυάζει με τη δημοσίευση του Συντάγματος της Δημοκρατίας. Όλος ο πολιτικός χώρος χαιρέτησε τη διάλυση της Βουλής πλην του Παπαναστασίου και του Καφαντάρη.

Αμέσως μετά τη διάλυση της βουλής ξεκίνησαν διώξεις εναντίων δημοσιογράφων, κομμουνιστών έκλεισαν εφημερίδες και σε επίπεδο εξωτερικής πολιτικής, προτρεπόμενος από τη φασιστική Ιταλία, διέταξε εισβολή σε βουλγαρικό έδαφος, δίχως να υπολογιστούν οι συνέπειες.

Στις 5 Ιανουαρίου 1926 ο Πάγκαλος κηρύττει, και τυπικά, τη δικτατορία με διάγγελμα όπου καταργεί το σύνταγμα : *«η υπολειπόμενη συντακτική και νομοθετική δύναμις συγκεντρύται εις χείρας μου»*³⁷. Στις 18 Φεβρουαρίου βενιζελικοί,

³⁵ **Αλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 165

³⁶ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 153

³⁷ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: 156

στρατιωτικοί και πολιτικοί, αντιδρούν με απόπειρα κινήματος εναντίων της δικτατορίας όμως αναστέλλεται η δράση τους και εξορίζονται π.χ. οι Παπαναστασίου, Κονδύλης, Καφαντάρης κ.α. εξορίζονται στη Σαντορίνη.

Τα προβλήματα της ελληνικής οικονομίας και η αδυναμία επίλυσής τους από τη δικτατορία, έφθειραν το δικτάτορα. Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας ναύαρχος Κουντουριώτης παραιτήθηκε από τη θέση του στις 18 Μαρτίου 1926. Την ίδια μέρα προκηρύχθηκαν εκλογές για Πρόεδρο της Δημοκρατίας. Βενιζελικά και αντιβενιζελικά κόμματα αποφάσισαν να κατεβάσουν κοινό υποψήφιο τον Κωνσταντίνο Δερμετζή³⁸. Τελικά η υποψηφιότητα του Δεμερτζή αποσύρθηκε, λόγω της διπλής εκλογικής διαδικασίας στις 4 και 11 Απριλίου σε 12 και 23 νομούς αντίστοιχα. Το αποτέλεσμα ήταν να εκλεγεί ο Θ. Πάγκαλος, αφού ήταν ο μόνος τελικά υποψήφιος.³⁹

Στις 19 Ιουλίου 1926, ανατέθηκε ο σχηματισμός κυβέρνησης στον αντιβενιζελικό Αθανάσιο Ευταξία⁴⁰. Η κακοδιοίκηση στο εσωτερικό, οι οικονομικές ατασθαλίες του περιβάλλοντος του δικτάτορα, οι συλλήψεις πολιτικών και τα λάθη στην εξωτερική πολιτική της κυβέρνησης Ευταξία υπήρξαν καταλυτικά για την πτώση του καθεστώτος.

Ο Κονδύλης μαζί με τους Ζέρβα, Ντερτιλή, Κατσώτα, Κοκκαλά και Παλαιολόγου αποφάσισαν κίνηση για την ανατροπή του καθεστώτος. Το κίνημα ξέσπασε στις 21 Αυγούστου και επικράτησε στις 22 Αυγούστου. ο Πάγκαλος συνελλήφθει και ο τόπος έμεινε δίχως Πρόεδρο Δημοκρατίας, δίχως πρωθυπουργό, δίχως σύνταγμα. Μόνο ο Κονδύλης υπήρχε μαζί με κάποιους αξιωματικούς. Ο λαός ζητά Οικουμενική Κυβέρνηση δηλαδή κυβέρνηση συνεργασίας όλων των κομμάτων.

1.2.2. Οικουμενική Κυβέρνηση (1926-1928)

Ο Κονδύλης, στις 26 Αυγούστου 1926, ορκίζεται πρωθυπουργός κρατώντας και τα υπουργεία Στρατιωτικών και Ναυτικών. Ταυτόχρονα εξαγγέλλει εκλογές για τις 26 Οκτωβρίου. Πολλοί στρατιωτικοί και πολιτικοί ζητούν διάλυση των «Δημοκρατικών Ταγμάτων». Ο Πλαστήρας ερχόμενος από το εξωτερικό απειλεί να ανατρέψει την κυβέρνηση εάν δεν διωχτούν οι Ντερτιλής, Ζέρβας, Κατσώτας και

³⁸ Χρήστος Χατζηιωσήφ, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 -1940*, Τόμος Β μέρος 2^ο, σ. 77

³⁹ Άλκης Ρήγος, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, 1988, Αθήνα, σ. 343

⁴⁰ Χρήστος Χατζηιωσήφ, ο.π.: 76

Παλαιολόγου. Κατόπιν μυστικών ενεργειών του Κονδύλη συλλαμβάνονται οι Ζέρβας και Ντερτιλής. Αυθόρμητα ξεσπά λαϊκή εξέγερση διαμαρτυρίας με, επίσημα, 23 νεκρούς και 175 τραυματίες.

Οι αναταραχές και η αγανάκτηση του λαού ωθούν τον Κονδύλη να οδηγήσει τη χώρα «στις πρώτες τίμιες εκλογές της ιστορίας της»⁴¹. Οι εκλογές προσδιορίζονται, μετά από κάποιες κομματικές αντιδράσεις, για τις 7 Νοεμβρίου 1926 και ο ίδιος απέχει από αυτές. Είναι οι πρώτες εκλογές με σύστημα απλής αναλογικής, ψηφοδέλτια και κόμματα από όλο το πολιτικό φάσμα.

Οι εκλογές αυτές αποτελούν σταθμό, στην πολιτική μας ιστορία. Το αποτέλεσμα απέδειξε ότι ο λαός ήταν αποφασισμένος να βγει από το τέλμα του δεκάχρονου διχασμού, βγάζοντας ισόπαλους τους δύο πολιτικούς χώρους, με ελαφρά ενισχυμένο αυτό των βενιζελικών, και την είσοδο για πρώτη φορά στη βουλή του ΚΚΕ με 4,38% και 10 έδρες και το Αγροτικό κόμμα με 2,95% και 4 έδρες.⁴² Επίσης τη μεγαλύτερη κοινοβουλευτική επιτυχία, στην ιστορία του κόμματός του, γνώρισε και ο Ι. Μεταξάς, με το κόμμα των Ελευθεροφρόνων, λαμβάνοντας το 15,7% των ψήφων⁴³.

Στις 4 Δεκεμβρίου 1926 ορκίστηκε η οικουμενική κυβέρνηση, ύστερα από είκοσι μέρες διαπραγματεύσεων, με Πρωθυπουργό τον υπερκομματικό συντηρητικό πολιτικό Αλέξανδρο Ζαΐμη⁴⁴.

Η λοιπή σύνθεση⁴⁵ της Οικουμενικής Κυβέρνησης έχει ως εξής:

Υπ. Εξωτερικών: Ανδρέας Μιχαλακόπουλος (Ένωση Φιλελευθέρων)

Υπ. Εσωτερικών: Παναγής Τσαλδάρης (Λαϊκού Κόμματος)

Υπ. Οικονομικών: Γεώργιος Καφαντάρης (Ενώσεως Φιλελευθέρων)

Υπ. Εθνικής Οικονομίας: Γεώργιος Μερκούρης (Λαϊκού Κόμματος)

Υπ. Γεωργίας: Αλέξανδρος Παπαναστασίου (Δημοκρατικής Ενώσεως)

Υπ. Συγκοινωνιών: Ιωάννης Μεταξάς (Ελευθεροφρόνων)

Υπ. Δικαιοσύνης: Κωνσταντίνος Αγγελόπουλος (Ελευθεροφρόνων)

Υπ. Παιδείας: Αθανάσιος Αργυρός (Λαϊκού Κόμματος)

⁴¹ **Άλκης Ρήγος**, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922 -1935*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Α σ. 190

⁴² Βλ., **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 191, **Σωτήρης Ριζάς**, *Η περίοδος της απουσίας 1924 -1927 στο: Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 273

⁴³ Βλ., **Νίκος Ψυρούκης**, *Ο φασισμός και η 4^η Αυγούστου*, Αθήνα 1977, σ. 81, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 183

⁴⁴ Βλ., **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 159-160, **Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 183

⁴⁵ **Αλκιβιάδης Προβατάς**, ο.π.: σ. 471

Υπ. Στρατιωτικών: Στρατηγός Αλέξανδρος Μαζαράκης-Αιινάν
(Εξωκοινοβουλευτικός Φιλελεύθερος)

Υπ. Ναυτικών: Αλέξανδρος Κανάρης (Ενώσεως Φιλελευθέρων)

Υπ. Πρόνοιας: Μιχάλης Κύρκος (Ενώσεως Φιλελευθέρων)

Στις 6 Δεκεμβρίου⁴⁶, η νέα βουλή συγκλήθηκε και εξέλεξε τον ανεξάρτητο Φιλελεύθερο αρχηγό, Θεμιστοκλή Σοφούλη για πρόεδρό της. Παρά το ευόιο της οικονομικής κυβέρνησης και τις προσπάθειες των Καφαντάρη - Μεταξά, καθημερινά οι δύο πολιτικοί χώροι σκόνταφταν σε αμοιβαίες δυσπιστίες και φιλοδοξίες.

Στις 2 Ιουνίου 1927 η βουλή ψηφίζει στο σύνολό του το νέο Σύνταγμα⁴⁷. Παρόλα αυτά η κρίση βαθαίνει με οικονομικές εκκρεμότητες, δημοπρατήσεις έργων και αλληπάλληλους ανασχηματισμούς και αποχωρήσεις κομμάτων, με αποκορύφωμα στο τέλος να παραμένει στην κυβέρνηση το κόμμα των Φιλελευθέρων και των Ελευθεροφρόνων του Μεταξά.

Τελικά η κυβέρνηση καταρρέει με την παραίτηση του Καφαντάρη και στο προσκήνιο έρχεται ξανά ο Ε. Βενιζέλος, στις 23 Μαΐου 1928, με την εξής δήλωση: *«Καθήκον μου είναι να αναλάβω την θέσιν μου επικεφαλής κόμματος, το οποίο αποτελεί το κυριώτερον οχυρόν και κατά των καθεστωτικών κινδύνων και κατά της απειλής δικτατορίας και κατά των εκ της ακυβερνησίας δυναμένων να προκύψουν κοινωνικών διαταράξεων»*⁴⁸.

Ο Βενιζέλος, στις 4 Ιουλίου 1928, ορκίζεται πρωθυπουργός⁴⁹ και δύο μέρες μετά την ορκωμοσία η Βουλή διαλύεται και προκηρύσσονται εκλογές για τις 19 Αυγούστου 1928.

1.2.3. Η τετραετία Βενιζέλου(1928-1932)

Στις εκλογές της 19^{ης} Αυγούστου 1928, ο βενιζελικός πολιτικός χώρος, με εξαίρεση τους Προοδευτικούς του Καφαντάρη, έχει συσπειρωθεί σε αντίθεση με τους αντιβενιζελικούς που κατεβαίνουν διασπασμένοι. Τελικά το αποτέλεσμα ήταν εκπληκτικό. Πάνω από 61% των ψήφων συγκέντρωσε ο βενιζελικός πολιτικός χώρος

⁴⁶ Αλκιβιάδης Προβατάς, ο.π.: σ. 188

⁴⁷ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 160

⁴⁸ Βλ. Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 201, Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 184

⁴⁹ Βλ. Νίκος Μαραντζίδης, Η επάνοδος στην εξουσία, στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 290, Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 164

με 223 από τις 250 έδρες. Πιο συγκεκριμένα έλαβαν: 178 έδρες το κόμμα των Φιλελευθέρων, 20 έδρες η Δημοτική Ένωση του Παπαναστασίου, 9 έδρες το Εθνικό Δημοκρατικό κόμμα του Κονδύλη, 5 έδρες οι Συντηρητικοί Δημοκρατικοί του Μιχαλακόπουλου, 5 έδρες η Προοδευτική Ένωση του Ζαβιτσιανού και 6 έδρες οι ανεξάρτητοι δημοκρατικοί.

Από την άλλη μεριά το Λαϊκό κόμμα του Παναγή Τσαλδάρη έλαβε 24% δηλ. 19 έδρες, το κόμμα των Ελευθεροφρόνων του Μεταξά 5,5 % και μόλις 1 έδρα⁵⁰. Ο ίδιος ο Μεταξάς δεν εξελέγη και έσπευσε να δηλώσει « *Παραιτούμαι της πολιτικής. Θα ζήσω πλέον ως άνθρωπος*»⁵¹. Οι Προοδευτικοί του Καφαντάρη με 2,5% έλαβαν 3 έδρες και εκλέχτηκαν επίσης 4 ανεξάρτητοι Βασιλόφρονες.

Αμέσως μετά τον εκλογικό του θρίαμβο, ο Βενιζέλος, γράφει στη γυναίκα του: «*Η νίκη είναι παραδειγματίστος διά το μέγεθός της. Ουσιαστικώς ο ελληνικός λαός με εγκατέστησε κοινοβουλευτικόν δικτάτορα*».⁵²

Κατά τον προεκλογικό του αγώνα υποσχόταν αύξηση της παραγωγής με την προώθηση μεγάλων τεχνικών έργων σε όλη τη χώρα, εξασφάλιση ειρηνικής συνύπαρξης μεταξύ εργοδοσίας και εργατών και αποκατάσταση του κύρους του Κράτους⁵³ που είχε τρωθεί με τη μακρόχρονη κυβερνητική αστάθεια και τα σκάνδαλα.

Έτσι, ο Βενιζέλος, άρχιζε την τετραετία με πολλές προσδοκίες αλλά με πολύ διαφορετική πολιτική αντίληψη από εκείνην που είχε δείξει παλιότερα.

Θετικά έργα της διακυβέρνηση Βενιζέλου θεωρούνται πρωτίστως η σπουδαία διπλωματική του δραστηριότητα⁵⁴. Χαρακτηριστικά είναι η υπογραφή σύμφωνου αμοιβαίας φιλίας και διαιτησίας με το Μουσολίνι (1928), η υπογραφή στις 6 Νοεμβρίου 1928 με την Αλβανία για τερματισμό αμοιβαίων εδαφικών διεκδικήσεων και, φυσικά, το σύμφωνο φιλίας, διαλλαγής και διαιτησίας με την Τουρκία στις 30 Οκτωβρίου 1930.

Άλλο επίτευγμα της κυβέρνησης Βενιζέλου ήταν η εκπαιδευτική μεταρρύθμιση⁵⁵ με διάφορα παιδαγωγικά πλεονεκτήματα. Συγκεκριμένα καθιερώθηκε 6/ετής Πρωτοβάθμια (υποχρεωτική) και 6/ετής Δευτεροβάθμια

⁵⁰ Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 187

⁵¹ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 207

⁵² Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 208

⁵³ Τάσος Βουρνάς, ο.π.: σ. 336

⁵⁴ Ευάνθης Χατζηβασιλείου, Οι επιλογές στην εξωτερική πολιτική στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 328

⁵⁵ Νίκος Μαραντζίδης, ο.π.: σ. 300

Εκπαίδευση, ανανεώθηκε το αναλυτικό Πρόγραμμα μαθημάτων, έγιναν βήματα για την καθιέρωση της Δημοτικής γλώσσας στο δημοτικό Σχολείο και στο Γυμνάσιο, πράγμα που καθιερώθηκε επίσημα επί δικτατορίας Μεταξά. Την ίδια εκείνη περίοδο χτίστηκαν 3.167 σχολεία⁵⁶. Ήταν πραγματικό γεγονός, για το οποίο μπορούσε να υπερηφανεύεται η Κυβέρνηση Βενιζέλου και ειδικά ο αρμόδιος Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου (1929-1932).

Επίσης, η οικονομική πολιτική του Βενιζέλου επιβράδυνε την εξάπλωση στη χώρα μας της οικονομικής κρίσης που είχε ξεσπάσει με το μεγάλο Κραχ του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης⁵⁷ (του 1929-1933). Η κεϋνσιανή οικονομική θεωρία εφαρμόστηκε και στην Ελλάδα με ποικίλα δημόσια έργα (προώθηση αποξηραντικών έργων, ανέγερση πολυάριθμων σχολικών κτιρίων κλπ.), τα οποία χρηματοδοτούνταν και με δάνεια. Τα πράγματα δυσκόλεψαν από τις 20 Σεπτεμβρίου 1931, που η Βρετανία εγκατέλειψε ως προς τη στερλίνα τον χρυσό κανόνα⁵⁸ (υποχρέωση του κράτους να έχει απόθεμα χρυσού ίσο προς το χαρτονόμισμα που κυκλοφορεί). Από την απόφαση αυτή επηρεαζόταν η ελληνική δραχμή που ήταν δεσμευμένη προς το βρετανικό νόμισμα. Σημειώθηκαν και απανωτές αλλαγές στο οικονομικό επιτελείο του Βενιζέλου με παραιτήσεις ή αποπομπές πρώτων συνεργατών και προώθηση νέων⁵⁹.

Εκτός των θετικών αυτών έργων, η διακυβέρνηση Βενιζέλου είχε και αρνητικά επιτεύγματα. Καταγράφηκαν φοβερά οικονομικά σκάνδαλα, αν και αποδείχθηκαν 'ανακριβείς' οι κατηγορίες, όπως ότι: ο γιος του Πρωθυπουργού, Κυριάκος Βενιζέλος, βουλευτής, ανέλαβε το 40% μετοχών Τηλεφωνικής Εταιρείας, ο Υπουργός Αεροπορίας Αλ. Ζάννας προμήθευε την Αεροπορία με βενζίνη δικής του εταιρίας από τη Θεσσαλονίκη⁶⁰. Επίσης ο υπουργός Εσωτερικών Καραπαναγιώτης, όταν ήταν υπουργός Συγκοινωνιών είχε προτείνει να ανατεθούν έργα οδοποιίας της Μυτιλήνης, αξίας 70 εκατομμυρίων δραχμών, στους αδερφούς του.⁶¹ Το «Κάτω οι Κλέφτες»⁶² έγινε σύνθημα των αντιπάλων του.

⁵⁶ Γρηγόριος Δαφνής, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, τομ. Β, σ. 84

⁵⁷ Χρήστος Χατζηιωσήφ, ο.π.: 97

⁵⁸ Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: 104

⁵⁹ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 239 - 241

⁶⁰ Βλ. Τάσος Βουρνάς, ο.π.: σ. 342, Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 233 - 234

⁶¹ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 227

⁶² Νίκος Μαραντζίδης, ο.π.: σ. 304

Στα πλαίσια της τετραετίας, η πιο βαριά κατηγορία κατά της πολιτικής Βενιζέλου, είναι ο νόμος 4229/1929, γνωστός ως «ιδιώνυμον». Πρόκειται για το νόμο «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των ελευθεριών των πολιτών», με εισηγητή τον Κωνσταντίνο Ζαβιτσιάνο. Σύμφωνα με το πρώτο άρθρο του: «Όστις εμφορείται υπό ιδεών εχουσών τελικόν σκοπόν την διαβίαιων μέσων ανατροπήν του κρατούντος κοινωνικού καθεστώτος [...] τιμωρείται [...] διώκεται [...]».⁶³ Πρόκειται για την πρώτη φορά που νομοθετείται ποινική δίωξη για το φρόνημα ή τις ιδέες ανθρώπων, ενώ όλη η ποινική νομοθεσία αναφέρεται σε δίωξη και τιμωρία της πράξης που γίνεται αντίθετα προς ό,τι οι νόμοι ορίζουν. Είναι χαρακτηριστικό ότι διαφώνησαν κατά τη συζήτηση στη Βουλή ακόμη και στελέχη της Βενιζελικής παράταξης και υπουργοί⁶⁴.

Το νομοθέτημα αυτό και όλα τα συναφή που προωθήθηκαν σε δύσκολους καιρούς (από 4^η Αυγούστου 1936 ως το τέλος του Εμφυλίου) κόστισαν πολύ στην ελληνική κοινωνία ως το 1974.

Στις 21 Μαΐου 1932 ο Βενιζέλος αντιλαμβάνεται ότι δεν μπορεί να χειριστεί την κατάσταση και παραιτείται.

1.3. Η Περίοδος της αστάθειας - Παλινόρθωση (1932 -1935)

Μετά από πρόταση του Προέδρου της Δημοκρατίας, με υπόδειξη του Βενιζέλου, στις 26 Μαΐου 1932 σχηματίζει 16μελή κυβέρνηση ο αρχηγός του Αγροτοεργατικού κόμματος, Α. Παπαναστασίου. Στις 3 Ιουνίου 1932 παρουσιάζεται στη βουλή για προγραμματικές δηλώσεις η ένταση όμως είναι διάχυτη. Οι Φιλελεύθεροι φοβούνται, εκλογικά πλέον, την πολιτική Παπαναστασίου που προωθεί την ίδρυση του Ιδρύματος Κοινωνικών Ασφαλίσεων και την κατάργηση του φόρου εγγείου παραγωγής για τους αγρότες. Πριν την ψήφο εμπιστοσύνης στη βουλή, κατόπιν πίεσεως, ο Παπαναστασίου υπέβαλλε την παραίτηση της κυβέρνησής του⁶⁵.

Η πολιτική αστάθεια είναι φανερή. Ο Βενιζέλος αναλαμβάνει ξανά την εξουσία, σχηματίζοντας κυβέρνηση στις 5 Ιουνίου, δίχως προσφυγή στις κάλπες. Στις 8 Ιουνίου 1932 προωθεί ψήφιση του νομοσχεδίου για το Ι.Κ.Α. Γνωρίζει όμως ότι εκλογικά δεν έχει ελπίδες οπότε αποφασίζει να πολώσει την πολιτική αντιπαράθεση, σχετικά με το πολιτειακό ζήτημα, και ύστερα να προχωρήσει σε εκλογές.

⁶³ Νίκος Μαραντζίδης, ο.π.: σ. 301

⁶⁴ Βλ. Πάυλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 165-170

⁶⁵ Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 188

Χαρακτηριστικά στις 4 Σεπτεμβρίου από τα Χανιά δήλωσε ότι ήταν αποφασισμένος να υπερασπιστεί την αβασίλευτη δημοκρατία και με στρατιωτική επέμβαση.⁶⁶

Στις 25 Σεπτεμβρίου 1932 πραγματοποιήθηκαν οι εκλογές. Οι έδρες κατανεμήθηκαν⁶⁷ ως εξής: Φιλελεύθεροι 98 έδρες, Λαϊκό κόμμα 95 έδρες, Προοδευτική Ένωση 15 έδρες, Αγροτικοί 11 έδρες, Ενιαίο Μέτωπο Εργατών (ΚΚΕ) 10 έδρες, Αγροτικό και Εργατικό κόμμα 8 έδρες, Εθνικόν Ριζοσπαστικό κόμμα 6 έδρες, κόμμα Ελευθεροφρόνων 3 έδρες, Συντηρητικοί Δημοκρατικοί 2 έδρες και Ανεξάρτητος Συνδυασμός Ψαρρών 2 έδρες. Κανένα κόμμα, όμως, δεν διαθέτει αυτοδυναμία.

Τελικά, ύστερα από μια σειρά διαβουλεύσεων και διπλωματικών κινήσεων, σχηματίζεται κυβέρνηση μειοψηφίας από τον Π. Τσαλδάρη, στις 4 Νοεμβρίου, με συμμετοχή των: Ι. Μεταξά όπου ανέλαβε το Υπουργείο Εσωτερικών, τον Γ. Κονδύλη όπου ανέλαβε το Υπουργείο Στρατιωτικών και τον Α. Χατζηκυριάκο όπου ανέλαβε τα Υπουργεία Ναυτικών και Αεροπορίας. Οι Φιλελεύθεροι δίνουν ψήφο ανοχής στην κυβέρνηση Τσαλδάρη⁶⁸.

1.3.1. Οι εκλογές του 1933

Ο Βενιζέλος, την περίοδο Νοεμβρίου – Ιανουαρίου 1933, δεχόταν πιέσεις από το περιβάλλον του να ρίξει την κυβέρνηση και να προχωρήσει ξανά σε νέες εκλογές. Στις 11 Ιανουαρίου 1933 με διάφορες προφάσεις τέθηκε ζήτημα εμπιστοσύνης και η κυβέρνηση Τσαλδάρη καταψηφίστηκε με 109 ψήφους έναντι 91 υπέρ⁶⁹. Έτσι η κυβέρνηση Τσαλδάρη παραιτήθηκε την επόμενη μέρα και στις 16 Ιανουαρίου 1933 ο, 68χρονος πλέον, Βενιζέλος σχηματίζει την έβδομη και τελευταία κυβέρνησή του.

Στις 23 Ιανουαρίου η Γερουσία απάντησε καταφατικά στην ερώτηση του Προέδρου της Δημοκρατίας, με σύμφωνη γνώμη του Βενιζέλου, για διάλυση της βουλής και προκήρυξη εκλογών. Έτσι προκηρύσσονται εκλογές για τις 5 Μαρτίου 1933.

Οι εκλογές πραγματοποιήθηκαν σε πολωμένο κλίμα. Δύο ήταν οι κυρίαρχες παρατάξεις που συγκρούστηκαν. Το πρώτο ήταν ο «Εθνικός Συνασπισμός» με κύριο κορμό το κόμμα των Φιλελευθέρων και συνεργαζόμενα τα: Προοδευτικό κόμμα,

⁶⁶ Νίκος Μαραντζίδης, Η πορεία προς την πόλωση, στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 344

⁶⁷ Βλ. Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 250, Νίκος Μαραντζίδης, ο.π.: σ. 345, Τάσος Βουρνάς, ο.π.: σ. 348-349

⁶⁸ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ.176

⁶⁹ Βλ. Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 260, Νίκος Μαραντζίδης, ο.π.: σ. 345

Αγροτεργατικό κόμμα, Συντηρητικό Δημοκρατικό κόμμα και μέρος του Αγροτικού κόμματος. Το δεύτερο η «*Ηνωμένη Αντιπολίτευση*» με κύριο κορμό το Λαϊκό κόμμα και συνεργαζόμενα τα: κόμμα Ελευθεροφρόνων του Μεταξά, Εθνικό Ριζοσπαστικό κόμμα, η ομάδα του Χατζηκυριάκου και ορισμένοι πολιτευτές του Αγροτικού κόμματος⁷⁰. Τα αποτελέσματα αποκαρδιωτικά για τον Βενιζέλο. Η Ηνωμένη Αντιπολίτευση επικράτησε, με το 46% των ψήφων, με 136 έδρες ενώ ο Εθνικός Συνασπισμός με αντίστοιχο ποσοστό έλαβε 110 έδρες⁷¹.

Όταν είχε γίνει πλέον φανερή η νίκη της αντιβενιζελικής παράταξης, ο Πλαστήρας δήλωσε, στον Βενιζέλο, την πρόθεσή του για δικτατορία. Ο Βενιζέλος δεν προσπάθησε να τον σταματήσει απλώς του είπε: «*Στρατηγέ, αγαπητέ μου φίλε, δεν κάμνεις για δικτάτωρ. Αν ήσουν Μουσσολίνι, θα μπορούσε να γίνη*»⁷².

1.3.2. Το κίνημα του Πλαστήρα

Ξημερώματα της 6^{ης} Μαρτίου 1933, ο Πλαστήρας, σκορπούσε προκήρυξη: «*Σήμερα την νύκτα η απειλή της αδελφοκτόνου αναρχίας εξεδηλώθει ωμή Με πίστιν εις τον Θεόν και τας δυνάμεις της φυλής, δυνατός εκ της ενισχύσεως των ενόπλων δυνάμεων αναλαμβάνω την εξουσίαν. Εντός της σήμερα, κυβερνήσεις γαλήνης θα δώση όρκον. Αι διατάξεις του Συντάγματος αναστέλλονται [...] ο Αρχηγός Νικόλαος Πλαστήρας*»⁷³, που σήμαινε το ξέσπασμα ενός ακόμη στρατιωτικού κινήματος.

Το κίνημα δεν ξεπέρασε τις 18 ώρες ζωής. Ο Πλαστήρας αναγκάστηκε να παραδώσει την εξουσία σε μια μεταβατική κυβέρνηση αντιστρατήγων με πρόεδρο τον Οθωναίο. Έτσι, στις 10 Μαρτίου, ο Τσαλδάρης καταφέρει να σχηματίσει κυβέρνηση με υπουργό Στρατιωτικών τον Κονδύλη⁷⁴.

1.3.3. Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935

Το γεγονός, της κίνησης του Πλαστήρα, οδήγησε σε σύγκρουση, εντός βουλής, του Ι. Μεταξά με τον Ε. Βενιζέλο. Ο Μεταξάς, στις 3 Απριλίου κατηγόρησε τον Βενιζέλο: «*τον οποίον η πλειονότης του ελληνικού λαού θεωρεί ως ηθικόν αυτουργόν του κινήματος*»⁷⁵. Αποκορύφωση της τεταμένης κατάστασης είναι η κατάθεση στη βουλή από τον Μεταξά πρόταση «περί καταδιώξεως του Ελευθερίου

⁷⁰ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 176

⁷¹ Ιωάννης Κολιόπουλος, Ο αντιβενιζελισμός στην εξουσία στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 347

⁷² Ιωάννης Κολιόπουλος, ο.π.: σ. 349

⁷³ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 264

⁷⁴ Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: 207

⁷⁵ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 265

Βενιζέλου τέως Πρωθυπουργού»⁷⁶ την οποία συνυπογράφουν 14 βουλευτές από το κόμμα των Ελευθεροφρόνων και του Λαϊκού κόμματος.

Η κατάσταση, με την απόπειρα δολοφονίας του Βενιζέλου στις 6 Ιουνίου 1933⁷⁷, οδηγείται στα άκρα, με αναζωπύρωση του ενδοαστικού ρήγματος δηλαδή του Εθνικού Διχασμού.

Η κατάσταση σε κοινωνικό και πολιτικό επίπεδο είναι έκρυθμη. Η οικονομική ανέχεια, οι άθλιες εργασιακές συνθήκες και η γενικότερη κοινωνική και οικονομική πολιτική που ακολουθείται ωθούν την κοινωνικοπολιτική ζωή να μετατοπίζεται από τον κοινοβουλευτισμό και να αναζητά ριζικότερες και αποτελεσματικότερες λύσεις.

Όλο και περισσότερος λόγος γίνεται για δικτατορικές λύσεις. Ενθουσιασμένοι βρίσκονται πολλοί επιχειρηματίες από την εξάπλωση των φασιστικών και ναζιστικών καθεστώτων στην Κεντρική Ευρώπη και τα βαλκάνια. Όπως αναφέρει ο Σεραφείμ Μάξιμος: *«κάθε επιχειρηματίας, βιομήχανος ή τραπεζίτης που επιζητεί μια σύμβαση ή μια προμήθεια και δεν την κατορθώνει καταλήγει στο συμπέρασμα πως χρειαζόμαστε έναν δικτάτορα»*⁷⁸. Ο Ι. Μεταξάς σε συνέντευξή του, στις 6 Ιανουαρίου 1934, στην «Καθημερινή» αναφέρει: *«Συνεπώς δι' ημάς τους Έλληνας, το πρόβλημα δεν είναι πως θα μείνωμεν εις τον κοινοβουλευτισμόν, αλλά δια ποίας θύρας θα εξέλθωμεν εξ' αυτού. Δια της θύρας του κομμουνισμού ή δια της θύρας του εθνικού κράτους»*⁷⁹, ενώ στις 12 Ιανουαρίου αναφέρει στον Πρωθυπουργό Π. Τσαλδάρη ότι: *«θεωρεί τον κοινοβουλευτισμόν εκπεσόντα και θα αγωνισθεί προς έξοδον εξ' αυτού»* και στις 3 Οκτωβρίου στη βουλή έλεγε: *«Απεκτήσαμεν την πεποίθησιν, την οποίαν και δημοσία εξεδηλώσαμεν, ότι η λύση του πολυπλόκου ελληνικού πολιτικού και κοινωνικού προβλήματος ουδόλως δύναται πλέον να επιτευχθεί δια της συνεχίσεως εφαρμογής κοινοβουλευτικών μεθόδων»*⁸⁰.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες η αβασίλευτη δημοκρατία προχωράει στο τέλος της. Στις 15 Οκτωβρίου 1933 ο Βενιζέλος, από τα Χανιά, κάνει έμμεσο λόγο, πρώτη φορά, για το στρατιωτικό πραξικόπημα (κίνημα) που ετοιμάζει: *«Ο Τσαλδάρης, συνεχίζων την πολιτική των αδιαλλάκτων, θα ωθήση την χώραν εις τας φρικαλεότητες ενός εμφυλίου σπαραγμού»*⁸¹. Πέρασε 1,5 χρόνος με διάφορες πολιτικές αναταράξεις, όπως αυτή της εκλογής Προέδρου της Δημοκρατίας στις 12 Οκτωβρίου 1934, μέχρι

⁷⁶ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 352-354

⁷⁷ Βλ. Τάσος Βουρνάς, ο.π.: σ. 354-360, Γρηγόριος Λαφνής, ο.π.: 220-223

⁷⁸ Αλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 274

⁷⁹ Εφημερίδα Καθημερινή, 6 Ιανουαρίου 1934

⁸⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, 4η Αυγούστου, Αθήνα : Θεμέλιο, 1966 σ. 11

⁸¹ Αλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 277

την έκρηξη του κινήματος. Ο Βενιζέλος από τα Χανιά προχωρεί στην τελική φάση του σχεδίου του⁸². Ο πλοίαρχος Κολιαλέξης, ο συνταγματάρχης Σαράφης και ο Αλέξανδρος Ζάννας, έχουν αναλάβει το συντονισμό των ενεργειών του κινήματος. Φυσικά συμμετοχος στο κίνημα βρίσκεται κι ο Πλαστήρας από το εξωτερικό.

Το απόγευμα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 ξέσπασε το κίνημα⁸³. Όμως χαρακτηριζόταν από έλλειψη συντονισμού, προχειρότητα στην εκτέλεση καθώς και απουσία συγκεκριμένων και αντικειμενικών στόχων⁸⁴. Αυτό δίδει την αίσθηση πως ο Βενιζέλος και οι στρατιωτικοί αποσκοπούσαν σε παραίτηση της κυβέρνησης Τσαλδάρη και όχι σε βίαιη ανατροπή της. Η αντίδραση, όμως, της κυβέρνησης και ιδιαίτερα του υπουργού στρατιωτικών Κονδύλη, που ανέλαβε προσωπικά την καταστολή του κινήματος, ήταν άμεση.

Το κίνημα κατέρρευσε μόνο του, αρχικά στην Αθήνα και μετά από δέκα μέρες στη Μακεδονία, από την ανοργανωσιά και τη διστακτικότητα των συντελεστών του. Ο Βενιζέλος την 11^η Μαρτίου έφυγε για την ιταλοκρατούμενη Κάσο και όπως σχολίασε στη γυναίκα του: «Ελενίτσα, οι μεγάλοι μάστοροι κάμνουν και μεγάλα λάθη»⁸⁵. Για την προσωπικότητα του Βενιζέλου, στη μεσοπολεμική Ελλάδα, ο Α. Ρήγος αναφέρει ότι: «η πολιτική παρουσία αυτού του πραγματικά χαρισματικού ηγέτη σφραγίζει και υποδηλώνει με τις πράξεις της την αντιφατική και άλυτη πορεία της μεσοπολεμικής πολιτικής ζωής»⁸⁶.

Μετά την κατάρρευση του κινήματος οι αντιβενιζελικοί μένουν μόνοι τους με τη διαχείριση του κράτους. Ο Σπύρος Λιναρδάτος αναφέρει ότι : «Το κίνημα του

⁸² **Σπύρος Λιναρδάτος**, *Πως εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου*, Αθήνα : Θεμέλιο, 1965 σ. 18-21

⁸³ Ο **Τάσος Βουρνάς** αναφέρει ότι: «το στρατιωτικό πραξικόπημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 ήταν καθαρά έργο της αγγλικής πολιτικής στην Ελλάδα και αποτελούσε μια τεράστιας έκτασης πολιτική προβοκάτσια, προκειμένου να υπάρξει αφορμή για να λυθούν τα χέρια κυβερνητικών κύκλων και να πραγματοποιηθεί η βαθιά αντιδημοκρατική τομή στο στράτευμα, ώστε να χάσει το σαφή δημοκρατικό του χαρακτήρα και ν' αποκοπεί από την παράδοση του 1821» ο.π.: σ. 367

⁸⁴ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 181, Ο Γρηγόρης Δαφνής, για τα αίτια της αποτυχίας του κινήματος, γράφει: «Η επανάσταση εστερείτο αρχηγού. Η τριμελής επιτροπή ήτο ένα εκτελεστικόν όργανον, το οποίον, απέτυχε και κατά την εκτέλεσιν. Η επανάσταση εστερείτο ιδεολογικού αντικρύσματος και δεν είχε προπαρασκευάσει ψυχολογικά τας δημοκρατικές μάζας ή ηγεσία της [...] Δεν υπήρχε πρόγραμμα δεν υπήρχε σκοπός [...] Ο Βενιζέλος [...] εζήτη την δημιουργίαν ενός μονοκομματικού κράτους, το οποίον θα του εξησφάλιζε την ισόβιον διακυβέρνησιν της χώρας. Ο κίνδυνος της Δημοκρατίας ήτο ένα απλούν πυροτέχνημα [...] Υπό τοιούτους όρους είναι φανερόν ότι η επανάστασις εστερείτο και αρχηγών και ιδεολογικού προσανατολισμού καθαρού [...] Αλλ' η επανάστασις αστερείτο και ευρύτερου λαϊκού υποβάθρου.» **Γρηγόριος Δαφνής**, *Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940*, εκδ. Ίκαρος, Αθήνα 1974, τομ. Β, σ. 349-352

⁸⁵ **Ιωάννης Κολιόπουλος**, Το κίνημα της 1^{ης} Μαρτίου 1935 στο: *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005 σ. 357

⁸⁶ **Άλκης Ρήγος**, *Η Β' Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής*, Θεμέλιο, 1988, Αθήνα, σ. 278

Μαρτίου 1935 επιτάχυνε την πορεία προς τη δικτατορία»⁸⁷. Ο Γεώργιο Βλάχος γράφει, εκείνη την εποχή, στην «Καθημερινή» ότι ο κόσμος ζητά: «Δικτατορίαν. Επί ένα, δύο, τρία, τέσσερα έτη... Ο λαός ασθενεί, Έχει Βενιζελισμόν. Έχει γάγγραιναν. Πρέπει να εισαχθή εις το νοσοκομείον, το οποίον λέγεται Δικτατορία ή Διευθυντήριο και εκεί να υποστή εγχείρησιν σοβαράν. Ακροτηριασμόν των ελευθεριών του»⁸⁸.

Ο αντιβενιζελικός χώρος υστερεί από προσωπικότητες, όπως αυτή του Βενιζέλου, που θα μπορούσαν να αναλάβουν την οργάνωση και εκτέλεση μιας δικτατορίας. Ο Κονδύλης, αν και ισχυρός άνδρας, μέχρι πρότινος ήταν εχθρός τους, ο Μεταξάς δεν είναι πιστευτός λόγω της λήθη των έξι νεκρών του 1922 και του συμβιβασμού του με την αβασίλευτη δημοκρατία ενώ ο Πρωθυπουργός δεν πείθει κανένα.

1.4. Η παλινόρθωση και ο δρόμος προς τη 4^η Αυγούστου

Μέσα από αυτά τα πολιτικά αδιέξοδα η αντιβενιζελική παράταξη, επαναφέρει το ζήτημα της παλινόρθωσης της μοναρχίας. Παράλληλα σ' όλη τη χώρα, στήνονται στρατοδικεία για να δικαστούν οι υπεύθυνοι και οι εμπλεκόμενοι της κίνησης του 1935⁸⁹. Καταδικάζονται σε θάνατο (ερήμην) ο Βενιζέλος, ο Πλαστήρας, ο Κούνδουρος, ο Μαρής και ο Τζανακάκης. Άλλοι δικάζονται με μικρότερες ποινές, άλλοι στρατιωτικοί καθαιρούνται και άλλοι εκτελούνται άδικα όπως οι: Στέλιος Βολάνης, Παπούλιας και Κοιμίσης⁹⁰.

Στις 9 Ιουνίου πραγματοποιούνται εκλογές, με την αποχή των βενιζελικών κομμάτων⁹¹. Ο φιλοβασιλικός συνδυασμός των Μεταξά, Ράλλη και Στράτου συγκέντρωσαν το 14,80% των ψήφων⁹². Ο Μεταξάς, στις 10 Ιουνίου, αναφέρει στο ημερολόγιό του: «Αποτυχία τέλεια! Νοθείαι, πιέσεις [...] έχω την εντύπωση ότι ο

⁸⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 10

⁸⁸ Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Α, σ. 289

⁸⁹ Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 31-53, ο Παύλος Πετρίδης αναφέρει: «Ταυτόχρονα κορυφώθηκαν και οι διώξεις εναντίον των φιλοβενιζελικών πολιτικών προσωπικοτήτων και οι εκκαθαρίσεις στις ένοπλες δυνάμεις απ' όπου αποτάχθηκαν 1.000 περίπου αξιωματικοί», ο.π.: σ. 184

⁹⁰ Βλ. Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Β, σ. 16-17, Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 52, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 359-366

⁹¹ Ο Γρηγόριος Δαφνής θεωρεί ότι: «η αποχή των βενιζελικών υπήρξε σφάλμα. Έχοντας την πείρα του 1924, έπρεπε να προβλέψουν ότι εις μονόπλευρον Εθνοσυνέλευσιν θα επεκράτουν οι αδιάλλακτοι και η μεταβολή του πολιτεύματος θα επραγματοποιείτο χωρίς προσφυγήν εις τον λαόν», Γρηγόριος Δαφνής ο.π.: σ. 370

⁹² Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 61

Ελληνικός λαός δεν με θέλει. Μ' αναγνωρίζει, αλλά δεν με θέλει. Εντούτοις, εξακολουθώ αγώνα»⁹³.

Η Ε' Εθνοσυνέλευση των Ελλήνων συνέρχεται στις 10 Ιουλίου 1935 και αποφασίζει τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος για το Πολιτειακό ζήτημα μέχρι τα μέσα Νοεμβρίου⁹⁴. Ο Κονδύλης, μαζί με τους διορισμένους αρχηγούς των τριών σωμάτων, πιέζει τον πρωθυπουργό Τσαλδάρη υπέρ της παλινόρθωσης του Βασιλιά. Από το Παρίσι ο, εξόριστος, Βενιζέλος στηρίζει κι αυτός με τον τρόπο του την επάνοδο του Βασιλιά και σε αυτό συναινεί και η Αγγλία⁹⁵. Το σύνθημα για τα δύο Β (Βενιζέλος, Βασιλιάς) αρχίζει να εδραιώνεται.

Ο Γ. Κονδύλης, παραγκωνίζοντας τον Π. Τσαλδάρη, οργανώνει συστηματικά και δυναμικά την επαναφορά της βασιλείας. Στις 10 Οκτωβρίου 1935, οι αρχηγοί: Στρατού υποστράτηγος Παπάγος, Ναυτικού υποναύαρχος Οικονόμου και Αεροπορίας υποστράτηγος Ρέππας καθαιρούν τον Πρωθυπουργό και επισημοποιούν το πραξικόπημα⁹⁶. Ο Κονδύλης ανέλαβε την κυβέρνηση επιβάλλοντας λογοκρισία και στρατιωτικό νόμο σ' όλη τη χώρα. Το βράδυ συνεδρίασε, κανονικά, η Έ Εθνοσυνέλευση, όπου αποχώρησε το Λαϊκό κόμμα, και με 82 από τους 300 βουλευτές, ο Κονδύλης, αποφάσισε την κατάργηση του πολιτεύματος της αβασίλευτης δημοκρατίας, την επαναφορά του Συντάγματος του 1911, τη διενέργεια δημοψηφίσματος για τις 3 Νοεμβρίου και την άσκηση της βασιλικής εξουσίας από τον ίδιο, ως Πρόεδρο του Υπουργικού συμβουλίου εκτελώντας χρέη αντιβασιλέα⁹⁷.

Μετά από 11 χρόνια αβασίλευτης δημοκρατίας το πολίτευμα μεταβάλλεται ξανά. Στις 3 Νοεμβρίου 1935 το, γενικώς παραδεκτό, νόθο δημοψήφισμα⁹⁸ επικύρωσε την αλλαγή του πολιτεύματος με το αρχικά αδιανόητο ποσοστό του 105% όπου επισήμως κατέληξε σε 97,80%⁹⁹.

⁹³ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941*, Τόμος Δ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, σ.153

⁹⁴ Όπως αναφέρει ο Παύλος Πετρίδης και ο Γρηγόρης Δαφνής, πρώτος πολιτικός που έθεσε, επίσημα, ζήτημα πολιτειακής μεταβολής ήταν ο Ι. Μεταξάς. **Παύλος Πετρίδης** ο.π.: σ. 184 και **Γρηγόριος Δαφνής**, ο.π.: σ. 366

⁹⁵ Βλ. **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 67-69

⁹⁶ **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 186

⁹⁷ Βλ. **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 113, **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 186-190

⁹⁸ Βλ. **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ.29, **Ιωάννης Κολιόπουλος**, ο.π.: σ. 362 και **Χρήστος Χατζηιωσήφ**, ο.π.: σ. 111, **Παύλος Πετρίδης**, ο.π.: σ. 191, **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, ο.π.: σ. 205

⁹⁹ Βλ. **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 29, **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 117

Στις 25 Νοεμβρίου 1935 ο Γεώργιος ο Β΄ καταφθάνει στην Αθήνα. Αμέσως ο Γεώργιος απέπεμψε τον Κονδύλη¹⁰⁰, οδηγώντας τον σε παραίτηση, και διόρισε υπηρεσιακή κυβέρνηση, η οποία ορκίστηκε στις 30 Νοεμβρίου, υπό τον Κ. Δεμερτζή με υπουργό στρατιωτικών τον Α. Παπάγο¹⁰¹. Η υπηρεσιακή κυβέρνηση, στις 17 Δεκεμβρίου, διέλυσε την εθνοσυνέλευση και προκήρυξε εκλογές με απλή αναλογική για τις 26 Ιανουαρίου 1936. Ο Ι. Μεταξάς, στις 22 Δεκεμβρίου, απογοητευμένος έγραψε: «Μου είναι αδιάφορο. Επανέφερα τον Βασιλέα, τον εστερέωσα δια της αμνηστίας. Τα παιδιά μου είναι καλά και ευτυχισμένα. Την πατρίδα μου την υπηρέτησα και την ωφέλησα. Τι άλλο θέλω; Νυν απολύεις τον δούλο σου Δέσποτα...»¹⁰².

Στις 26 Ιανουαρίου 1936 έγιναν οι εκλογές όπου ανέδειξαν ισόπαλες τις δύο αντίπαλες παρατάξεις. Για να σχηματιστεί κυβέρνηση, έπρεπε να συνεργαστούν οι δύο μεγάλες παρατάξεις. Παρ' όλες τις εσωκοινοβουλευτικές προσπάθειες, και από τους κομμουνιστές, δεν επιτυγχάνετε συνεργασία. Φήμες, στα μέσα Φεβρουαρίου, κυκλοφορούν για μυστική συμφωνία του αρχηγού των Φιλελευθέρων Θ. Σοφούλη και των κομμουνιστών. Ο Παπάγος, στις 5 Μαρτίου, οδηγείται έξαλλος στο βασιλιά και του αναγγέλλει ότι οι ένοπλες δυνάμεις δεν θα ανεχθούν κυβέρνηση με την ψήφο των κομμουνιστών. Ο Γεώργιος αντιλαμβανόμενος την κατάσταση, μόλις έφυγε ο Παπάγος, κάλεσε τον Ι. Μεταξά και τον όρκισε υπουργό στρατιωτικών¹⁰³. Για το γεγονός έκανε λόγο κι ο ίδιος ο Βενιζέλος από το Παρίσι λέγοντας: «Δεν είναι ανάγκη να είπω πόσον ζωηρά είναι η χαρά μου διότι ο βασιλεύς απεφάσισε να πατάξει επί τέλους τας διηνεκείς επεμβάσεις των στρατιωτικών παραγόντων, απομακρύνοντας από την κυβέρνηση, μετά την τελευταία αυθάδειάν των, τους Παπάγο και Πλάτην και αναθέσας το υπουργείον των Στρατιωτικών εις τον Μεταξάν... Από μέσα από την καρδιά μου αναφωνώ: Ζήτω ο Βασιλεύς»¹⁰⁴.

Τελικά η βουλή συνέρχεται για την εκλογή προέδρου της. Ο Θ. Σοφούλης εκλέγεται και με τις ψήφους των κομμουνιστών. Είχε όντως υπάρξει συμφωνία ανάμεσα στον Θ. Σοφούλη και τον κοινοβουλευτικό εκπρόσωπο του ΚΚΕ

¹⁰⁰ Ο Σεφέρης αναφέρει: «με τον Κονδύλη (ο βασιλιάς) θα ήταν όμηρος στα χέρια του αποστάτη στρατηγού. Γιατί, αν ο Κονδύλης ένωθε κάποτε την όρεξη ν' αλλαξοπιστήσει για δεύτερη φορά και να τον μαρκάρει από την ακτή του Φαλήρου, δεν ήταν απίθανο να το καταφέρει, θα είχε κόσμο μαζί του». Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Σεπ. 41*, εκδόσεις Ίκαρος, 1980 σ. 28

¹⁰¹ Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 141, Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 195, Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 208, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 397-398

¹⁰² Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941*, Τόμος Δ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, σ. 173

¹⁰³ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 178 -179, Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 209

¹⁰⁴ Βλ. Ιωάννης Κολιόπουλος, ο.π.: σ. 363, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 406-407

Σκλάβαινα.¹⁰⁵ Το σύμφωνο απλώς περιείχε μέτρα κατευνασμού των παλαιότερων έντονων πολιτικών χρόνων, όπως κατάργηση του ιδιωνύμου, αμνήστευση πολιτικών καταδίκων και εξόριστων, καθιέρωση της απλής αναλογικής ως πάγιου εκλογικού συστήματος καθώς και μέτρα για την καλύτερευση της ζωής εργατών και αγροτών.

Κατόπιν αναταράξεων στη βουλή δεν κατέστη δυνατός ο σχηματισμός κυβέρνησης από τον Σοφούλη και πρότεινε τη συνέχιση της υπηρεσιακής κυβέρνησης Δεμερτζή. Στις 14 Μαρτίου ο Ι. Μεταξάς παραμένει υπουργός στρατιωτικών και αναλαμβάνει και τη θέση του αντιπροέδρου της νέας κυβέρνησης¹⁰⁶. Στις 15 Μαρτίου 1936 ο «Ριζοσπάστης» έγραφε, για την παρουσία του Μεταξά στην κυβέρνηση, ότι: *«Ο ελληνικός κοινοβουλευτισμός στο πρόσωπο των μεγάλων πλουτοκρατικών κομμάτων και σήμερα κυρίως του βενιζελισμού, που απόκρουσε τον σχηματισμό κυβερνήσεως από την δημοκρατική – αντιφασιστική πλειοψηφία της βουλής παραδίνει τις λίγες θέσεις που του μείναν, στις δυνάμεις της φασιστικής δικτατορίας [...] Η δεύτερη μοναρχική κυβέρνηση με κεντρικό εκπρόσωπό της τον Ι. Μεταξά, και με την συνθηκολόγηση και συνεννόηση του βενιζελισμού με την φασιστική στρατοκρατία θα παραμερίσει τα τελευταία δικαιώματα του κοινοβουλευτισμού και του κυρίαρχου λαού, θα εφαρμόσει μια ακόμη πιο άγρια αντιλαϊκή πολιτική και θα αποτελέσει τον αντιθάλαμο της μοναρχοστρατιωτικής δικτατορίας»*¹⁰⁷.

Στις 18 Μαρτίου ο θάνατος του 72χρονου Ε. Βενιζέλου συγκλονίζει το πανελλήνιο. Λίγες μέρες μετά, στις 13 Απριλίου, πεθαίνει κι ο Πρωθυπουργός Κ. Δεμερτζής. Ο βασιλιάς, αμέσως, δίχως να ρωτήσει τους αρχηγούς των κομμάτων ορκίζει πρόεδρο της κυβέρνησης το στρατηγό Ιωάννη Μεταξά¹⁰⁸. Ήταν φανερό ότι υπήρχε σχέδιο κήρυξης δικτατορίας ανάμεσα στα Ανάκτορα και τον Μεταξά

Μετά τις έντονες αντιδράσεις των κομμάτων, στις 25 Απριλίου, η κυβέρνηση Μεταξά εμφανίστηκε στη βουλή για τις προγραμματικές της δηλώσεις και εξασφάλισε ψήφο ανοχής ή εμπιστοσύνης (241 ψήφους) από όλο τον αστικό πολιτικό χώρο εκτός από 16 βουλευτές, εκ των οποίων οι: Στεφανόπουλος, Παπανδρέου, ο αγροτικός βουλευτή Σοφιανόπουλος και οι 13 βουλευτές του Παλλαϊκού μετώπου,

¹⁰⁵ Βλ. Χρήστος Χατζηιωσήφ, ο.π.: σ. 113, Ιωάννης Κολιόπουλος, ο.π.: σ. 363, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: 416

¹⁰⁶ Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 186, Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 198

¹⁰⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 186-187

¹⁰⁸ Βλ. Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ.209-210, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 415

ενώ 4 αρνήθηκαν να ψηφίσουν όπως ο Παπαναστασίου και ο Μυλωνάς¹⁰⁹. Χαρακτηριστικά ο Γ. Παπανδρέου είπε στη βουλή: «*Κύριε Πρόεδρε της Κυβερνήσεως, γνωρίζετε καλλίτερον από εμέ, ότι οι αριθμοί έχουν την σημασίαν των και ότι πέραν των αριθμών υπάρχουν και αναρίθμητοι παράγοντες, οι οποίοι έχουν, επίσης, την σημασίαν των. Αυτοί είναι οι λόγοι, κύριοι βουλευταί, δια τους οποίους ημείς καταλήγομεν εις το συμπέρασμα ότι οφείλομεν να αρνηθώμεν ψήφον εις την Κυβέρνησιν. Θα αρνηθώμεν ψήφον πρώτον δια την ανώμαλον και γένεσιν και σύνθεσίν της. Αλλά θα αρνηθώμεν, επίσης, ψήφον δια την ανεπάρκειαν του προγράμματος, το οποίον επαγγέλλεται ισοπολιτείαν, και δια την ανυπαρξίαν προγράμματος σχετικώς προς την αποκατάστασιν των απομακρυσθέντων αξιωματικών δια την σύνθεσιν των ενόπλων δυνάμεων*»¹¹⁰. Επίσης ο κομμουνιστής Σκλάβαινας, στην ομιλία του στη βουλή, ανέφερε: «*Είναι κοινό Μυστικό ότι ο Πρόεδρος της Κυβερνήσεως (Μεταξάς) έχει πολλές φορές εκδηλωθεί δημόσια σαν εχθρός του Κοινοβουλευτισμού και θιασώτης της δικτατορίας [...] Απορούμε πώς τα κόμματα που λεν ότι αγωνίζονται για την αποκατάστασιν των λαϊκών ελευθεριών και το σεβασμό της λαϊκής κυριαρχίας γίνονται συνυπεύθυνα αυτής της ανωμαλίας και αυτής της ολοφάνερης παραβίασης του κοινοβουλευτικού καθεστώτος*»¹¹¹.

Στις 29 Απριλίου 1936 στη Θεσσαλονίκη, οι καπνεργάτες κατέβηκαν σε απεργία διαρκείας. Η κυβέρνηση Μεταξά, έδιδε υποσχέσεις ότι γρήγορα τα αιτήματά τους θα ικανοποιούνταν. Ο Μεταξάς, όμως, προετοίμαζε βίαιη κατάπνιξη της απεργίας. 12 νεκροί και περίπου 300 τραυματίες είναι ο απολογισμός της αιματηρής επίθεσης της κυβέρνησης στη Θεσσαλονίκη¹¹². Ο πολιτικός κόσμος, ιδιαίτερα η αριστερά, άρχισε να ξεχειλείται. Ο Σοφούλης σε δηλώσεις του κατήγγειλε τις επιθέσεις λέγοντας: «*Τα αιματηρά γεγονότα της Θεσσαλονίκης εξεπέρασαν κάθε προηγούμενη απάνθρωπον συμπεριφοράν του κράτους και των οργάνων του κατά της εργατικής τάξεως, της οποίας το μόνον αμάρτημα αφ' ότου υπάρχει είναι ότι ζητεί το ψωμί της και την στοιχειώδη καλύτερευσιν της ζωής της. με την έκτασιν που πήραν, ενθυμίζουν τσαρικός σφαγές και προοιωνίζονται την εξέγερσιν των ψυχών. Το αίμα των πεσόντων θα πέσει επί τας κεφαλάς των οργάνων του κράτους, τα οποία με τόσην*

¹⁰⁹ Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 419

¹¹⁰ Παύλος Πετρίδης, ο.π.: σ. 202.

¹¹¹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 204-205

¹¹² Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 47, Ο Γρηγόρης Δαφνής αναφέρει συγκεκριμένα ότι: «*Δώδεκα νεκροί, τριάκοντα δύο βαρέων τραυματισμένοι και διακόσιοι πενήκοντα ελαφρώς, ήτο ο απολογισμός εις θύματα. Όλοι διαδηλωταί. Οι χωροφύλακες δεν είχαν ούτε ένα μωλωπισθέντα*», Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 424

αναληγσία εσκότωσαν τους απεργούς δια να μη διαταραχθεί η χώνευσις των στομάχων των ολίγων καπνεμπόρων και των καρχαριών του πλούτου»¹¹³. Παρά τις καταγγελίες του, αυτός και το κόμμα των Φιλελευθέρων εξακολουθούσαν να στηρίζουν την κυβέρνηση Μεταξά.

Ο Μεταξάς, προσπαθώντας να δικαιολογήσει τη στάση της κυβέρνησης, δήλωσε ότι η απεργία είχε υποκινηθεί από τους κομμουνιστές και ότι ενείχε πολιτικές σκοπιμότητες¹¹⁴. Δεν ήταν τυχαίες οι δηλώσεις του Μεταξά για τον «κομμουνιστικό κίνδυνο». Από εκείνη τη στιγμή και εξής προετοιμάζει, μαζί με τη σύμπραξη του βασιλιά και της Αγγλίας, την κατάλυση των ελευθεριών του λαού και τη κήρυξη δικτατορίας, έχοντας πλέον πρόσχημα.

Στις 12 Μαΐου οι καπνέμποροι συμφωνούν με τους καπνεργάτες. Σε συνεργασία με την κυβέρνηση το μεγαλύτερο μέρος των οικονομικών αιτημάτων των εργατών υιοθετείται. Η κυβέρνηση όμως δεν αποδέχεται να αφήσει ελεύθερους τους φυλακισμένους απεργούς ούτε να τους απαλλάξει από τις καταδίκες. Παρ' όλα αυτά η απεργία λήγει αλλά οι ταραχές συνεχίζονται.

Τη 16^η με 17^η Μαΐου ο αρχηγός του Λαϊκού κόμματος, Π. Τσαλδάρης, πεθαίνει από συγκοπή¹¹⁵. Ο θάνατός του εξυπηρετεί τα σχέδια του Μεταξά διότι με την έλλειψη αναγνωρισμένου αρχηγού στην αντιβενιζελική πλευρά καθώς και την αποσύνθεση που επικρατεί στο χώρο των βενιζελικών, το ρήγμα ανάμεσα στον πολιτικό κόσμο βαθιάει. Η βουλή διέκοψε τις εργασίες της και έδωσε μακροχρόνια νομοθετική εξουσιοδότηση στην Κυβέρνηση Μεταξά.

Στο μεταξύ ο Μεταξάς, έχοντας τη στήριξη των Άγγλων και του βασιλιά Γεωργίου, προχωρεί στην προπαρασκευή της δικτατορίας με τη δημιουργία δικτατορικού κρατικού μηχανισμού. Στις 18 Μαΐου διορίζει τον Θ. Σκυλακάκη, απόστρατο συνταγματάρχη, υπουργό Εσωτερικών¹¹⁶. Ο Σκυλακάκης ήταν ανακατεμένος σε όλα τα κινήματα που συνέβησαν μετά την πτώση του Πάγκαλου καθώς και ιδρυτής της χιτλερικής οργάνωσης «*Εθνικόν Κυρίαρχον Κράτος*» και εκδότης της εφημερίδας «*Κράτος*». Μέσω της εφημερίδας έβριζε τον πολιτικό κόσμο και προπαγάνδιζε για την επιβολή φασιστικής δικτατορίας στη Ελλάδα¹¹⁷. Στις 3

¹¹³ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 216

¹¹⁴ Βλ. *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος ελληνισμός από 1913 έως 1941*, Τόμος ΙΕ, Γεώργιος Μοσχόπουλος, ο.π.: σ. 212

¹¹⁵ Βλ. Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 50, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 427

¹¹⁶ Ο Γρηγόριος Δαφνής αναφέρει ότι ο Μεταξάς διάλεξε τον Σκυλακάκη υπουργό Εσωτερικών λόγω της δυνατότητάς του να επιβληθεί στα σώματα ασφαλείας, Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 429

¹¹⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 223

Ιουλίου διορίζει τον συνταγματάρχη Παπαδήμα υφυπουργό Στρατιωτικών, ο οποίος ήταν επιτελάρχης του Λεοναρδόπουλου και είχε καταδικαστεί σε θάνατο για τη συμμετοχή του στο κίνημα του 1923. Λίγες μέρες αργότερα ανέθεσε στον Κάβδα, απότακτο του 1923, τη Γενική διοίκηση Θράκης. Αμέσως μετά αντικατέστησε όλους τους νομάρχες με άτομα της εμπιστοσύνης του κυρίως απότακτους του 1923 και στελέχη φασιστικών οργανώσεων.

Προκάλεσε ιδιαίτερη ανησυχία ο διορισμός στρατιωτικών στις περισσότερες νομαρχίες. Ο Π. Μαυρομιχάλης δήλωνε για τις προθέσεις του Μεταξά: «*Εάν δεν πρόκειται να γίνει δικτατορία δεν βλέπω το λόγο δια τον οποίο διορίστηκαν νομάρχαι κατά μεγίστην πλειοψηφίαν στρατιωτικοί*»¹¹⁸. Ενώ ταυτόχρονα ο Θ. Σοφούλης καθησύχαζε τους πάντες λέγοντας ότι: «*Ο κ. Πρωθυπουργός δεν σκέπτεται τοιούτον τι. Περί αυτού είμαι πεπεισμένος και ο κόσμος πρέπει να ησυχάσει και να μη δίδει πίστιν εις τοιούτας σκοπίμους διαδόσεις*»¹¹⁹.

Στις 22 Ιουλίου ο αρχηγός των Φιλελευθέρων, Θ. Σοφούλης, ανακοίνωσε στο βασιλιά Γεώργιο τη συμφωνία με τον Θεοτόκη για κυβέρνηση συνασπισμού των δύο κομμάτων. Ο βασιλιάς συνεχάρει το Σοφούλη όμως αυτό δεν ήταν στα σχέδιά του. Το απόγευμα της ίδιας μέρας κάλεσε τον Μεταξά και του ανέφερε το γεγονός. Την επόμενη μέρα αποφασίστηκε, με τη συγκατάθεση του βασιλιά, η επίσπευση της εγκαθίδρυσης της δικτατορίας¹²⁰. Αμέσως ο Μεταξάς ξεκίνησε επαφές ιδιαίτερα με τον Σοφοκλή Βενιζέλο, επιδιώκοντας τη συνεργασία του σε περίπτωση δικτατορίας. Του πρότεινε τη θέση του αντιπροέδρου της κυβέρνησης και δέχτηκε με δύο όρους α) την επαναφορά των αποτάκτων στο στράτευμα και β) ότι η δικτατορία θα διαρκούσε μόνο ένα χρόνο. Ο Μεταξάς δέχτηκε και έτσι εξασφάλισε την πλευρά των Φιλελευθέρων.

Στις 30 Ιουλίου 1936 έγιναν αιματηρές συμπλοκές αστυνομικών με εργάτες στις Σέρρες. Η Γενική Συνομοσπονδία και η Ενωτική Γενική Συνομοσπονδία κήρυξε 24ωρη Πανελλαδική απεργία για την 5^η Αυγούστου 1936, σε ένδειξη διαμαρτυρίας για τη διάλυση εργατικών σωματείων σε Μακεδονία –Θράκη και για τις Κοινωνικές ασφαλίσεις. Αυτή η απεργία χρησιμοποιήθηκε ως πρόσχημα για την κήρυξη της δικτατορίας στις 4^{ης} Αυγούστου.

¹¹⁸ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 226

¹¹⁹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 226

¹²⁰ Γρηγόριος Δαφνής, ο.π.: σ. 431-432

Η συνάντηση του Μεταξά με τον πρεσβευτή της Μεγάλης Βρετανίας Waterlow, που πραγματοποιήθηκε στις 2 Αυγούστου, είχε ως αποτέλεσμα, όπως δήλωνε ο Μεταξάς στο περιβάλλον του, τη συμφωνία της Αγγλίας στην επιβολή της δικτατορίας¹²¹. Το πρωί της 4^{ης} Αυγούστου ο «Ριζοσπάστης» έγραφε ότι κατά τη διάρκεια της μέρας ο Μεταξάς θα κήρυττε δικτατορία. Κανένας αρχηγός κόμματος όμως δεν ανησύχησε και δεν έγινε καμία ενέργεια από μέρους του πολιτικού κόσμου. Όταν τελικά το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου 1936 έγινε γνωστό πως ο Μεταξάς κατέλυσε το κοινοβουλευτικό πολίτευμα, οι πολιτικοί αιφνιδιάστηκαν.

Στις 8 το βράδυ της 4^{ης} Αυγούστου ο Μεταξάς κάλεσε τους υπουργούς του σε έκτακτο υπουργικό συμβούλιο. Όταν εκείνοι έρχονταν ο Μεταξάς τους ανακοίνωνε την απόφασή του για διάλυση της βουλής και κήρυξης δικτατορίας. Ύστερα από μερικές παραιτήσεις και ανακατατάξεις υπογράφηκαν δύο διατάγματα για τη διάλυση της βουλής και κήρυξης στρατιωτικού νόμου. Τα διατάγματα αυτά υπέγραψαν οι: υπουργός Δικαιοσύνης Γ. Λογοθέτης, υπουργός Εσωτερικών Θ. Σκυλακάκης, υπουργός Εθνικής Οικονομίας Π. Δεκάζος, υπουργός Συγκοινωνιών Α. Οικονόμου, υπουργός Γεωργίας Γ. Κυριάκος και οι υφυπουργοί Πολιτικού γραφείου Κ. Γεωργακόπουλος, Εθνικής Οικονομίας Γ. Κασιμάτης, Συγκοινωνιών Κ. Νικολόπουλος, Αγορανομίας Κ. Μπακόπουλος, Υγιεινής Α. Κούζης, Στρατιωτικών Ν. Παπαδήμας, Ναυτικών Δ. Ρεδιάδης και ο Γενικός Διοικητής της Κρήτης Π. Σφακιανάκης.

1.5. Διεθνής Πολιτικές εξελίξεις

Μετά τις τραγικές συνέπειες της οικονομικής κρίσης οι δικτατορικές λύσεις εμφανίζονται ως σανίδα σωτηρίας για την αντιμετώπιση των οικονομικών-κοινωνικών προβλημάτων.

Το 1935 ο φασισμός αρχίζει να πλανάτε σε παγκόσμιο επίπεδο. Το φασιστικό μοντέλο, τύπου Ιταλίας, αρχίζει να βρίσκει μιμητές ιδιαίτερα στη Ευρώπη.

Σε όλες τις ευρωπαϊκές χώρες, την περίοδο του 1936, ενισχύονται τα φασιστικά κόμματα για να συντρίψουν το λαϊκό κίνημα. Οι φασιστικοί κύκλοι και η 5^η Φάλαγγα κάθε χώρας επιδιώκουν την κατάληψη της εξουσίας. Παράλληλα όμως

¹²¹ Ο Γρηγόρης Δαφνής αναφέρει ότι η δικτατορία εκείνη την περίοδο κρίθηκε απαραίτητη για λόγους εξωτερικής πολιτικής και ως αφορμή δόθηκαν οι εσωτερικές εξελίξεις δηλ. οι μαζικές κινητοποιήσεις. Τα παραπάνω, όπως υποστηρίζει, τεκμηριώνονται από λόγο του Κ. Μανιαδάκη, στις 5 Μαρτίου 1950, όπου δήλωσε ότι η επιβολής της δικτατορίας έγινε για λόγους εξωτερικούς. **Γρηγόριος Δαφνής**, ο.π.: σ. 423

συγκεντρώνονται και οι δημοκρατικές δυνάμεις για να αντιμετωπίσουν τη φασιστική απειλή.

Την άνοιξη του 1936 η διεθνής κατάσταση είναι τεταμένη. Η Ιταλική επίθεση στην Αβυσσηνία¹²² συνεχίζεται από τον Οκτώβριο του 1935. Τα θύματα υπολογίζονται στις 15 χιλιάδες. Οι οικονομικές κυρώσεις, από την Κοινωνία των Εθνών, στη φασιστική Ιταλία δεν έχουν αποδώσει. Από την άλλη μεριά οι Άγγλοι φοβούνται την επικράτηση των Ιταλών στην Αβυσσηνία διότι διακυβεύονται τα δικά τους συμφέροντα στη Μεσόγειο.

Στη Γερμανία, το Γ' Ράιχ προχωρεί σε επανεξοπλισμό της χώρας, επαναφορά της υποχρεωτικής στράτευσης και παρατάσσει 36 μεραρχίες της Βέρμαχτ για την αναζήτηση του περίφημου ζωτικού χώρου. Στις 6 Μαρτίου, ο Χίτλερ, ξεσκίζει τη συνθήκη του Λοκάρνο και διατάσσει προέλαση στη Ρηνανία. Όλοι περίμεναν με την πρώτη αντίδραση των αγγλογάλλων η ναζιστική Γερμανία να συμπτυχθεί. Κανείς όμως δεν αντέδρασε. Το θέμα αντιμετωπίστηκε ως ενδογερμανική υπόθεση. Η Αγγλία που είχε βοηθήσει, με τη στάση της, την ανάπτυξη του Χιτλερισμού στη Γερμανία, με την ελπίδα να τη στρέψει εναντίον της Σοβιετικής Ένωσης, αρνείται τις σοβιετικές εκκλήσεις για δημιουργία φιλειρηνικού δημοκρατικού μετώπου εναντίον του χιτλερισμού και του φασισμού.

Κάτω από αυτές τις συνθήκες ισχυροποιούνται φασιστικά καθεστώτα στα βαλκάνια και την Κεντρική Ευρώπη. Φασιστικές παρατάξεις και οργανώσεις εμφανίζονται παντού. Στη Γαλλία με τους «Πύρινους Σταυρούς», στην Ισπανία με τη φάλαγγα του νεότερου Πρίμο ντε Ριβέρα, στο Βέλγιο με τους Ρεξίστες του Λεόν Ντεγκκρүүл, στην Αγγλία με την Ένωση Φασιστών του Σερ Όσβαλντ Μόσλεν¹²³. Η Κοινωνία των Εθνών αδυνατεί να ελέγξει την κατάσταση. Χαρακτηριστικά, στις 7 Μαρτίου, ο υπουργός εξωτερικών της Μεγάλης Βρετανίας στη βουλή της χώρας του διαβάσει τον επικήδειο της Κοινωνίας των Εθνών. Το «Ελεύθερον Βήμα» σχολίαζε: «*Η Κοινωνία των Εθνών εξώφλησεν ηθικώς και ουσιαστικώς [...] Το όνειρο του Προέδρου Ουίλσον έσβησεν*»¹²⁴.

Τον Ιούλιο του 1936, στην Ισπανία, τμήματα του στρατού ξεσηκώνονται ενάντια στην κυβέρνηση Λαϊκού Μετώπου της Μαδρίτης¹²⁵. Η 5^η φάλαγγα του Μόλλα και Φράνκο, στις μεγάλες πόλεις, δεν κινείται. Οι κινηματίες χάνουν τον

¹²² Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 190

¹²³ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 45

¹²⁴ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ.44

¹²⁵ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 192

αιφνιδιασμό και η κυβέρνηση ισχυροποιώντας τη θέση της μοιράζει όπλα στους πολίτες και αντεπιτίθεται. Οι Μουσολίνι και Χίτλερ τάχθηκαν με τους κινηματίες. Άγριος εμφύλιος πόλεμος ξέσπασε, όπως μας λέει ο Α. Ρήγος, όπου ο αντίκτυπός της έκβασής του, νίκη του Φράνκο και επιβολή φασιστικής δικτατορίας, γίνεται συνείδηση ότι αφορά ευρύτερα το μέλλον της ζωής σ' ολόκληρη την Ήπειρο¹²⁶.

Σ' αυτό το ιστορικό, πολιτικό και κοινωνικό πλαίσιο (ελληνικό και ευρωπαϊκό) ανδρώθηκε η ιδέα της δικτατορίας της 4^{ης} Αυγούστου.

¹²⁶ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 52

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

2.1.1 Η κατάλυση των λαϊκών ελευθεριών

Στις 4 Αυγούστου 1936 κηρύσσεται δικτατορία με αρχηγό τον Ι. Μεταξά. Με δύο διατάγματα¹²⁷, όπως προαναφέραμε, διαλύεται η βουλή, καταλύονται οι ελευθερίες του ελληνικού λαού και κηρύσσεται στρατιωτικός νόμος. Πρόσχημα το επιχείρημα του «κομμουνιστικού κινδύνου». Όπως αναφέρει ο Σ. Λιναρδάτος για το καθεστώς: *«Η αλήθεια είναι ότι η δικτατορία κηρύχθηκε για να υπηρετήσει τα συμφέροντα των Άγγλων και της ολιγαρχίας – που αρκετούς βλαστούς της ο Μεταξάς προώθησε σε υψηλές θέσεις – και απέβλεπε στην κατάπνιξη με τη βία κάθε διεκδικητικού αγώνα των εργαζομένων και κάθε αντιπολίτευσης»*¹²⁸.

Τα δύο αυτά διατάγματα ήταν νομικά άκυρα. Το πρώτο ανέστειλε τα άρθρα του Συντάγματος για τις ελευθερίες και στηριζόταν στην ΚΔ/1935 Συντακτική Πράξη που είχε, όμως, καταργηθεί ύστερα από την επαναφορά του Συντάγματος του 1911 και τη διάλυση της Ε΄ Εθνοσυνέλευση. Το δεύτερο, που ο βασιλιάς διέλυσε τη βουλή, ερχόταν σε αντίθεση με το άρθρο 37 του Συντάγματος που έθετε ρητά τον καθορισμό εκλογών σε 45 μέρες και τη σύγκληση της Εθνικής Αντιπροσωπείας σε τρεις μήνες. Δυστυχώς κανένα δικαστήριο ή δικαστής δεν κατήγγειλε την αντισυνταγματικότητα αυτών των διαταγμάτων.

2.1.2. Η συγκρότηση της πρώτης δικτατορικής κυβέρνησης

Στις 5 Αυγούστου, αμέσως μετά τη δημοσίευση των διαταγμάτων, ο Μεταξάς συμπλήρωσε την κυβέρνησή του. Αντικατέστησε τον Μαντζαβίνο, Υπουργό Οικονομικών, με τον Κ. Ζαβιτσιάνο και επίσης του ανέθεσε, προσωρινά, το Υπουργείο Εθνικής Οικονομίας, στη θέση του Π. Δεκάζου, και τον διόρισε και αντιπρόεδρο της κυβέρνησης, θέλοντας να τονίσει το υπερκομματικό χαρακτήρα του καθεστώτος¹²⁹. Στη συνέχεια στη θέση του Δ. Ελευθεριάδη, Υπουργό Πρόνοιας, τοποθέτησε τον Α. Κορυζή, υποδιοικητή της Εθνικής τράπεζας και υπουργό Παιδείας τοποθέτησε τον Κ. Γεωργακόπουλος, μετά από άρνηση του Α. Κύρου¹³⁰. Επίσης

¹²⁷ Βλ. παράρτημα σ. 146

¹²⁸ Σπύρος Λιναρδάτος, *4η Αυγούστου*, Αθήνα : Θεμέλιο, 1966 σ. 36

¹²⁹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 40

¹³⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 41

ορκίστηκαν οι : Α. Δημητράτος, υφυπουργός εργασίας, Π. Ρεδιάδης, υφυπουργός Οικονομικών, Μ. Πάσσαρης, υφυπουργός Αεροπορίας και Γ. Αλιβιζάτος, υφυπουργός Υγιεινής.

Στις 14 Αυγούστου ίδρυσε, ο Μεταξάς, ένα υπουργείο, των Σιδηροδρόμων, το οποίο ανέθεσε στον Γ. Σπυρίδωνος. Στις 27 Αυγούστου ίδρυσε το υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού όπου τοποθέτησε τον φίλο του Θεολόγο Νικολούδη. Το συγκεκριμένο υφυπουργείο είχε ως στόχο του τη λογοκρισία βιβλίων, εφημερίδων, περιοδικών, θεατρικών έργων και την προώθηση, προπαγανδιστικά, της δικτατορίας και της ιδεολογίας του. Τέλος στις 31 Αυγούστου τοποθέτησε υπουργό Εθνικής Οικονομίας τον Α. Χατζηκυριάκο, υφυπουργό Προϊστάμενο Διοίκησης Πρωτεύουσας τον Κ. Κοτζιά και υφυπουργό Γενικό Διοικητή Ηπείρου τον Γ. Κυρίμη

Στις 31 Αυγούστου 1936, η σύνθεση¹³¹ της δικτατορικής κυβέρνησης έχει ως εξής:

Πρόεδρος Κυβέρνησης και υπουργός Εξωτερικών, Στρατιωτικών, Ναυτικών και Αεροπορίας: Ιωάννης Μεταξάς

Αντιπρόεδρος Κυβέρνησης και υπουργός Οικονομίας: Κ. Ζαβιτσιάνος

Υπ. Εσωτερικών: Θ. Σκυλακάκης

Υπ. Δικαιοσύνης: Γ. Λογοθέτης

Υπ. Παιδείας: Κ. Γεωργακόπουλος

Υπ. Γεωργίας: Γ. Κυριακός

Υπ. Συγκοινωνιών: Α. Οικονόμου

Υπ. Εθνικής Οικονομίας: Α. Χατζηκυριάκος

Υπ. Κοινωνικής Πρόνοιας: Α. Κορυζής

Υπ. Σιδηροδρόμων: Γ. Σπυρίδωνος

Διοικήσεως Πρωτεύουσας: Κ. Κοτζιάς

Υφ. Ασφαλείας: Κ. Μανιαδάκης

Υφ. Στρατιωτικών: Ν. Παπαδήμας

Υφ. Ναυτικών: Ι. Παπαβασιλείου

Υφ. Αεροπορίας: Ι. Πάσσαρης

Υφ. Εμπορικής Ναυτιλίας: Δ. Ρεδιάδης

Υφ. Οικονομικών: Π. Ρεδιάδης

Υφ. Συγκοινωνιών: Κ. Νικολόπουλος

¹³¹ Βλ. **Αλκιβιάδης Προβατάς**, *Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980, Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα*, Αθήναι 1980, σ. 525-530, **Γρηγόριος Δαφνής**, ο.π.: σ. 435-436

Υφ. Τύπου και Τουρισμού: Θ. Νικολούδης

Υφ. Αγορανομίας: Ε. Μαγιάκος

Υφ. Υγιεινής: Γ. Αλιβιζάτος

Υφ. Πολιτικού Γραφείου: Α. Παπαχελάς

Υφ. Εργασίας: Α. Δημητράτος

Όμως η εσωτερική κατάσταση της δικτατορίας δεν ήταν και τόσο ήρεμη. Δύο ομάδες δημιουργήθηκαν οι οποίες αντιπάλευαν για την κυριαρχία στην δικτατορική κυβέρνηση. Η ομάδα του Θ. Σκυλακάκη και αυτή του Ι. Διάκου. Ο Μεταξάς αντιλαμβανόμενος την κατάσταση και γνωρίζοντας τις φιλοδοξίες του Σκυλακάκη, μαζί με τον Διάκο, τον παραμέρισαν από την κυβέρνηση μεθοδικά. Έτσι, στις 4 Ιανουαρίου 1927, δόθηκε στη δημοσιότητα η εξής κυβερνητική ανακοίνωση: «Κατόπιν υποδείξεως του κ. Προέδρου της Κυβερνήσεως, υπέβαλαν χθες τας παραιτήσεις των ο υπουργός των Εσωτερικών κ. Σκυλακάκης και ο υφυπουργός παρά τω Προέδρω της Κυβερνήσεως κ. Παπαχελάς. Αι παραιτήσεις των δύο υπουργών εγένοντο δεκταί υπό της Α.Μ. του Βασιλέως»¹³².

Από την άλλη μεριά, κοιτάζοντας καλύτερα τα γεγονότα, γίνεται αντιληπτό ότι το Παλάτι και ο Μεταξάς δεν είχαν πάντα καλές σχέσεις. Η κάθε μία πλευρά είχε διαφορετικούς σκοπούς. Ο Μεταξάς επιδίωκε τη δημιουργία ενός προσωπικού καθεστώτος, τη διαίωσή του και τη συγκρότηση ενός κομματικού στρατού. Ενώ ο Γεώργιος εργαζόταν για το Θρόνο του και τα συμφέροντα των Άγγλων. Γεγονός που, σε πολλές περιπτώσεις, τους οδηγούσε σε αντιθέσεις και συγκρούσεις που λύνονταν με νέες συμφωνίες και παραχωρήσεις. Χαρακτηριστικό παράδειγμα της αντιπαλότητας είναι η μεθοδευμένη απομάκρυνση, από την κυβέρνηση, όλων εκείνων που το παλάτι είχε επιβάλει. Στις 7 Ιουλίου 1938 ο Μεταξάς γράφει, για την παραίτηση του υπουργού Δικαιοσύνης Λογοθέτη, στο ημερολόγιό του: «Παραίτησις Λογοθέτη. Τι επεζήτει; Ανακατεύετο πολύ με Αγγελόπουλον ανακτόρων. Ήθελε να δημιουργήση τίποτε; Άγνωστον. Οποσδήποτε προσπάθησε να δημοκοπήση με παραίτησίν του. Οικείοι διέδιδον φανταστικά πράγματα. Του αφήκα καιρόν να σκεφθή. Σήμερα ήταν διατεθειμένος να αποσύρη παραίτησιν. Αλλά ήταν αργά του είπα»¹³³. Ενώ στις 12 Ιουλίου αναφέρει: «Αντικατάστασις Λογοθέτη δια Ταμπακοπούλου. Ο

¹³² Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 46

¹³³ Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιου, 1933-1941*, Τόμος Δ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, σ. 305

Λογοθέτης είχε κάμει προ καιρού παρασηνιακές ενέργειες δημοκοπικές-ίντριγκες. Ήτο και αυτός από τους Υπερκυβερνήτας»¹³⁴.

Τον Ιανουάριο του 1937 υποχρεώθηκε να παραιτηθεί ο αντιπρόεδρος της κυβέρνησης και υπουργός Οικονομικών Κ. Ζαβιτσιάνος, για δηλώσεις του σχετικά με δάνειο από τη Γερμανία. Η αντιπροεδρία της κυβέρνησης καταργείται¹³⁵ και ο Ρεδιάδης ανέλαβε το υπουργείο Οικονομικών ενώ ο Α. Αποστολίδης διορίστηκε υφυπουργός Οικονομικών. Στις 20 Ιουνίου 1937, ο Μεταξάς, αντικατέστησε τον υπουργό Εθνικής Οικονομίας, Α. Χατζηκυριάκο, με τον Ι. Αρβανίτη. Ενώ μέχρι τέλους του 1938 είχε αντικαταστήσει 4 υπουργούς. Στη θέση του υπουργού Σιδηροδρόμων διόρισε τον Γ. Νικολαΐδη, υφυπουργό Αγορανομίας τον Γ. Ζαφειρόπουλο, υφυπουργό Εμπορικής Ναυτιλίας τον Α. Τζίφο και υφυπουργό Συγκοινωνιών τον Σ. Πολυζωγόπουλο¹³⁶. Στις 12 Δεκεμβρίου 1938 ο Μεταξάς γράφει, ενθουσιασμένος, στο ημερολόγιό του: «*Σήμερα ώρκισα τους 4 νέους υπουργούς, Νικολαΐδην, Ζαφειρόπουλον, Τζίφον, Πολυζωγόπουλον. Έτσι έγινε όλη η κυβέρνησις δική μου*»¹³⁷.

2.1.3. Η τρομοκρατία της 4^{ης} Αυγούστου και τα βασανιστήρια

Από την πρώτη μέρα, του καθεστώτος, τίθεται σε εφαρμογή η λογοκρισία απαγορεύοντας την κυκλοφορία των εφημερίδων της 5^{ης} Αυγούστου 1936. Η Ειδική Ασφάλεια προέβη σε μαζικές συλλήψεις συνδικαλιστών, βουλευτών και εργατών “κομμουνιστών”. Συνέλαβε τους βουλευτές του Παλλαϊκού Μετώπου (ΚΚΕ) Δημήτρη Γληνό, Βασίλη Βερβέρη, των αγροτιστών Ιωάννη Σοφιανόπουλο και Κώστα Γαβριηλίδη, το νεαρό βουλευτή Θεμιστοκλή Τσάτσο και τον καθηγητή Αλέξανδρο Σβώλο¹³⁸.

Από τις πρώτες πράξεις της δικτατορίας, στις 10 Αυγούστου, ήταν το κάψιμο βιβλίων στα προπύλαια του Πανεπιστημίου και στους Στύλους του Ολυμπίου Διός. Ανάμεσα στα βιβλία που κήκαν ήταν του Μάρξ, Ένγκελς, Λένιν, Πλεχάνωφ και άλλων κλασικών του μαρξισμού αλλά και των Χάινε, Φρόντ, Ανατόλ Φράνς, Γκόρκυ, Μπέρνερ Σώ, Τσβάιχ, Ντοστογιέφσκυ, Φίχτε, Γκαίτε, Τολστόι, Δαρβίνου, Παπαδιαμάντη, Καρκαβίτσα κ.α. Μέλη φασιστικών οργανώσεων και τραμπούκοι

¹³⁴ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 305

¹³⁵ **Τάσος Βουρνάς**, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)*, εκδ. «Τολίδης, Αθήνα 1977, σ. 473

¹³⁶ **Αλκιβιάδης Προβατάς**, ο.π.: 533-534

¹³⁷ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 318

¹³⁸ Βλ. **Τάσος Βουρνάς**, ο.π.: σ. 478, **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 57, **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 61, για πλήρη κατάλογο βλ. **Ι. Κορωνάκης**, ο.π.: σ. 44-45

έκαιγαν αυτά τα βιβλία με αλαλαγμούς, κατά μίμηση του ναζιστικού προτύπου¹³⁹. Στις εφημερίδες της 16^{ης} Αυγούστου 1936, η Φοιτητική Ένωση Πειραιά και η Επιτροπή Εθνικοφρόνων γονέων, καλούσε τους πάντες σε οργανωμένο κάψιμο βιβλίων στο Πασά λιμάνι στον Πειραιά. «*Η Εθνική Φοιτητική Νεολαία Πειραιώς, προβαίνουσα εις την εξαφάνισιν δια πυράς ολοκλήρου σειράς κομμουνιστικών εντύπων την προσεχή Κυριακήν [...] και ώραν 8 μ.μ. και εν τη πλατεία Πασαλιμανίου Πειραιώς προσκαλεί άπαντας τους εθνικόφρονες νέους, όπως προσέλθουν εν τη πλατεία Τερψιθέας 7 μ.μ. ίνα εν σώματι μεταβούν και συμμετάσχουν εις την τελετήν*» και «*Καλούνται άπαντες οι εθνικόφρονες γονείς της πόλεως Πειραιώς όπως προσέλθουν [...] κομίζοντες μεθ' εαυτών άπαντα τα κομμουνιστικά διδακτικά βιβλία των σχολείων, ίνα καώσι ομού μετά σειράς ολοκλήρου κομμουνιστικών εντύπων τη ενεργεία της Εθνικής Φοιτητικής Νεολαίας Πειραιώς. Επιτροπή Εθνικοφρόνων γονέων Πειραιώς*»¹⁴⁰.

Στις 18 Σεπτεμβρίου 1936 δημοσιεύτηκε ο νόμος «*Περί διώξεων του κομμουνισμού*» που επικύρωνε την κατάργηση των ελευθεριών των πολιτών και νομιμοποιούσε την οποιαδήποτε δίωξη σε κόμματα, βιβλία, ιδέες κ.λ.π. Η έννοια του κομμουνισμού έπαιρνε, για την 4^η Αυγούστου, ευρείες διαστάσεις η οποία περιλάμβανε όλους τους εχθρούς του καθεστώτος. Απαγορεύτηκαν, λοιπόν, τα κόμματα, οι πολιτικές και ατομικές ελευθερίες, οι εκλογές στα σωματεία, το δικαίωμα της απεργίας, της ελευθερίας της γνώμης. Η ΓΣΕΕ διαλύθηκε και συγκροτήθηκε η Εθνική Συνομοσπονδία με γραμματέα τον υπουργό Εργασίας¹⁴¹. Επίσης εκείνη τη μέρα ανακοινώθηκε και η σύλληψη του Γ. Γραμματέα του ΚΚΕ Ν. Ζαχαριάδη.

Η Τοπική αυτοδιοίκηση ουσιαστικά καταργήθηκε αφού δημοτικές και κοινοτικές εκλογές δεν έγιναν από τη κήρυξη της δικτατορίας αλλά και όσοι βρίσκονταν σ' αυτές τις θέσεις αντικαταστάθηκαν από πιστά όργανα του καθεστώτος.

Μια άλλη ανεξάρτητη αρχή η οποία υπέκυψε στο καθεστώς ήταν η Δικαιοσύνη. Οι δικαστές όχι απλά δεν προέβαλλαν αντίσταση αλλά κάλυπταν τις αντισυνταγματικές ενέργειες του καθεστώτος¹⁴². Υπολογίζεται ότι, για κάλυψη παρανομιών και σκανδάλων, το καθεστώς εξέδωσε περίπου 3.000 νόμους εκ των οποίων πολλοί ήταν προσωπικοί και χαριστικοί.

¹³⁹ Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ.69-70, Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 66

¹⁴⁰ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 70-71, Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 66

¹⁴¹ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 64

¹⁴² Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ.57

Τους πρώτους μήνες ζωής του καθεστώτος είχαν συλληφθεί χιλιάδες πολίτες. Κάποιοι ελευθερώθηκαν, άλλοι βασανίστηκαν στα κρατητήρια, άλλοι εξορίστηκαν και άλλοι καταδικάστηκαν. Ο Σ. Λιναρδάτος αναφέρει πως 1.000 άνθρωποι εξορίστηκαν σε ξερονήσια του Αιγαίου, αρχικά, ενώ 350 καταδικάστηκαν και κλείστηκαν σε διάφορες φυλακές¹⁴³. Το ίδιο το καθεστώς αναφέρει, σε επίσημο κείμενο, ότι : «[...]μετά τετραετή συστηματική έντονον δίωξιν του κομμουνισμού εν Ελλάδι, καθ' ήν οι συλληφθέντες κομμουνισταί προσεγγίζουσι τον αριθμόν των πενήκοντα χιλιάδων, δεν εγένετο ούτε μία θανατική εκτέλεσις, ο αριθμός δε των εν απομονώσει εις τίνας νήσους αμετανοήτων κομμουνιστών δεν υπερβαίνει τους χιλίους [...] 47.000 κομμουνισταί υπέβαλον μέχρι σήμερα δηλώσεις μετανοίας»¹⁴⁴. Ο αριθμός αυτός είναι υπερβολικός και μάλλον αναληθής αφού τα αρχεία του ΚΚΕ προσδιορίζουν τη συνολική δύναμη του κόμματος, το 1936, σε 10.000 μέλη¹⁴⁵.

Τα βασανιστήρια τα οποία υπέστησαν οι κρατούμενοι ήταν φρικιαστικά. Ο τόπος που γινόταν ήταν η ταράτσα της Γενικής ή Ειδικής Ασφάλειας για να μην ακούγονται οι φωνές των κρατουμένων. Μέθοδοι βασανισμού για την απόσπαση ομολογίας ή «δήλωσης μετανοίας»¹⁴⁶ ήταν το ρετινόλαδο, ο πάγος, το τράβηγμα των νυχιών με τσιμπίδες, το κάψιμο με τσιγάρο, το κάψιμο με σπύρτα στα νύχια, τα χτυπήματα με σακουλάκια άμμου στα πόδια, η “φάλαγγα”, μια μεσαιωνική μέθοδος το “σιδερένιο στεφάνι”, η “πιπεριά”, η “γάτα” κ.α.¹⁴⁷. Ο Ι. Κορωνάκης αναφέρει ότι πάνω από 80.000 άνθρωποι βασανίστηκαν κατά τη διάρκεια της δικτατορίας¹⁴⁸. Περίπου 12 άτομα δολοφονήθηκαν σε αυτά τα κρατητήρια, αφού είχαν υποστεί βασανισμούς, και πολλές δεκάδες άνθρωποι τρελάθηκαν, έμειναν ανάπηροι ή φυματικοί.

2.2. Οικονομική- Κοινωνική πολιτική

Από τον πρώτο μήνα διακυβέρνησης ο Μεταξάς προσπάθησε να φανεί φιλολαϊκός σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο. Ο ίδιος σε ομιλία του στους

¹⁴³ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 58

¹⁴⁴ Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Β, σ. 212-213

¹⁴⁵ Κούνδουρος, Ρούσσοσ Σ., Η ασφάλεια του καθεστώτος: Πολιτικοί κρατούμενοι, εκτοπίσεις και τάξεις στην Ελλάδα 1924-1974, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα: 1978, σ. 63

¹⁴⁶ Στον ΑΝ 1075 της 11^{ης} Φεβρουαρίου 1938 «Περί μέτρων ασφαλείας του κοινωνικού καθεστώτος και προστασίας των πολιτών» στο Άρθρο 11 καθιερώθηκε το Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, το οποίο ήταν απαραίτητο για πρόσληψη στον ευρύτερο δημόσιο τομέα αλλά και σε πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις.

¹⁴⁷ Αναλυτικά για την κάθε μέθοδο βασανισμού βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 60-63 και Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 47

¹⁴⁸ Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 45

κατοίκους της Κομοτηνής, στις 7 Οκτωβρίου 1936, είπε: «Θέλουμε πρόνοια για τους πτωχούς και ενδεείς και αστικό καθεστώς, το οποίο ημείς θα το στηρίζουμε και θα το στηρίζουμε υπό μίαν προϋπόθεση: ότι τούτο θα κάμη θυσίας υπέρ των πενομένων τάξεων»¹⁴⁹. Νωρίτερα σε ομιλία του στην Αθήνα, στις 2 Οκτωβρίου 1936, ανέφερε τις βασικές κατευθύνσεις της δικτατορίας λέγοντας: «Η αδιάκοπος φροντίς για την στερέωση του αστικού καθεστώτος με όλας τας αναγκαίας θυσίας για το σύνολον της κοινωνίας και ιδίως για τας ενδεείς τάξεις, αι οποίαι θυσίαι θ' αποτελέσουν την ακλόνητον βάση του καθεστώτος τούτου»¹⁵⁰.

Ο ίδιος υπερηφανευόταν για την κοινωνική μεταρρύθμιση του καθεστώτος. Ως έργα κοινωνικής μεταρρύθμισης και πρόνοιας παρουσίαζε το δωρο, την καθιέρωση της Κυριακής ως αργίας, την καταπολέμηση της ανεργίας, τις συλλογικές συμβάσεις, την προστασία και τη μη εργασία των ανήλικων παιδιών, την προστασία της μητρότητας, τη δημιουργία νοσοκομείων και παιδικών σταθμών¹⁵¹ καθώς και τη λειτουργία του ΙΚΑ¹⁵². Ως προς το δωρο, όπως αναφέρει ο Σ. Λιναρδάτος: «ήταν κατάκτηση των εργατών που είχαν χύσει πολύ αίμα»¹⁵³. Επίσης για τις συλλογικές συμβάσεις κι αυτές ήταν παλιά διεκδίκηση των εργατών. Όμως οι συλλογικές συμβάσεις, έχασαν την αξία τους επί δικτατορίας, διότι οι εργάτες στερήθηκαν το συνδικαλισμό και το δικαίωμα της απεργίας. Για τις κοινωνικές ασφαλίσεις ως θυμηθούμε το 1922 το νόμο 2868 ο οποίος είναι ο πρώτος νόμος κοινωνικών ασφαλίσεων. Έπειτα το 1932 η κυβέρνηση Βενιζέλου ψήφισε το νόμο 5733 «Περί Κοινωνικών Ασφαλίσεων». Ο νόμος αυτός δεν εφαρμόστηκε ποτέ λόγω της πτώσης της κυβέρνησης. Το 1934, το Λαϊκό κόμμα, ψήφισε το νόμο 6298 «Περί Κοινωνικών Ασφαλίσεων» όμως κι αυτός λόγω των επερχόμενων πολιτικών εξελίξεων δεν εφαρμόστηκε. Τέλη του 1936, ο Μεταξάς, εγκαινίασε το ΙΚΑ, το οποίο όμως λειτούργησε το 1937 στις μεγάλες πόλεις και επεκτάθηκε στην επαρχία από τα τέλη του 1938. Αποδεικνύεται, λοιπόν, ότι και οι κοινωνικές ασφαλίσεις δεν ήταν επίτευγμα του Μεταξά αλλά του εργατικού κόσμου.

¹⁴⁹ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Α, σ. 54

¹⁵⁰ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 50

¹⁵¹ **Νικόλαος Καρράς**, *Ο Ιωάννης Μεταξάς Ιστορική – Πολιτική προσέγγιση*, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1994, σ. 104

¹⁵² Ο Δ. **Ξιφαράς** θεωρεί ότι ο Μεταξάς κατέληγε στην αναγκαιότητα του παρεμβατικού κράτους όχι τόσο επιδιώκοντας την ισορροπία των ταξικών διαφορών όσο οραματιζόμενος μια οργανωμένη και χωρίς εσωτερικές αντιφάσεις αστική κοινωνία, η οποία θα ξεπερνούσε τον ατομικισμό, θα ανέπτυξε τη “συλλογική ενέργεια” και θα οδηγούσε στην “ομαδική ανάπτυξη του ελληνισμού”, Δημήτρης **Ξιφαράς**, «Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας», *Θέσεις*, τχ.53-54, σ.69-88, 1995, Μέρος Β', σ. 80

¹⁵³ **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 112

Στον καθ' αυτό οικονομικό τομέα φαίνεται ότι ο Μεταξάς εξυπηρέτησε το, εγχώριο και μη, μεγάλο κεφάλαιο. Το 1939, το ποσοστό κέρδους του εφοπλιστικού κεφαλαίου, υπολογίζεται σε 30% δηλαδή 2.310.000.000 δρχ. Επίσης ο Μεταξάς, ως αντάλλαγμα για την εμπιστοσύνη του καθεστώτος από τους Άγγλους, αύξησε το τοκοχρεολύσιο του δημοσίου χρέους για το 1936-1937 από 30% σε 40% και το 1940 σε 43%. Το 1937 το εξωτερικό δημόσιο χρέος της Ελλάδας ήταν 37.191.800.000 δρχ¹⁵⁴. Παράλληλα σημαντική ήταν η επένδυση ξένων κεφαλαίων σε τραπεζικές εταιρίες. Συνέπεια αυτού του γεγονότος ήταν πάνω από το 17% του εθνικού εισοδήματος να πηγαίνει σε ξένους κεφαλαιούχους είτε από τα κέρδη, είτε με μορφή τοκοχρεολυσίων του δημοσίου χρέους είτε με άλλες μορφές.

Η οικονομική ανισότητα φαίνεται από τα παρακάτω στοιχεία: 630.208 οικογένειες (2.841.000 κάτοικοι, δηλ. το 39,96%) είχαν, κατά οικογένεια, μέσο ετήσιο εισόδημα 18.727 δραχμές, επίσης 623.768 οικογένειες (2.733.000 κάτοικοι, δηλ. το 38,44 %) είχαν, κατά οικογένεια, μέσο ετήσιο εισόδημα 36.275 δραχμές και μόνο 900 οικογένειες (3.400 κάτοικοι, δηλ. το 0,05%) είχαν, κατά οικογένεια, μέσο ετήσιο εισόδημα 2.125.000 δρχ¹⁵⁵. Κατά την ΟΥΝΡΡΑ, το 1938, είχαν ετήσιο εισόδημα 4.152 δραχμές περίπου 2.841.600 Έλληνες, όταν για να έχουν μια άνετη ζωή χρειάζονταν 25.000 δρχ¹⁵⁶. Επίσης οι διευκολύνσεις του μεγάλου κεφαλαίου, στη φορολογία, κατά το καθεστώς δικαιολογούνταν ως «*μείωσιν των φορολογικών βαρών, άτινα πλήττουν την εθνική παραγωγή*»¹⁵⁷.

Κατά τη μεταξική δικτατορία η ονομαστική αύξηση των μισθών εξουδετερονόταν από τον τιμάριθμο¹⁵⁸ ο οποίος ανέβηκε περίπου 50%. Η ακρίβεια ταλάνιζε τον εργατικό κόσμο. Η φορολογία που επέβαλε το καθεστώς ήταν δυσβάστακτη. Επέβαλε φόρους υποτίθεται για τις ανάγκες της «εθνικής αμύνης» και της «κοινωνικής πρόνοιας». Στην πραγματικότητα τα χρήματα αυτά ξοδεύονταν για ενίσχυση της προπαγάνδας του καθεστώτος (βλ. παρακάτω ΕΟΝ)¹⁵⁹.

Το καθεστώς, δυστυχώς, δεν έκανε βήματα για την βιομηχανική και οικονομική ανάπτυξη του τόπου. Ευνοούσε την προσέλευση ξένου κεφαλαίου στη χώρα με αποτέλεσμα τις ισχυρότερες θέσεις στην ελληνική οικονομία να τις κατέχουν ξένοι. Ο έλεγχος των δημοσίων οικονομικών, οι επιχειρήσεις κοινής ωφέλειας και οι

¹⁵⁴ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 129-130

¹⁵⁵ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 114-115

¹⁵⁶ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 126

¹⁵⁷ *Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, Τόμος Γ, σ. 57

¹⁵⁸ Άλκης Ρήγος, *Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Β, σ. 92

¹⁵⁹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ.189-199

μεταλλευτικές επιχειρήσεις βρίσκονταν σε ξένη κατοχή. Ο ίδιος ο Μεταξάς, από την άλλη μεριά, φαίνεται πως δεν πίστευε ότι η Ελλάδα μπορούσε να ανάπτυξη βαριά βιομηχανία που αποτελεί τη βάση μιας ισχυρής οικονομίας. Η χώρα διαθέτει άφθονα κοιτάσματα μεταλλευμάτων που σε συνδυασμό με τις υδατοπτώσεις θα μπορούσαν να λειτουργήσουν ως βάση για την ανάπτυξη της μεταλλουργίας. Στις 5 Μαρτίου 1938 ο κυβερνήτης έλεγε: «*Βάσις της οικονομικής πολιτικής και υπάρχει και θα είναι πάντοτε η γεωργική ανάπτυξις της Ελλάδος [...] Δεν είναι ο προορισμός της βιομηχανίας μας να γίνη η μεγάλη βιομηχανία Κρατών. Άρα και η βιομηχανία μας είναι κατά μέγα μέρος υποταγμένη εις την ανάπτυξιν της γεωργίας. Αυταί είναι αι βάσεις εις ολίγα λόγια, αι βάσεις της πολιτικής μας, της εξωτερικής και εσωτερικής*»¹⁶⁰.

Η Ελλάδα, κατά τη Μεταξική περίοδο, καταδικάστηκε σε εξάρτηση από το ξένο κεφάλαιο που απομυζούσε τον εθνικό της πλούτο.

2.3. Οι επεμβάσεις της 4^η Αυγούστου στην εκπαίδευση

Το καθεστώς, στην προσπάθειά του να διαιωνίσει το μόρφωμα, επενέβη στην εκπαίδευση έχοντας ως στόχο την «*Παιδεία για τους ολίγους*»¹⁶¹. Ως περιεχόμενο της παιδείας, ο Μεταξάς, ήθελε τις αρχές του «Γ' Ελληνικού Πολιτισμού». Για το λόγο αυτό άλλαξαν τα σχολικά βιβλία και γενικότερα η δομή, το πρόγραμμα, η ύλη κ.λ.π. του σχολείου και όπως αναφέρεται στο περιοδικό «*Η Νεολαία*», στις 18 Μαρτίου 1939, το σχολικό σύστημα αναδιοργανώθηκε έτσι ώστε: «*να εναρμονισθή και η παιδεία, να τοποθετηθή εις τα πλαίσια που χαράσσουν αι σημεριναί πραγματικότητες, και προ παντός να εμφυσηθή εις την ψυχήν του παιδιού το μέτρον της ορθής κρίσεως. Να μη του λέγωνται πράγματα τα οποία και η παιδική του ακόμη κρίσις δεν ημπορεί να παραδεχθή και δια τα οποία θα διατηρή πάντοτε αμφιβολίαν. Επιβάλλεται να υπάρξη ένα σαφώς καθωρισμένον πρόγραμμα, ένα ελληνικόν ιδεώδες, ένας σκοπός κατευθυντήριος*»¹⁶².

Έγινε προσπάθεια να αποτραπούν τα παιδιά του λαού για φοίτηση στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση¹⁶³. Υποβιβάστηκε το δτάξιο Δημοτικό σχολείο σε 4τάξιο για όσους ήθελαν να συνεχίσουν στο Γυμνάσιο (όπου έμπαιναν με εξετάσεις) και μετατράπηκε το Γυμνάσιο σε 8τάξιο. Αν κάποιος μαθητής «*δεν διαθέτουν τας*

¹⁶⁰ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 336

¹⁶¹ **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 143

¹⁶² *Η Νεολαία*, τχ.23, 18 Μαρτίου 1939, «*Διατί πρέπει το Κράτος να ελέγχει την παιδείαν*» σ. 745

¹⁶³ **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 144

απαιτούμενας πνευματικής ικανότητας δι' ανωτέρας σπουδής»¹⁶⁴ συνέχιζαν το δτάξιο Δημοτικό. Τα υπέρογκα τέλη και οι διάφορες επιβαρύνσεις, απωθούσαν τα παιδιά των εργατών να εισαχθούν στη μέση και ανώτερη εκπαίδευση. Επίσης ιδρύθηκε ο Ο.Ε.Σ.Β. με σκοπό τον έλεγχο των περιεχόμενων των σχολικών εγχειριδίων¹⁶⁵. Τα σχολεία, λοιπόν, εφοδιάστηκαν με βιβλία τα οποία είχαν γραφεί: «ούτως ώστε ν' ανταποκρίνονται πλήρως, κατά τε το πνεύμα και το περιεχόμενον του Νέου Εθνικού Κράτους»¹⁶⁶. Ακόμη καθιερώθηκε η δημοτική στη στοιχειώδη εκπαίδευση και ανατέθηκε στον Μ. Τριανταφυλλίδη η σύνταξη γραμματικής¹⁶⁷.

Ταυτόχρονα, η δικτατορία, κατάργησε μεγάλο αριθμό ημιγυμνασίων και ανωτέρων παρθεναγωγείων με το πρόσχημα της δημιουργίας ανέργων διανοούμενων σε βάρος της υπαίθρου¹⁶⁸. Περιορίσε τον αριθμό των εισακτέων στα ανώτατα ιδρύματα, αύξησε τα δίδακτρα, εξέταστρα κ.λ.π.

Οι αριθμοί της μαθητικής διαρροής που κατατίθενται, από το Σ. Λιναρδάτο¹⁶⁹, είναι χαρακτηριστικοί της προσπάθειας του καθεστώτος. Το 1940 ο αναλφαβητισμός ήταν στο 33%. Στα 1935 δεν φοίτησαν στην εκπαίδευση 75.866 παιδιά που είχαν γραφτεί. Το 1936 δεν φοίτησαν 82.988, το 1937 δεν φοίτησαν 88.000, το 1938 δεν φοίτησαν 91.000 κ.ο.κ. Η έλλειψη σχολείων στην ύπαιθρο, τα βιβλία που ήταν πολύ ακριβά και οι δύσκολες συνθήκες της υπαίθρου ήταν οι κύριες αιτίες της μαθητικής διαρροής. Ο προϋπολογισμός για την Παιδεία από 7,75 που ήταν το 1935-1936 έπεσε στο 6,49 το 1936-1937 και το 1937-1938 έπεσε στο 5,89.

Το αποκορύφωμα της επέμβασης του καθεστώτος στην παιδεία φάνηκε στα Πανεπιστήμια. Καταργήθηκαν μαθήματα, εξευτελίστηκαν καθηγητές, δημιουργήθηκαν νέες έδρες και φυσικά καταργήθηκε η αυτονομία των Ανώτατων Εκπαιδευτικών Ιδρυμάτων. Στην προσπάθειά του, ο Μεταξάς, να βολέψει δικούς του ανθρώπους σε πανεπιστημιακές έδρες μείωσε το όριο ηλικίας από 70 σε 65, αλλά επειδή, οι κενές θέσεις, δεν έφταναν να καλύψουν τον αριθμό ατόμων και τα γνωστικά αντικείμενα που χρειαζόταν ίδρυσε νέες έδρες. Ενδεικτικά αναφέρεται η έδρα της «Υδρολογία και της Ιατρικής Κλιματολογίας» την οποία ίδρυσε για τον

¹⁶⁴ Ο απολογισμός μιας διαιτίας : 4η Αυγούστου 1936 - 1938. Αθήναι : Τύποις "Πυρσού", 1938, σ. 89

¹⁶⁵ Ο απολογισμός μιας διαιτίας, ο.π.: σ. 93

¹⁶⁶ Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Γ, σ. 196

¹⁶⁷ Άλκης Ρήγος, ο.π.: σ. 122

¹⁶⁸ Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Α, Γεωργική και κοινωνική μεταρρύθμιση, Υφυπουργείον τύπου και τουρισμού διεύθυνσις λαϊκής διαφωτίσεως, έκδοσις 4^η Αυγούστου, σ. 37

¹⁶⁹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 146-147

γαμπρό του Ε. Φωκά και η έδρα των «*Αρχών του νέου κράτους*» για τον Ν. Κούμαρη στενό φίλο του άλλου γαμπρού του ¹⁷⁰.

2.4. Εθνική Οργάνωση Νεολαίας (Ε.Ο.Ν.)

Για να διαιωνίσει το καθεστώς του, ο Μεταξάς, κατάλαβε ότι χρειαζόταν μια βάση. Αυτή ήταν η ελληνική νεολαία. Μόνο με τη φασιστικοποίηση της νεολαίας θα μπορούσε στο μέλλον να διατηρηθεί η δικτατορία του. Σκοπός του, λοιπόν, ήταν η δημιουργία ενός στρατού, κατά τα πρότυπα των νεολαίων του Μουσολίνι και Χίτλερ¹⁷¹, με τα ιδανικά του “Γ’ Ελληνικού Πολιτισμού”, του “σπαρτιατικού ιδεώδους”, της “Πατρίδας” και της “Θρησκείας” ώστε να καταστούν φορείς της ιδέας της 4^{ης} Αυγούστου¹⁷². Ο ίδιος είχε πει στη Β Διάσκεψη της Ε.Ο.Ν., το Μάιο του 1940: «*Ηξεύρετε ότι δι’ εμέ η Ε.Ο.Ν. είναι το πολυτιμότερο πράγμα, το οποίον έχω ως πολιτικόν πρόσωπον. Η επιτυχία του είναι για με επιτυχία όλης της πολιτικής μου ζωής*»¹⁷³. Για να επιτευχθεί ο στόχος οργανώνονταν ομιλίες και μαθήματα «*διαφωτιστών*» τα οποία ήταν γεμάτα με θαυμασμό για τα ολοκληρωτικά καθεστώτα, μίσους για τη Σοβιετική Ένωση και φυσικά ατέλειωτους ύμνους προς τον «Εθνικό Κυβερνήτη» και «Μεγάλο Αρχηγό».

Στις 5 Σεπτεμβρίου 1936 αποφασίστηκε η δημιουργία διατάγματος για την ίδρυση οργανισμού εξωσχολικής οργάνωσης νέων. Λίγες μέρες μετά, στις 5 Νοεμβρίου 1936 με τον Α.Ν. 334, που εκδόθηκε, ιδρύθηκε η Ε.Ο.Ν.¹⁷⁴ Όμως πέρασε ένας χρόνος μέχρι να συγκροτηθεί η οργάνωση λόγω της αντίδρασης που συνάντησε από γονείς και νέους. Ο ίδιος, ο Κυβερνήτης, αναφέρει σε λόγο του προς την ΕΟΝ, στις 25 Δεκεμβρίου 1938: «*Και ενώ η φάλαγγ εσχηματίζετο ραγδαίως και άρχισε να βαδίζει προς την νίκην, αι αντιδράσεις ύπουλα εσυνεχίζοντο. Ένας Θεός το ξέρει, πόση σκέψη, πόσο πόνο και φροντίδα και πόσες νύχτες αϋπνίας εκόστισε σε μας που διευθύνουμε, η υπόθεσις αυτή. Μας είπανε λούστρους και λέτσους και σας, τα κορίτσια μας, σας είπαν πρόστυχες και αλήτισσες*»¹⁷⁵. Παρακάτω για την αντιμετώπιση της

¹⁷⁰ Βλ. **Ι. Κορωνάκης**, ο.π.: σ. 63, **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 147

¹⁷¹ Βλ. **Ι. Κορωνάκης**, ο.π.: σ. 119, **Άλκης Ρήγος**, ο.π.: σ. 70

¹⁷² **Παύλος Πετρίδης**, *Ε.Ο.Ν. Η φασιστική νεολαία Μεταξά*, εκδόσεις university studio press, Θεσ/νίκη 2000, σ. 24 και στο Άρθρο 2, του προσωρινού κανονισμού της ΕΟΝ, αναφέρεται ότι: «*Σκοπός της Εθνικής Οργανώσεως της Νεολαίας είναι η ψυχική και ιδεολογική διαπαιδαγώγησις, ως και η σωματική αγωγή των Ελληνοπαίδων συμφώνως προς τας ηθικάς, κοινωνικάς και πολιτικάς κατευθύνσεις του Κράτους, ως τούτο διαμορφούται από της 4^{ης} Αυγούστου 1936, καθώς και η στρατιωτική προπαίδευσις αυτών*» σ.33

¹⁷³ **Σπύρος Λιναρδάτος**, ο.π.: σ. 161

¹⁷⁴ ΦΕΚ 499, 10 Νοεμβρίου 1936

¹⁷⁵ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Α, σ. 435-436

κατάστασης έλεγε: «Για να γίνη όμως το πράγμα μέσα σε μύριες αντιδράσεις, εχρειάζετο όχι μονάχα η αγωνιστική πρόθεσις, αλλά και ένα αγωνιστικό και μαχητικό πρόσωπο, που να διευθύνη την όλη κίνησιν των νέων. Και τον νέον αυτόν τον βρήκα στο πρόσωπο του Α. Κανελλόπουλου». Έτσι, λοιπόν «Κυβερνητικός Επίτροπος» της ΕΟΝ ορίστηκε ο Αλέξανδρος Κανελλόπουλος.

Οι νέοι δεν ελκύνονταν από τα ιδανικά που κήρυττε η 4^η Αυγούστου γι' αυτό, το καθεστώς, κατέφυγε σε διάφορα μέσα για την προσέλευσή τους. Παρείχε δωρεάν εισιτήρια για το θέατρο και τον κινηματογράφο, έκανε διορισμούς, έδιδε αξιώματα, παρείχε στολές, έκανε επιδείξεις, παρελάσεις κ.α.¹⁷⁶. Η εγγραφή των νέων στην Ε.Ο.Ν ήταν προαιρετική. Η ορκωμοσία των πρώτων φαλαγγιτών έγινε στις 31 Δεκεμβρίου 1937.

Τον Ιανουάριο του 1938 σ' όλη τη χώρα αριθμούνταν 15.000 μέλη της οργάνωσης. Βλέποντας την ελλιπή συμμετοχή, ο Μεταξάς, προχώρησε σε ριζικές λύσεις. Στις 25 Νοεμβρίου 1938 ανέλαβε το υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων¹⁷⁷, ενώ στις 9 Δεκεμβρίου 1938 οριζόταν «Γενικός Αρχηγός» της ΕΟΝ ο διάδοχος Παύλος και οι πριγκίπισσες Φρειδερίκη και Ειρήνη ανέλαβαν την «Επίτιμον Ανωτάτην Διοίκησιν» και τη «Γενικήν Επιθεώρησιν» των γυναικείων σχημάτων. Σε λόγο του σε στελέχη της ΕΟΝ, στις 4 Ιανουαρίου 1939, ο Μεταξάς έλεγε: «Τη στιγμή αυτή, που η αντίδρασις έλειψε πλέον κατά μεγάλο μέρος, τώρα που επι κεφαλής της οργανώσεως στέκεται ο Γενικός Αρχηγός αυτής, η Α.Β.Υ. ο Διάδοχος, τώρα που εγώ ο ίδιος επήρα στο χέρι μου το Υπουργείο της Παιδείας, τώρα μπαίνει στον αγώνα το Κράτος με όλο του το κύρος και την δύναμίν του[...] Και η αντίδρασις στο εξής δεν θα αντιμετωπίζη διόλου μόνον την εθνικήν οργάνωσι της Νεολαίας, αλλά και το Κράτος»¹⁷⁸. Στις 21 Ιουνίου 1939, με τον Α.Ν. 1798 «περί εθνικής και ηθικής αγωγής της νεολαίας»¹⁷⁹ κατήργησε το Σώμα Ελλήνων Προσκόπων. Το Σ.Ε.Π. συγχωνεύτηκε στην Ε.Ο.Ν. και τα μέλη του διατήρησαν τους βαθμούς τους. Στη συνέχεια διέλυσε και τις χριστιανικές οργανώσεις Χ.Α.Ν. και Χ.Ε.Ν. Τα περιουσιακά στοιχεία των οργανώσεων αυτών έγιναν κτήμα της Ε.Ο.Ν¹⁸⁰.

Στις 7 Νοέμβριο του 1939, ενσωματώθηκαν, επίσης, στην Ε.Ο.Ν. η «Οργάνωση Ταγμάτων Εργασίας». Τα Τάγματα Εργασίας ήταν μια παραστρατιωτική

¹⁷⁶ Βλ. Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 151-152, Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 122

¹⁷⁷ Αλκιβιάδης Προβατάς, ο.π.: 533

¹⁷⁸ Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Β, σ. 106-107

¹⁷⁹ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 160, Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Β, σ. 176

¹⁸⁰ Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 123

οργάνωση που υπαγόταν στη Διοίκηση Πρωτεύουσας. Ο Π. Βατικιώτης αναφέρει ότι: «Είχαν συσταθεί φαινομενικά για την αξιοποίηση των ανέργων στην εκτέλεση δημοσίων έργων, αλλά, στην πραγματικότητα επρόκειτο για μια φρουρά πραιτοριανών, την οποία είχαν υπό τον έλεγχό τους δύο από τους ισχυρότερους άντρες της κυβέρνησης, οι υπουργοί Κοτζιάς και Μανιαδάκης»¹⁸¹. Τα Τάγματα αυτά είχαν κοινά χαρακτηριστικά με τα ναζιστικά των SA (Τάγματα Εφόδου).

Παράλληλα προσπάθησε να ελέγξει τους καθηγητές των σχολείων που αντιδρούσαν στην Ε.Ο.Ν., διότι οδηγούσε σε παρακμή το ίδιο το σχολείο. Έτσι σε ομιλία του στους ανώτερους υπαλλήλους του υπουργείου Παιδείας, με αφορμή την ανάληψη, από τον ίδιο, του υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, είπε: «Οφείλεται να γνωρίζετε, ότι η Εθνική Οργάνωσις της Νεολαίας είναι θεσμός κρατικός, έργο μου, επί του οποίου στηρίζω τας μεγίστας ελπίδας. Προσεπαθήσαμε τελευταίως να τον προσαρμόσωμεν και με το σχολείον, ούτως ώστε να αλληλοσυμπληρούνται. Επί του ζητήματος αυτού, Κύριοι, είμαι αποφασισμένος, εάν παρουσιασθεί οιαδήποτε αντίδρασις, να την θραύσω κατά τρόπον αμείλικτον. Θα σας παρακαλέσω επομένως επί του ζητήματος αυτού να μη μου παρουσιασθεί ποτέ από κανένα εκπαιδευτικόν αντίδρασις, όχι φανερά βέβαια που δεν θα το κάμη, αλλ' ούτε και υπόκωφος»¹⁸². Το καθεστώς εξανάγκαζε¹⁸³, πλέον, την εγγραφή των νέων στην ΕΟΝ¹⁸⁴. Όσοι έκαναν 20 απουσίες από τις συγκεντρώσεις της, έπαιρναν αποβολή από το σχολείο.

Με επίσημα στοιχεία, στις 30 Μαρτίου 1940, η ΕΟΝ αριθμούσε 1.030.314 φαλαγγίτες και σκαπανείς. Από αυτούς περίπου 600.000 ήταν δημοτικής και μέσης εκπαίδευσης¹⁸⁵. Φυσικά ο αριθμός αυτός δεν αντιστοιχεί στον πραγματικό αριθμό μελών που συμμετείχαν οικιοθελώς σε όλες τις δραστηριότητες της οργάνωσης.

Δυστυχώς και μέσα στους κόλπους της ΕΟΝ καλλιεργήθηκε ο χαφιεδισμός και η ηθική κατάπτωση. Οι επικεφαλής ανέθεταν σε μέλη της οργάνωσης καθήκοντα

¹⁸¹ Παναγιώτης Βατικιώτης, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά, Φιλολαϊκή απολυταρχία στην Ελλάδα, 1936–1941*, εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2005, σ. 311

¹⁸² Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Α, σ. 426

¹⁸³ Χαρακτηριστική είναι η αναφορά του Σ. Λιναρδάτου, όπου περιγράφει τον τρόπο που εξαναγκάζονταν τα παιδιά να συμπληρώσουν τις αιτήσεις τους: «Οι καθηγητές τους έβαζαν από μια αίτηση «εθελοντικής» εγγραφής, στη θέση του καθενός στα θρανία, και κλείδωναν την αίθουσα. Αν δεν υπόγραφε ο μαθητής την αίτηση, δεν μπορούσε να βγει από την τάξη», ο.π.: σ. 156

¹⁸⁴ Ο Παύλος Πετρίδης παραθέτει: «Η εις τας τάξεις της Ε.Ο.Ν εγγραφή νέων δεν είναι υποχρεωτική ουδε πρέπει οι ιθύνοντες Μονάδας να μετέρχονται μέσα πιεστικά, προσπαθώντας να αναγκάσουν νέους και νέας να εγγραφούν εις την Ε.Ο.Ν. παρά την θέλησίν των... Αποστολή και καθήκον είναι να γίνη προσπάθεια ώστε όλοι ανεξεραίτως οι νέοι και αι νέαις της Ελλάδος να γίνουν μέλη της Ε.Ο.Ν.... Η εγγραφή ολόκληρου της Ελληνικής Νεολαίας εις την Ε.Ο.Ν. αποτελεί καθήκον όλων...», Παύλος Πετρίδης, *Ε.Ο.Ν. Η φασιστική νεολαία Μεταξά, Ιστορικο-πολιτικά ντοκουμέντα 4*, εκδόσεις university studio press, Θεσ/νίκη 2000, σ. 87-88

¹⁸⁵ Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 169

πολιτικής μυστικής αστυνομίας και τοποθετούσαν μέσω της «Κεντρικής Σχολής Διαφώτισης»¹⁸⁶, κρυφά από τους υπευθύνους των σχηματισμών, φαλαγγίτες για να αναφέρουν τι συνέβαινε ανάμεσα στους συναδέλφους τους και τους ανωτέρους τους. Είχε αναγάγει, η οργάνωση, τον χαφιεδισμό σε «ηθική και εθνική» υποχρέωση των νέων, μέχρι του σημείου που ορισμένοι φαλαγγίτες κατάγγελλαν τους ίδιους τους γονείς τους διότι «αντιδρούν εις το έργον της Εθνικής Κυβερνήσεως»¹⁸⁷.

Η ΕΟΝ, για τις ανάγκες της (εκδηλώσεις, εκδρομές, παραστάσεις κ.λ.π.), συγκέντρωνε τεράστια χρηματικά ποσά είτε από κρατικές επιχορηγήσεις είτε από ιδιώτες που παρείχαν χρήματα οικιοθελώς ή εξαναγκάζονταν σε προσφορά σημαντικών ποσών από τους βαθμοφόρους της οργάνωσης¹⁸⁸.

Τα έξοδα ξεπερνούσαν κάθε προσδοκία. Οι ανώτεροι τιτλούχοι έπαιρναν υπέρογκα ποσά ως μισθό π.χ. διευθυντής στην «Κεντρική Διοίκηση» έπαιρνε μισθό 6.000 δρχ. Για τις στολές των φαλαγγιτών, σε όλη την Ελλάδα, διατέθηκαν 250.000.000 δρχ. δηλαδή διπλάσιο ποσό από ολόκληρο τον προϋπολογισμό του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, του έτους 1935-1936, που ήταν 130.200.000. Για την κατασκευή 5.500 λαβάρων για παρελάσεις διατέθηκαν 22.000.000 δρχ., για την κατασκευή στα γραφεία της Ε.Ο.Ν. αίθουσας τροπαίων διατέθηκαν 2.500.000 δρχ. κ.λ.π.¹⁸⁹. Στον προϋπολογισμό του Κράτους ήταν γραμμένα 80.000.000 δρχ. για την ΕΟΝ. Ποσό πολύ μικρότερο από εκείνο που αξιοποιήθηκε εκείνη τη χρονιά, όμως τεράστιο για εκείνη την εποχή. Για να γίνει αντιληπτό το μέγεθος του ποσού αναφέρετε ότι για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού δόθηκαν 5.000.000 ενώ για τον αντικαρκινικό αγώνα 9.000.000 δρχ. Κι όπως ο Γ. Καφαντάρης, στη δίκη για τα οικονομικά της ΕΟΝ το 1945, κατέθετε: «η 4^η Αυγούστου άφησε τελείως άοπλον την Ελλάδα, χωρίς κανόνια, χωρίς τουφέκια, χωρίς στολές, χωρίς υγειονομικό υλικό, χωρίς αεροπορία, χωρίς κανένα εφόδιο δια τον αγώνα, εις τον οποίον απεδύθη. Εν τούτοις εις την Ε.Ο.Ν. το χρήμα έρρεε»¹⁹⁰.

Όπως φάνηκε από τα παραπάνω οικονομικά κ.λ.π. στοιχεία, ο Μεταξάς, όπως κι ο ίδιος διαφαινόταν, στήριζε και θεωρούσε σημαντικό στοιχείο της επικράτησης του καθεστώτος του την Ε.Ο.Ν. Σε επόμενο κεφάλαιο θα αναλυθεί ο

¹⁸⁶ Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 182

¹⁸⁷ Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 183

¹⁸⁸ Βλ. Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 189, Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ.142

¹⁸⁹ Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 192, αναλυτικά έξοδα και καταχρήσεις της ΕΟΝ βλ. Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 137-142

¹⁹⁰ Ι. Κορωνάκης, ο.π.: σ. 142

προπαγανδιστικός μηχανισμός και πώς αυτός έδρασε μέσα στην Ε.Ο.Ν. και ιδιαίτερα ο θεατρικός που μας αφορά.

2.5. Η Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου

«Θέλομεν να κάωμεν πολιτισμόν Ελληνικόν. Δεν θέλομεν τους ξένους πολιτισμούς. Θέλομεν ιδικόν μας πολιτισμόν, τον οποίον να τον ωθήσωμεν και να τον κάωμεν ανώτερον από όλους τους πολιτισμούς εις την άκρην αυτήν της Ευρώπης»¹⁹¹

Στην αρχή της δικτατορίας, ο Μεταξάς, παρουσίαζε το καθεστώς ως μια προσωρινή κατάσταση ανάγκης ενάντια στον κομμουνιστικό κίνδυνο. Ένα μήνα μετά η αντίληψη της προσωρινότητας είχε εξανεμισθεί. Στις 7 Οκτωβρίου 1936 σε επίσημο γεύμα στην Κομοτηνή, δήλωνε: *«Η κυβέρνησις θα μείνει διαρκώς εις την εξουσίαν, διότι το έργον, το οποίον έχει να εκτελέση δεν μετράται ούτε με μήνες, ούτε με χρόνια. Είναι έργον κολοσσιαίον, το έργον το οποίον ανελάβομεν και το οποίον όλοι το ησπάσθητε και θέλει χρόνον μακρόν»¹⁹².*

Τα λόγια αυτά επαναλαμβάνονταν στους περισσότερους λόγους του Μεταξά. Το καθεστώς όμως για να μπορέσει να έχει προοπτική χρειαζόταν «ιδανικά» δηλ. ιδεολογία. Στην αρχή το ιδεολογικό στίγμα ήταν γενικόλογο και αφηρημένο. Γινόταν λόγος, συχνά, για τις ελληνικές παραδόσεις και για τα εθνικά ιδεώδη. Π.χ. *«Σήκω επάνω Ελληνική Νεολαία. Δεν υπάρχει δια σε άλλη πραγματικότης παρά η Ελληνική Πατρίς. Μόνον εκεί θα επανεύρης τον εαυτό σου. Μόνον μέσα εις τας εθνικάς παραδόσεις θα επανεύρης τον προορισμόν σου. Μόνον μέσα εις τον ελληνικό πολιτισμό θα επανεύρεις τα ιδανικά σου και τα όνειρά σου [...]»¹⁹³.*

Όμως ο λαός και η νεολαία δεν συγκινούνταν από αυτές τις δηλώσεις. Μέσα σ' αυτό το πλαίσιο, το καθεστώς, δημιούργησε συγκεκριμένες ιδεολογικές συνιστώσες. Πρόταξε τη δημιουργία ενός «Νέου Κράτους» το οποίο θα βασιζόταν στις αρχές και αξίες που είχαν, δήθεν, χαθεί. Η ιδεολογία αυτή κινήθηκε με άξονες το Έθνος, το Κράτος και ως αιχμή τον Τρίτο Ελληνικό Πολιτισμό.

2.5.1. Το Έθνος

Ένας από τους κεντρικούς ιδεολογικούς άξονες της 4ης Αυγούστου είναι το έθνος, όπως αυτό ορίστηκε από τους συντελεστές του καθεστώτος. Ο Θ. Νικολούδη,

¹⁹¹ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 53

¹⁹² **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 57

¹⁹³ Από Ραδιοφωνικό λόγο στις 10 Αυγούστου 1936, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 17-18

στο πρώτο τεύχος του περιοδικού *Το Νέον Κράτος*, θεωρεί ότι «*Το έθνος είναι η συνισταμένη όλων των ιδανικών μας*»¹⁹⁴. Το έθνος, σύμφωνα με τις ιδεολογικές προσεγγίσεις των θεωρητικών της 4^{ης} Αυγούστου, ορίζεται ως μια κοινωνία ανθρώπων με κοινό ιστορικό παρελθόν και μέλλον, κοινούς ψυχολογικούς δεσμούς, και ίδια φυλετικά χαρακτηριστικά. Ο Γ. Μαντζούφας¹⁹⁵, στο περιοδικό *Το Νέον Κράτος*, αναφέρει ότι: «*Εθνική κοινωνία είναι μία μεγάλη ομάδα ανθρώπων, οι οποίοι [...] ευρίσκονται συνδεδεμένοι μεταξύ των με κοινά σημεία συνδέσμου, δηλαδή με κοινό φρόνημα, κοινή φυλετική καταγωγή, κοινή θρησκείαν, κοινή γλώσσαν, κοινά ήθη και έθιμα, κοινή ιστορίαν, επομένως και με κοινό συμφέρον*»¹⁹⁶ ενώ, ένα μήνα μετά, σε άλλο άρθρο του αναφέρει: «*Έθνος αποτελούν άτομα συνδεόμενα μεταξύ των δια κοινών γνωρισμάτων, ψυχικής ταυτότητας, τα οποία είναι απόγονοι ομάδος, η οποία είχε τας αυτάς ιδιότητας και πρόγονοι άλλων ατόμων και άλλων γενεών, αι οποίαι θα συνεχίσουν να είναι μεταξύ των συνδεδεμένοι με τα αυτά κοινά χαρακτηριστικά γνωρίσματα*»¹⁹⁷.

Το ζήτημα που τίθεται, όμως εδώ, είναι ποιοι ανήκουν στο έθνος. Αρχικά στο έθνος ανήκουν όσοι έχουν κοινή φυλετική καταγωγή. Αν λάβουμε υπόψη μας ότι όσα λέγονται σχετικά με τη φυλή συνδυάζονται με τη δημιουργία του Γ' Ελληνικού Πολιτισμού, μπορούμε να μιλήσουμε για μια πολιτισμική περισσότερο και λιγότερο εξ αίματος συγγένεια των προγενέστερων με τους σύγχρονους Έλληνες. Η επικράτηση των Ελλήνων, λοιπόν, πρέπει να είναι πνευματική – πολιτισμική. Η ανωτερότητα είναι κυρίως πνευματική, όμως οφείλει να αντικατοπτρίζεται και στο σώμα. Ο Μεταξάς σε λόγο του στους φοιτητές του Πανεπιστημίου έλεγε: «*Και προ πάντων θέλομεν να διαπλασθούν ρωμαλέα τα σώματά σας, όλων σας, και των ανδρών και των γυναικών. Δεν μπορείτε να φτιάσετε οικογένεια με σώματα καχεκτικά και αρρωστημένα. Μη λησμονήτε ποτέ ότι το ιδεώδες της φυλής μας ήτο όχι μόνον να παράγη μεγάλα πνεύματα, αλλά και ωραία και δυνατά σώματα. Και αυτόν τον σκοπόν έχει η Οργάνωσις της Νεολαίας*»¹⁹⁸ και σε λόγο του σε αθλητές, στις 5 Ιουνίου 1938, έλεγε: «*[...] αλλά με τους εσωτερικούς σκοπούς να δημιουργήσετε μίαν νέαν Ελληνικήν*

¹⁹⁴ Θ. Νικολούδης, «*Το Νέον Κράτος*», περ. *Το Νέον Κράτος*, Σεπτέμβριος 1937, τχ. 1, σ.5.

¹⁹⁵ Ο Γ. Μαντζούφας ήταν γαμπρός του Μεταξά, είχε παντρευτεί τη μεγάλη κόρη του, Λουκία (Λουλού). Επί κυβερνήσεως Μεταξά διορίστηκε καθηγητής στην Ανωτάτη Σχολή Οικονομικών και Εμπορικών Επιστημών.

¹⁹⁶ Γ. Μαντζούφας, «*Ιδεολογία και κατευθύνσεις εις το Νέον Κράτος*», περ. *Το Νέον Κράτος*, Δεκέμβριος 1938 τχ. 16, σ. 1329

¹⁹⁷ Γ. Μαντζούφας, «*Το εθνικόν συμφέρον ως γνώμων της ερμηνείας και της εφαρμογής του νόμου*», περ. *Το Νέον Κράτος*, Ιανουάριος 1939, τχ. 17, σ. 1450

¹⁹⁸ Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 72-73

νεότητα, στηριζομένην και βασιζομένην επί σωμάτων υγιών, τα οποία να αποτελούν την βάση ψυχών αλκίμων προς υπηρεσίαν όχι των οιωνδήποτε σκοπών και ιδανικών, αλλά των ωρισμένων σκοπών και ιδανικών, τα οποία εκπροσωπεί το σημερινόν εθνικόν Κράτος, τώρα εσείς βαίνετε προς το αρχαίον ιδεώδες»¹⁹⁹.

Άλλα συστατικά του έθνους είναι η κοινή θρησκεία η κοινή γλώσσα καθώς και η κοινή εθνική συνείδηση. Όσον αφορά τη θρησκεία και ειδικότερα την ορθόδοξη Εκκλησία, σχεδόν της αφαιρείται ο ανθρώπινος χαρακτήρας της και εξιδανικεύεται, έτσι ώστε να καθίσταται σύμβολο της πορείας του Έθνους. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα από λόγο του Μεταξά: «Ανήκομεν, όμως, κατά την μεγίστην ημών πλειονότητα [...] εις την Ορθόδοξον Ανατολικήν Εκκλησίαν και είμεθα συνδεδεμένοι μαζί της κατά τρόπον αδιάσπαστον! Μαρτύρια κοινά, ηρωισμοί κοινοί, δόξαι και καταστροφαι κοιναι, λύπαι και χαραι μάς έχουν συνδέσει [...] Λάβαρόν μας εις τους θριάμβους, στήριμά μας εις τους αγώνας, καταφυγήν μας εν ταις οδύναϊς!»²⁰⁰. Η γλώσσα μαζί με τη θρησκεία θεωρούνταν η μεγαλύτερη απόδειξη της φυλετικής συνέχειας του ελληνισμού. Ο Γ. Ματζουράνης αναφέρει σε άρθρο του: «Τα κοινά χαρακτηριστικά ταύτα, περί των οποίων ωμίλησα, είναι η θρησκεία και η γλώσσα, που αποτελούν, δι' ημάς τους Έλληνας, τα σπουδαιότερα γνωρίσματα και τας σπουδαιότερας διακρίσεις από άλλα Έθνη. Διότι η θρησκεία και η γλώσσα είναι εκείνα τα χαρακτηριστικά, τα οποία μας πείθουν περί της κοινής καταγωγής και του συνδέσμου, ο οποίος υφίσταται μεταξύ ημών ως Ελλήνων»²⁰¹. Από την άλλη μεριά η εθνική συνείδηση ή εθνικό φρόνημα δεν προκύπτει σαν η συνισταμένη πολλών και διαφορετικών απόψεων, αλλά ανάγεται στον κοινό ψυχικό δεσμό που πρέπει να διέπει τα μέλη της ομάδας. Ο Γ. Μαντζούφας θεωρεί ότι εθνικό φρόνημα είναι: «η συνείδησις ότι ανήκει κανείς εις ωρισμένον Έθνος»²⁰². Ο Μεταξάς στην εφημερίδα Καθημερινή αναφέρει: «Μη απατώμεθα, άνθρωποι υπάρχουν μόνον ζωολογικώς. Ψυχικώς όμως υπάρχουν Έλληνες, υπάρχουν Τούρκοι, υπάρχουν Γάλλοι, Άγγλοι, Γερμανοί, Βούλγαροι, κλπ. Ο κάθε άνθρωπος βλέπει την ζωήν, διανοείται και δρα δια του πορίσματος της εθνικότητός του, της φυλής του. Η φυλετικότης είναι φυσιολογικόν φαινόμενον. Πρέπει να εννοήση τούτο καλά η ελληνική νεότης δια να εύρη τον δρόμον

¹⁹⁹ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 388

²⁰⁰ **Ι. Μεταξάς**, “Λόγος κατά το γεύμα του δήμου Θεσσαλονίκης”, 7 Φεβρουαρίου 1940, στο *Λόγοι...*, Τόμος Β, σ. 252-253

²⁰¹ **Γ. Μαντζούφας**, «Το εθνικόν συμφέρον ως γνώμων της ερμηνείας και της εφαρμογής του νόμου», περ. *Το Νέον Κράτος*, Ιανουάριος 1939, τχ. 17, σ. 1450

²⁰² **Γ. Μαντζούφας**, «Ιδεολογία και κατευθύνσεις εις το Νέον Κράτος», περ. *Το Νέον Κράτος*, Δεκέμβριος 1938 τχ. 16, σ. 1328

της»²⁰³. Κάθε ομαδική ή ατομική δραστηριότητα έξω από το έθνος χαρακτηρίζεται από αφελής μέχρι και υπονομευτική. Οι ιδεολόγοι της 4ης Αυγούστου απαιτούν από το άτομο να είναι σε θέση να γνωρίζει το εθνικό συμφέρον, παραμένουν όμως σκόπιμα ασαφείς ως προς τα κριτήρια, παραχωρώντας τελικά στον Αρχηγό το δικαίωμα να αποφασίζει για το εθνικό συμφέρον.

2.5.2. Το Κράτος

Οι ιδεολόγοι του καθεστώτος, θέλοντας να δείξουν τη διαφορά της νέας κατάστασης που προέκυψε μετά την 4η Αυγούστου 1936 σε σχέση με το παρελθόν, μιλούσαν για ένα τελείως διαφορετικό κράτος. Το κοινοβουλευτικό κράτος στηριζόταν από μια μερίδα μόνο πολιτών, μέσω ενός ή περισσότερων κομμάτων, ως αποτέλεσμα συμβιβασμών και παραχωρήσεων, με αποτέλεσμα να χάνει τον «ηθικό χαρακτήρα» του²⁰⁴. Από την άλλη μεριά, το Νέο Κράτος είναι κράτος συνολικό, ανήκει σε όλο το έθνος κι όπως αναφέρει ο Μεταξάς: «*Αλλά απέναντι του Κράτους το οποίον σας εδημιούργησεν η 4^η Αυγούστου, του Εθνικού Ελληνικού Κράτους, του ανήκοντος εις το σύνολον του Έθνους, του εκπροσωπούντος όλους τους Έλληνας, του συνολικού Κράτους του έχοντος το δικαίωμα να επεμβαίνει εις την ρύθμισιν της προόδου και της εξελίξεως της χώρας με όλον το δικαίωμα, το οποίον δίδει εις ένα Κράτος η εθνική θέλησις [...]*»²⁰⁵. Σε άλλο λόγο του ο Μεταξάς σχετικά με το Νέο Κράτος είπε: «*Το νέον Κράτος είναι το Κράτος το εθνικόν. Δι' αυτού κυβερνά ολόκληρον το Έθνος. Δεν αποβλέπει πλέον προς κοινωνίαν αποτελουμένην από άτομα, αλλά προς κοινωνίαν οργανωμένην, αποτελουμένην από ομάδας τας διαχειριζομένας και υπερασπιζούσας τα γενικά ομαδικά συμφέροντα*»²⁰⁶. Επειδή, λοιπόν, το Κράτος αποβλέπει σε οργανωμένη κοινωνία, οι θεωρητικοί της 4^{ης} Αυγούστου προέβαλαν τη σημασία της πειθαρχησης των πολιτών στις προσταγές του Κράτους.

²⁰³ Καθημερινή, 23 Ιανουαρίου 1935, σ. 611-615

²⁰⁴ «*Η άποψις αυτή του εθνικού Κράτους είναι εντελώς διάφορος από την άποψιν την οποίαν έχει το κοινοβουλευτικόν Κράτος, το οποίον εστηρίζετο επί της επικρατήσεως μιας μερίδος μόνον των πολιτών, ενός οποιουδήποτε πολιτικού κόμματος, είτε και εις την σύμπραξιν διαφόρων πολιτικών κομμάτων, επερχομένην κατόπιν αμοιβαίων συμβιβασμών και υποχωρήσεων, δηλαδή θυσιών και ιδεολογικών αβαριών εκάστου εκ των κομμάτων τούτων, πράξις η οποία δεν δύναται να θεωρηθή ότι είχε, από απόψεως κοινωνικής, ηθικόν χαρακτήρα*». Λόγος στο Η' πανελλαδικό εργατοϋπαλληλικό συνέδριο, στις 29 Νοεμβρίου 1937, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 295-296

²⁰⁵ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 297

²⁰⁶ Λόγος κατά το γεύμα στην Πάτρα, στις 6 Νοεμβρίου 1937, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 268

Η πειθαρχία αποτελεί «μία άλλη κεντρική ιδέα της σημερινής ηθικής μας συγκροτήσεως»²⁰⁷. Ο Μεταξάς έλεγε πώς: «Αν θελήσετε να εξετάσετε την ιστορίαν, θα ιδετε ότι διέπρεψαν οι Έλληνες ως άτομα, οσάκις ήσαν υπό την πειθαρχίαν άλλων. Και αι φυλαί της αρχαίας Ελλάδος εδέησε να υποκύψουν εις την ηγεμονίαν μιας εξ αυτών, των Μακεδόνων, δια να αποκτήση ο Ελληνισμός ως σύνολον πολιτικήν οντότητα αξίαν λόγου. Και οι νεώτεροι Έλληνες εκεί που ως άτομα υφίσταντο την πειθαρχίαν άλλων, απέδωκαν πολλά από απόψεως υλικής ευημερίας και έργων πολιτισμού. Και αντιθέτως εκεί όπου ήμεθα ελεύθεροι – εις το ελεύθερον Βασίλειον επί παραδείγματι – υστερήσαμεν από απόψεως ταύτης»²⁰⁸. Επομένως για την επίτευξη των εθνικών στόχων, και ειδικότερα για τον Γ' Ελληνικό Πολιτισμό, είναι απαραίτητη προϋπόθεση η επιβολή της απόλυτης πειθαρχίας και αφοσίωσης σε ό,τι ορίζει το Κράτος και ο Αρχηγός. Το Νοέμβριο του 1936, ο Μεταξάς, μεταξύ άλλων είπε σε ομιλία του ότι: «Το κυριώτερο χαρακτηριστικό μιας κοινωνίας η οποία θέλει να επικρατήσει μεταξύ των άλλων [...] είναι η πειθαρχία, όχι η πειθαρχία της απλής εκτελέσεως διαταγών. Πειθαρχίαν εννοώ την γνώσιν των αναγκών και την συνειδήσιν των επιτασσομένων από το κράτος, την απόφασιν να εκτελέση τις ταύτα ενσυνειδήτως και εκουσίως»²⁰⁹. Η Πειθαρχία, λοιπόν, χρειάζεται για να επιτελέσει το κράτος το έργο του, το οποίο είναι, όπως λέει ο Θ. Νικολούδης: «Ο τρίτος Ελληνικός πολιτισμός [...] θα απορρεύση φυσικώς και αναποτρέπτως μέσα από την εθνικήν πολιτικήν του νέου κράτους της 4^{ης} Αυγούστου»²¹⁰. Δηλαδή να φέρει σε πέρας την εθνική, ή λαϊκή, βούληση πραγματοποιώντας τον «Γ' Ελληνικό Πολιτισμό».

2.5.3. Ο Γ' Ελληνικός Πολιτισμός

Μορφολογικά, ο «Γ' Ελληνικός Πολιτισμός», έμοιαζε με τη χιτλερική σύλληψη του Γ' Ράιχ στη Γερμανία. Η βασικότερη ίσως διαφορά βρίσκεται στην απουσία ιμπεριαλιστικού περιεχόμενου στην ελληνική περίπτωση, τουλάχιστον από την άποψη του εδαφικού επεκτατισμού, και στη σημασιοδότηση του ιδεολογήματος με έναν χαρακτήρα “πνευματικής” αντί για στρατιωτικής ηγεμονίας πάνω στα υπόλοιπα έθνη. Μπορούμε να πούμε ότι στην ουσία είναι μια άλλη μορφή της

²⁰⁷ Γ. Μαντζούφας, «Ιδεολογία και κατευθύνσεις εις το Νέον Κράτος», περ. *Το Νέον Κράτος*, Δεκέμβριος 1938, τχ. 16, σ. 1334

²⁰⁸ Λόγος προς τα μέλη της Οργάνωσης Εθνικής Αναγεννήσεως, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 127

²⁰⁹ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 127

²¹⁰ **Θ. Νικολούδης**, «Το Νέον Κράτος», περ. *Το Νέον Κράτος*, Σεπτέμβριος 1937, τχ. 1, σ. 5

Μεγάλης Ιδέας. Ο «Γ' Ελληνικός Πολιτισμός» είχε ως πρότυπο την αρχαία Σπάρτη, τη Μακεδονία του Φιλίππου και τη θρησκευτικότητα του βυζαντινού πολιτισμού²¹¹. Αναλύοντας, ο Μεταξάς, τις αρχές του «Νέου Κράτους» έλεγε: «[...] οι νεότεροι αποβλέποντες προς τους αρχαίους, στρέφονται διαρκώς προς τας αρχαίας Αθήνας, εκ της λάμψεως των οποίων θαμβώνονται, διότι η αρχαία αθηναϊκή πολιτεία έλαμπεν εις τας καλὰς τέχνας κυρίως και παρασύρονται εις την πλάνην ότι αι αρχαίαι Αθήναι ήσαν ο φορέυς των αρχαίων ιδανικών του πολιτισμού, της επιστήμης και της πολιτικής επικρατήσεως. Και εις μεν την επιστήμην προσέφερεν ολόκληρος η αρχαία Ελλάς [...] Αι δε αρχαίαι Αθήναι, ασφαλώς, δεν απετέλουν το πολιτικόν ιδεώδες της αρχαίας Ελλάδος. Θα έπρεπε λοιπόν να θεωρώμεν τας αρχαίας Αθήνας ως την υπάτην μορφήν κοινωνίας καλλιτεχνικής, να στραφώμεν δε όλοι μας όσον αφορά τα πολιτικά εθνικά ιδεώδη προς την Σπάρτην και την Μακεδονίαν. Προς την Σπάρτη η οποία ήρχισε το έργον της πολιτικής ενώσεως και της πολεμικής επικρατήσεως του αρχαίου Ελληνισμού και προς την Μακεδονίαν, η οποία ετελείωσε το έργον τούτο»²¹². Σε καμία περίπτωση δεν μπορούσε να “συγχωρεθεί” στην αρχαία Αθήνα, από το καθεστώς, ο δημοκρατικός τρόπος ζωής. Συνέπεια αυτής της ενοχής της αθηναϊκής πολιτείας υπήρξε η απαγόρευση του «Επιτάφιου» από τα σχολεία. Σε λόγο του, στις 20 Νοεμβρίου 1937, ο «Εθνικός Κυβερνήτης», ολοκλήρωσε τις σκέψεις του για τον «Γ Ελληνικό Πολιτισμό», ο οποίος θα ξεπερνούσε τους δύο προγενέστερους, αυτόν της κλασικής εποχής και αυτόν του Βυζαντίου²¹³.

²¹¹ Σ. Λιναρδάτου, ο.π.: σ. 87

²¹² Λόγος προς τα μέλη της οργάνωσης εθνικής αναγεννήσεως, στις 14 Νοεμβρίου 1936, στο: **Ιωάννης Μεταξάς, Λόγοι και σκέψεις**, Τόμος Α, σ. 126-127

²¹³ «Δεν είναι μάταιον το σύνθημα, το οποίον έρριψα περί του Ελληνικού Πολιτισμού της συγχρόνου Ελλάδος. Δεν δύναται να υπάρξη μια φυλή, εάν δεν δημιουργήση πολιτισμόν ιδικόν της. Άλλως το Έθνος δεν είναι παρά μόρια νεκρού σώματος, τα οποία ημπορούν να χρησιμεύσουν ως λίπασμα δι' άλλας φυλάς. Οντότητα δεν δύναται ν' αποτελέσουν. Ούτε είναι η δημιουργία του τρίτου ελληνικού πολιτισμού κάτι, το οποίον να είναι ανώτερον των δυνάμεων του Ελληνικού Λαού. Μη σας τρομάζουν οι πολιτισμοί μας, οι οποίοι επέρασαν. Να μη σας τρομάζουν καθόλου. Δεν ήσαν τέλειοι. Σεις πρόκειται να τον κάμετε τελειότερον. Ο αρχαίος πολιτισμός, μέγας εις την τέχνην, μέγας εις την επιστήμην, χωλός εις την θρησκείαν – συμβατική ήτο η θρησκεία. Η δε φιλοσοφία του δεν ήτο θρησκεία. Χωλότερος ακόμη εις την πολιτικήν του εξέλιξιν. Δεν πιστεύω, αν μελετήση κανείς από σάς την ιστορίαν, να θαυμάση τας σκέψεις των πολιτικών, οι οποίοι οδήγησαν την Ελλάδα εις τον Πελοποννησιακόν πόλεμον. Ούτε πιστεύω κανείς να θαυμάζη τους πολιτικούς της αρχαίας Ελλάδος, οι οποίοι αντέδρασαν εις την Μακεδονικήν ηγεμονίαν. Ο μεσαιωνικός Ελληνισμός υπήρξε αναμφισβητήτως από απόψεως τέχνης και επιστήμης πολύ καθηστερημένος από τον αρχαίον Ελληνισμόν. Αλλά από απόψεως θρησκείας ήτο πολύ ανώτερος και εδημιούργησεν ένα θρησκευτικόν ιδεώδες, το οποίον διετήρησεν εις εκατομμύρια εκατομμυρίων ανθρώπους την παρηγορίαν μέσα εις την ψυχήν των και το οποίον θρησκευτικό ιδεώδες μας συνεκράτησε και μας συγκρατεί και σήμερα. Εδημιούργησε και από απόψεως πολιτικής κράτος. Διότι κράτος το μεσαιωνικόν, το Ελληνικόν, εις την εποχήν της ακμής του ήτο ένα από τα καλύτερα και ισχυρότερα κράτη της εποχής εκείνης, αν όχι το ανώτερον όλων». **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: 285-286

2.5.4. Ο μύθος του χαρισματικού ηγέτη

Ένα από τα καίρια συστατικά της μεταξικής ιδεολογίας, που προβλήθηκε κατά κόρων από τον προπαγανδιστικό μηχανισμό του καθεστώτος (που θα αναλύσουμε παρακάτω), ήταν η προβολή του Μεταξά ως χαρισματικού ηγέτη²¹⁴. Υιοθετήθηκε το χιτλερικό «*Fuhrerprinzip*»²¹⁵, δηλαδή η παντοδυναμία του Αρχηγού. Ο Μεταξάς, όμως, δεν είχε αφενός το ηγετικό και δυναμικό προφίλ που είχε ο Χίτλερ και ο Μουσσολίνι και αφετέρου την εικόνα ενός ηγέτη γιατί ήταν ηλικιωμένος, βραχύσωμος με συντηρητικό στυλ. Για αυτό το λόγο, μέσω της προπαγάνδας, έγινε προσπάθεια να αναπλαστεί η εικόνα του, ώστε να πείσει τους Έλληνες ότι είναι κάτι διαφορετικό από αυτό που έβλεπαν. Ο ίδιος είχε επίγνωση της πραγματικότητας αφού έγραφε, στις 30 Νοεμβρίου 1940, στο ημερολόγιό του: «*Απόψε τσάι Άγγλων. Είμεθα όλοι. Με προσέχουν πολύ ολίγον. Δεν ξέρω Αγγλικά. Είμαι και κοντός*»²¹⁶. Έτσι το καθεστώς παρουσίασε τον Μεταξά ως μια μεγαλοπρεπή, ηρωική και υπερφυσική μορφή, με τέτοιο τρόπο ώστε να συνάδει με το προφίλ ενός φασιστικού αρχηγού. Προφίλ που θέλει τον Αρχηγό να αποτελεί το συνδετικό κρίκο ανάμεσα στο Έθνος και το Κράτος. Ο Μεταξάς λοιπόν, εκτός από Πρωθυπουργός παρουσιαζόταν και ως «Αρχηγός», «Μεγάλος Κυβερνήτης», «Σωτήρας του Έθνους» και ταυτόχρονα «Πρώτος Αγρότης»²¹⁷ και «Πρώτος Εργάτης»²¹⁸.

Παράλληλα με τους παραπάνω χαρακτηρισμούς εμφανίστηκε και ως «πατρική φιγούρα» ιδιαίτερα για τα παιδιά κι όχι μόνο. Η σύνδεση αυτή βοήθησε στην ταύτισή του με την εξουσία, η οποία εκφραζόταν, στο πρόσωπο του πατέρα²¹⁹. Η

²¹⁴ Βλ. **Μαρίνα Πετράκη**, *Ο μύθος του Μεταξά δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*, εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2006, κεφάλαιο 2^ο σ. 62-111

²¹⁵ Ο **Γιώργος Κόκκινος** αποδίδει στα ελληνικά, τον όρο «*Fuhrerprinzip*», ως χαρισματική ηγεσία. Απόδοση που συμβαδίζει με τη σύνδεση του της φασιστικής ηγεσίας με τον όρο «*χάρισμα*». **Γιώργος Κόκκινος**, *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα, Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937 – 1941)*, Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 76

²¹⁶ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941*, Τόμος Δ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, σ. 540

²¹⁷ Στις 1 Ιουλίου 1937, στο λόγο του για την ανακήρυξή του ως πρώτου αγρότη, έλεγε: «*Με την ανακήρυξίν μου αυτήν (ως Πρώτο Αγρότη), δε με μεταθέτετε και πολύ μακράν από την εκ καταγωγής ιδιότητά μου. Διότι και η μήτηρ μου και ο πατήρ της ήσαν καλλιεργηταί της γής [...] Ευρίσκομαι επομένως εις την οικογένειάν σας και αισθάνομαι βαθύτατα τον πόνο σας, αισθάνομαι την χαρά σας, αισθάνομαι βαθύτατα ό,τι οι αγρόται αισθάνονται*» **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 211

²¹⁸ Στις 14 Αυγούστου 1937, στο λόγο του για την ανακήρυξή του ως πρώτου εργάτη της χώρας, έλεγε: «*Εργάται και εργάτριαι της Ελλάδος, Να τώρα που είμαι και εγώ συνάδελφός σας. Μου εκάματε την μεγαλύτεραν τιμήν που ημπορεί να γίνη εις ένα άνθρωπον. Διότι μεγαλυτέρα τιμή δι' έναν άνθρωπον δεν είναι άλλη παρά να είναι εργάτης και να κάμνη κάτι εις την ζωήν του και αυτό είναι η εργασία*», **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 227

²¹⁹ **Βαγγέλης Αγγελής**, «*Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...*», εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 198

πατερναλιστική συμπεριφορά του Μεταξά προς το λαό και τους φτωχούς, χαρακτήριζε το καθεστώς²²⁰. Χαρακτηριστικό της παραπάνω προσπάθειας είναι τα τραγούδια της νεολαίας, ένα από τα οποία αναφέρει: «Είμαστε όλο περηφάνεια και στη νέα μας ψυχή του Αρχηγού μας και Πατέρα ένα πρόσταγμα αντηχεί...»²²¹.

Έννοιες και στοιχεία που χρησιμοποιήθηκαν επιπλέον, τα οποία προβαλλόταν συχνά μαζί με τον χαρισματικό ηγέτη, ήταν η «Οικογένεια» όπου θεωρείτο ότι αποτελεί «το κύτταρον της ελληνικής κοινωνίας»²²², ο «Βασιλεύς», η «Θρησκεία» και η «Αναγέννηση της Ελλάδος».

2.5.5. Αντιφιλελευθερισμός, αντικοινοβουλευτισμός και αντιατομικισμός.

Σε συνάφεια με τους παραπάνω ιδεολογικούς άξονες, ο Μεταξάς, ενσωμάτωσε κι άλλα στοιχεία εκτός από τη χαρισματική ηγεσία, όπως τον αντιφιλελευθερισμό, τον αντιατομικισμό²²³, τον αντικοινοβουλευτισμό και τον αντικομμουνισμό, δηλαδή μια σειρά από στοιχεία αντί-, τα οποία συναντάμε σε όλες τις αντιδραστικές ιδεολογίες της εποχής.

Ο αντιφιλελευθερισμός, ο αντικοινοβουλευτισμός και ο αντιατομικισμός συγκροτούνται ώστε να καταστεί δυνατή η συμβολή του κράτους στην πρόοδο του έθνους. Το καθεστώς, θεωρεί ότι τα μεμονωμένα άτομα ή άλλες συλλογικότητες δεν μπορούν να παρεμβαίνουν και να αμφισβητούν τις ενέργειές του στην προσπάθεια της σωτηρίας του έθνους.

Ο Μεταξάς θεώρησε ότι η φθορά του κομματικού κοινοβουλευτικού συστήματος μαζί με τον επαπειλούμενο κίνδυνο της πολιτικής αστάθειας ήταν αιτίες που κατέστησαν αναγκαία την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου²²⁴. Πριν την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου είχε ταχθεί κατά του κοινοβουλευτισμού, όπως μαρτυρεί στο ημερολόγιό του, στις 18 Φεβρουαρίου 1927: «Αποκτώ την πεποίθησιν ότι αδύνατον να προσδεύσωμεν με κοινοβουλευτικόν πολίτευμα»²²⁵ Το καθεστώς θεωρεί τα κόμματα, γενικά, ως μηχανισμούς από τη φύση τους διχαστικούς για την κοινωνία, ανεξαρτήτως του τι πρεσβεύουν. Σε ομιλία του, ο Μεταξάς, αναφέρει ότι το

²²⁰ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 96

²²¹ Βαγγέλης Αγγελής, ο.π.: σ. 198

²²² Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Β, σ. 151

²²³ Σε λόγο του στην Πάτρα, 6 Νοεμβρίου 1937 είχε πει ότι δεν νοείτε κοινωνία : «αποτελούμενη από άτομα αλλά από τας ομάδας διαχειριζόμενας και υπερασπιζούσας τα γενικά ομαδικά συμφέροντα»

Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 262-265

²²⁴ Λόγος στην Πάτρα, στις 6 Νοεμβρίου 1937, Ιωάννης Μεταξάς, ο.π.: σ.258-267

²²⁵ Ιωάννης Μεταξάς, *Μεταξάς το προσωπικό του ημερολόγιο, 1921-1932*, Τόμος Γ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα, σ. 511

πολιτικό σύστημα με τα κόμματα, ως «πολιτική επιλογή του φιλελευθερισμού»²²⁶, είχαν γίνει: «*Οργανισμοί νεκροί. Δεν έβλεπαν πλέον παρά ψήφους [...] Είχε σαπίσει ο κοινοβουλευτισμός [...] τα ιερώτερα της Πατρίδος είχαν κατανήσει αντικείμενον κομματικών συμβιβασμών*»²²⁷. Η κατάργηση του κοινοβουλευτισμού και των κομμάτων έβαλε τέλος σε αυτούς τους μηχανισμούς εθνικού διχασμού κι έδωσε στους συντελεστές του καθεστώτος το δικαίωμα να διακηρύξουν ότι «*τόρα κόμματα δεν υπάρχουν. Υπάρχει το Έθνος*»²²⁸.

Για το καθεστώς, η ελευθερία του ατόμου είναι μια ουτοπία που καλλιέργησε ο κοινοβουλευτισμός και ο φιλελευθερισμός. Η πολεμική σε βάρος του ατόμου ως ξεχωριστής και υπεύθυνης προσωπικότητας σχετίζεται με την σύλληψη του έθνους ως οργανισμού, στον οποίο τα άτομα δεν υπάρχουν παρά ως απλά κύτταρα²²⁹. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει σε λόγο του ο Μεταξάς, «*Δεν υπάρχουν πλέον άτομα. Δεν υπήρχον ποτέ άτομα. Μία φιλοσοφία παράδοξος, τα τέλη του 19^{ου} αιώνας, εφρατάσθη, αγομένη από ένα ρωμαντισμόν της εποχής εκείνης, ότι αι κοινωνίαι αποτελούνται από άτομα. Αι κοινωνίαι αποτελούνται από ομάδας. Ο κάθε άνθρωπος δεν είναι μόνος του. Εκτελεί μίαν εργασίαν και μαζί με τους ανθρώπους οι οποίοι εκτελούν την αυτήν εργασίαν και έχουν τα αυτά συμφέροντα και τας αυτάς σκέψεις, τας αυτάς ανάγκας, αποτελεί εν σύνολον. Το παλαιόν Κράτος το προαυγουστιανόν, παρείδε την πραγματικότητα αυτήν*»²³⁰.

2.5.6. Αντικομμουνισμός

Η πολιτική σκέψη και συμπεριφορά, του Μεταξά, εναντίον του κοινοβουλευτισμού μάλλον εμφορούταν από την ιδέα του αντικομμουνισμού. Συνέδεε τον αντικομμουνισμό και τον αντικοινοβουλευτισμό με τέτοιο τρόπο ώστε να φανεί το πολιτικό λάθος του παρελθόντος κι επομένως η σωτηρία του έθνους από

²²⁶ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 62

²²⁷ Λόγος στην Αθήνα, στις 2 Οκτωβρίου 1936, **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 45-4

²²⁸ Βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, στους λόγους: **α)** στο συλλαλητήριο της Αθήνας, στις 2 Οκτωβρίου 1936, «*Και μέσα στο κινήγημα της ψήφου εσβήνεται το σύνολον, εσβήνεται η Πατρίς*», σ.45, **β)** κατά τα εγκαίνια των έργων του Σελινούντος Αιγιαλείας, στις 31 Οκτωβρίου 1937, «*[...]ενώ έπρεπε να είμεθα ένας λαός ενιαίος με μίαν και ενιαίαν θέλησιν, ευρέθημεν διηρημένοι και εις τας πόλεις και εις το τελευταίον χωριό. Ευρέθημεν διηρημένοι μεταξύ μας, αλληλαφρίζοντες, δυστυχώς δε και αλληλοσφαζόμενοι. Χάρις εις αυτό το σύστημα επί έναν ολόκληρον αιώνα η Ελλάς δεν ευρέθη ποτέ έτοιμη*», σ. 249, **γ)** προς τον λαόν των Πατρών, στις 6 Νοεμβρίου 1937, «*Από απόψεως πολιτικής ουδείς διχασμός πλέον, ούτε κόμματα διαιρούντα τον Ελληνικόν Λαόν*», σ. 263

²²⁹ Η Ελένη Μαχαίρα παρατηρεί ότι στο λόγο της 4ης Αυγούστου «*το άτομο είναι σύνολο κι όχι άτομο μες στο σύνολο*», **Ελένη Μαχαίρα**, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφές*, Αθήνα 1987, σ. 38

²³⁰ Λόγος στο δοθέν γεύμα από τις οργανώσεις Πατρών, στις 6 Νοεμβρίου 1937, στο: **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 268

την 4^η Αυγούστου. Θεωρούσε τις δύο έννοιες αλληλένδετες που συνιστούσαν: «*Το διπλό ζυγό, της κομμουνιστικής τυραννίας και της μικροκομματικής τυραννίας [...] περιέσφιγγαν και εδέσμευαν κάθε ελευθέραν κίνησιν, κάθε εκδήλωσιν ελευθέρας και ανωτέρας ζωής*»²³¹. Ο διεφθαρμένος και παράλληλα ανεκτικός κοινοβουλευτισμός θεωρείται ότι άνοιξε το δρόμο στους κομμουνιστές. Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του Θ. Νικολούδη από το περιοδικό *Το Νέον Κράτος*: «*Η μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου είχε λόγους γενικούς και είχε λόγους τοπικούς [...] Υπήρξε μέγα σφάλμα η εμφύτευσις του βρετανικού κοινοβουλευτισμού – του θαυματουργούντος εν τη χώρα καταγωγής του- εις την Ευρώπην και εις άλλας χώρας. Πλήν ελαχίστων εξαιρέσεων, οφειλομένων εις ειδικάς τοπικάς συνθήκας των λαών, οι οποίοι αντέγραψαν το βρετανικόν σύστημα, παντού αλλού η απόπειρα έσχεν ως τελικόν αποτέλεσμα την αταξίαν. Αταξίαν, η οποία έφθειρε σιγά-σιγά το σύστημα, δια να εκδηλωθή γενικώτερον, μετά την μεγάλην δοκιμασίαν του παγκοσμίου πολέμου, ως μία παγκόσμιος ανατρεπτική κίνησις, η γνωστή κίνησις του κομμουνισμού*»²³².

Ο Μεταξάς από την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου είχε καταγγείλει τη δράση των κομμουνιστών ως απειλητική. Όπως αναφέρει και στο ημερολόγιό του θεωρούσε ότι ο κομμουνισμός είχε καταφέρει να διεισδύσει στην εκπαίδευση και το στράτευμα κι είχε αρχίσει να διαφθείρει τη νεολαία²³³.

Οι ισχυρισμοί που αφορούν τον κομμουνισμό και τους κομμουνιστές διακρίνονται από εμπάθεια και από έλλειψη πειστικής επιχειρηματολογίας, όπως μαρτυρούν άρθρα σε φιλομεταξικά περιοδικά, όπως το «*Νέον Κράτος*», και πολλά αποσπάσματα από λόγους του δικτάτορα. Οι κομμουνιστές παρουσιάζονται σαν ανισόρροποι και φανατισμένοι²³⁴, σαν προαγωγοί²³⁵ ενώ ο κομμουνισμός καταγγέλλεται και ως εχθρός της εργασίας.

²³¹ Ραδιοφωνικός λόγος, στις 10 Αυγούστου 1936, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 16-17

²³² **Θ. Νικολούδης**, «*Το Νέον Κράτος*», περ. *Το Νέον Κράτος*, τχ. 1, Σεπτέμβριος 1937, σ. 1

²³³ Συνέντευξη του Μεταξά στην εφημερίδα “*Ηχώ των Παρισίων*” που αναδημοσίευσε η “*Καθημερινή*”, Ι. Μεταξάς, *Προσωπικό Ημερολόγιο*, 18/9/1936.

²³⁴ «*Ο κομμουνισμός είναι ένα είδος θρησκείας πρωτογόνου, από εκείνας τας οποίας τας οποίας είχαν οι άνθρωποι οι πρωτόγονοι, όταν είναι ακόμη ούτε εις την αρχήν του πολιτισμού, το πνεύμα του δε είναι όπως εις όλας αυτάς τας πρωτογόνους θρησκείας η καταστροφή των υφισταμένων. Ό,τι υπάρχει τώρα όρθιον πρέπει να καταστραφή και να καταπέση. Επομένως, έχομεν να κάμωμεν με ένα κόσμον ανθρώπων φανατισμένων, ανισορρόπων, οι οποίοι όμως είχαν μεγάλην τέχνην εις το να εκμεταλλεύονται τα ζητήματα εκείνα τα οποία ετάρασσον την κοινωνίαν*», Λόγος προς τον λαό της Σπάρτης, στις 20 Μαΐου 1938, βλ. **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 380

²³⁵ «*Ο “κομμουνισμός” του Νεφελούδη, του Θεού, του Σκλάβου και τόσων άλλων δεν ήτο “κοσμοθεωρία”.* Ήταν η αποχαλίνωσις των κατωτέρων ενστίκτων. Η θεοποίησης του στομάχου και του υπογαστρίου. Οι αρχηγοί του κομμουνισμού υπήρξαν κατά πλειοψηφίαν τουλάχιστον προαγωγοί», Α. Καμπάνης, «*Προσταγή συνειδήσεως*», περ. *Το Νέον Κράτος*, Ιούνιος 1938, τχ.10, σ. 633-637

2.6. Φασισμός και 4^η Αυγούστου

Για τις ανάγκες της συγκεκριμένης μελέτης, θεωρήθηκε απαραίτητο μια σύντομη επισκόπηση των κοινωνικοπολιτικών συνθηκών της περιόδου, πριν και κατά τη μεταξική δικτατορία, της ιδεολογίας του καθεστώτος καθώς και η απόπειρα μελέτης του χαρακτήρα του, που ακολουθεί.

Τα τελευταία χρόνια της περιόδου του 1930, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, άρχισαν να ανέρχονται διάφορα αυταρχικά καθεστώτα. Αυτά παρ' όλες τις ομοιότητες, αντιφιλελευθερισμός, εθνικισμός κ.λ.π., είχαν χαρακτηριστικά τα οποία διέφεραν. Η μεταγενέστερη μελέτη ανέδειξε αυτές τις διαφορές με τη χρήση όρων όπως, ολοκληρωτικό, φασιστικό καθεστώς, ριζοσπαστική δεξιά κ.α.

Η έρευνα σχετικά με τη φύση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου περιστρέφεται κυρίως γύρω από το ερώτημα σε ποιο βαθμό προσομοιάζε με τα σύγχρονα του φασιστικά καθεστώτα της Ευρώπης.

Ερευνητές που προέρχονται από το χώρο της Αριστεράς²³⁶ προσεγγίζουν το ερώτημα δίχως ιδιαίτερη σκέψη. Η τάση αυτή πρεσβεύει πως η 4η Αυγούστου συμπεριλαμβανόταν στα φασιστικά καθεστώτα της Ευρώπης. Αυτό το συμπεραίνουν κυρίως λόγω της κατάλυση της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, τον αστυνομικό έλεγχο και τα ολοκληρωτικού τύπου ιδεολογήματα με τις επιρροές από τη ναζιστική Γερμανία και τη μουσολινική Ιταλία.

Ένας ερευνητής αυτής της τάσης ο Σπύρος Λιναρδάτος χαρακτηρίζει το καθεστώς «*βασιλομεταξική*» ή «*Μεταξική*» δικτατορία. Πιστεύει ότι ήταν ένα φασιστικό καθεστώς που δεν διέφερε σε τίποτα από τα άλλα φασιστικά καθεστώτα που είχαν εγκαθιδρυθεί εκείνη την εποχή στην Ευρώπη²³⁷. Καθώς επίσης ότι το καθεστώς περιείχε όλα τα εσωτερικά και εξωτερικά γνωρίσματα των φασιστικών

²³⁶ Το 7^ο συνέδριο της Κομμουνιστικής Διεθνούς, που πραγματοποιήθηκε από τις 25 Ιουλίου έως τις 20 Αυγούστου 1935, με συμμετοχή 510 αντιπροσώπων 65 κομμουνιστικών κομμάτων στη Μόσχα, καθόρισε την έννοια του φασισμού. Ο Δημητρός, που μαζί με τον Μανουήλσκι και τον Τολιάτι ήταν κύριοι εισηγητές στο Συνέδριο, καθόρισε ως εξής τον χαρακτήρα του φασισμού: «*ο φασισμός είναι η ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία των πιο αντιδραστικών, των πιο σωβινιστικών και των πιο ιμπεριαλιστικών στοιχείων του χρηματιστικού κεφαλαίου... Ο φασισμός αποτελεί την ίδια την εξουσία του χρηματιστικού κεφαλαίου. Είναι η οργάνωση της τρομοκρατικής καταπίεσης της εργατικής τάξης και των επαναστατικών στρωμάτων της αγροτιάς και της διανοήσης. Στην εξωτερική πολιτική ο φασισμός, υποδαυλίζοντας το μίσος απέναντι σ' άλλα έθνη, αντιπροσωπεύει τον επιθετικό μιλιταρισμό στην πιο κτηνώδη μορφή του... Ο ερχομός στην εξουσία του φασισμού δεν είναι συνηθισμένη εγκαθίδρυση μιας αστικής κυβέρνησης στη θέση μιας άλλης, αλλά η αντικατάσταση μιας κρατικής μορφής της ταξικής κυριαρχίας της αστικής τάξης, δηλαδή της αστικής δημοκρατίας από μια άλλη μορφή, δηλαδή την ανοιχτή τρομοκρατική δικτατορία... Ο φασισμός επιδιώκει την πιο ανεμπόδιση εκμετάλλευση των μαζών... παραδίδει το λαό στα πιο διεφθαρμένα και πουλημένα στοιχεία...».*

²³⁷ Σπύρος Λιναρδάτος, ό.π., σ. 101-102.

καθεστώτων εκείνης της περιόδου²³⁸. Ο Νίκος Ψυρούκης χαρακτηρίζει την 4η Αυγούστου «μοναρχική - φασιστική δικτατορία»²³⁹. Συγκαταλέγει κι αυτός το καθεστώς στα φασιστικά, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στο ρόλο του μονοπωλιακού κεφαλαίου και στον ανοιχτό αντικοινοβουλευτισμό²⁴⁰.

Μια δεύτερη κατηγορία ερευνητών θεωρούν πως αν και η 4η Αυγούστου εμφάνιζε παρόμοια στοιχεία με αυτά των φασιστικών καθεστώτων, απορρίπτουν το χαρακτηρισμό “φασιστικό” για το καθεστώς, και βλέπουν με επιφύλαξη τις δυνατότητές του να καταστεί φασιστικό.

Σύμφωνα με τον Ν. Αλιβιζάτο, εκφραστή της παραπάνω τάσης, η 4η Αυγούστου ήταν ένα καθεστώς αυταρχικό ωστόσο είχε εντελώς διαφορετικές καταβολές από το φασιστικό και ναζιστικό πρότυπο των οποίων προσπάθησε να μιμηθεί πολλές μεθόδους, ιδιαίτερα της προπαγάνδας όπως θα δούμε παρακάτω. Επίσης στερούνταν λαϊκού ερείσματος, χαρακτηριζόταν από οργανωτική και ιδεολογική σύγχυση γεγονός που εμπόδιζε την απόπειρα εκφασισμού της ελληνικής κοινωνίας²⁴¹. Συγκεκριμένα, θεωρεί ότι στην Ελλάδα έλειπαν οι υποκειμενικές συνθήκες που θα επέτρεπαν την ανάπτυξη ενός φασιστικού κινήματος, εξαιτίας της πόλωσης της πολιτικής σύγκρουσης γύρω από τα θέματα του εθνικού διχασμού. Επίσης η μάχη κατά του ιταλικού φασισμού, δηλαδή εναντίον ενός αντιπάλου με αρχές που είχε ενστερνιστεί η 4η Αυγούστου, συντελούσε στην όλο και μεγαλύτερη εμβάθυνση των εσωτερικών αντιθέσεων του καθεστώτος. Η απειλή εισβολής στα Βαλκάνια, από τη χιτλερική Γερμανία, προκάλεσε νέες εσωτερικές ιδεολογικοπολιτικές συγκρούσεις σχετικά με την πολιτική που έπρεπε να ακολουθηθεί απέναντι στη Γερμανία²⁴². Όλα αυτά συνεκτιμώνται ως αιτίες που αποδυνάμωναν κάθε προσπάθεια μετακίνησης του καθεστώτος προς τον ολοκληρωτισμό.

²³⁸ Όπως αναφέρει στο βιβλίο του: «Παρ’ όλα αυτά η 4^η Αυγούστου είχε όχι μόνο τα εσωτερικά, τα ουσιαστικά (δικτατορία της ολιγαρχίας του πλούτου, καταπίεση των εργαζομένων, κατάλυση των δημοκρατικών ελευθεριών, προπαγάνδα κατά της αστικής δημοκρατίας, του κοινοβουλευτισμού και του σοσιαλισμού - κομμουνισμού, προσπάθεια εξανδραποδισμού του λαού και κατά πρώτο λόγο της νεολαίας κλπ.), αλλά και τα εξωτερικά γνωρίσματα των φασιστικών καθεστώτων: προβολή της σοφίας του Αρχηγού, φαναρισμός κι ακατάσχετη πατριδοκαπηλία, παράτες, ρωμαϊκός χαιρετισμός κλπ». **Σπύρος Λιναρδάτος**, *4η Αυγούστου*, Αθήνα : Θεμέλιο, 1966, σ.96.

²³⁹ **Νίκος Ψυρούκης**, *Ο φασισμός και η 4^η Αυγούστου*, Επικαιρότητα, Αθήνα, 1977, σ. 83

²⁴⁰ **Νίκος Ψυρούκης**, *ό.π.*, σ.103.

²⁴¹ **Νίκος Αλιβιζάτος**, *Οι πολιτικοί θεσμοί σε κρίση (1922-1974). Όψεις της ελληνικής εμπειρίας*, μτφ. Βενετία Σταυροπούλου, εκδ. Θεμέλιο, Αθήνα, 1986, σ. 87.

²⁴² **Νίκος Αλιβιζάτος**, *ό.π.*, σ.129.

Η Ελένη Μαχαίρα συμφωνεί ότι το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν αποτελεί φασιστικό σύστημα διακυβέρνησης, αλλά καθεστώς που χρησιμοποιεί το σύστημα σκέψης του φασισμού καθώς και μεθόδους φασιστικές, χωρίς όμως να επιτύχει τον εκφασισμό της ελληνικής κοινωνίας²⁴³. Ο Γιώργος Κόκκινος δε συμμαρτίζει τις απόψεις των Λιναρδάτου και Ψυρούκη, οι οποίες, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει, ξεκινάνε από θέσεις ιδεολογικού και συναισθηματικού χαρακτήρα²⁴⁴. Την άποψη ότι η 4^η Αυγούστου δεν ήταν φασιστικό καθεστώς υποστηρίζει και ο Βαγγέλης Αγγελής διότι αφ' ενός δεν είχε καμία λαϊκή υποστήριξη για να ανέλθει στην εξουσία και αφ' ετέρου η προσπάθεια της να κινητοποιήσει τις μάζες στάθηκε ανεπιτυχής²⁴⁵. Επίσης αναφέρει ότι ενώ ο Μεταξάς συνέχισε την πολιτική των προκατόχων του και λόγω της πολιτικής εξάρτησης από το Παλάτι και τους Άγγλους, που δεν του άφηναν περιθώρια φασιστικοποίησης, χρησιμοποίησε φασιστικές μεθόδους όπως την αστυνόμευση, που θυμίζει ναζιστικό πρότυπο, και την αντιγραφή προπαγανδιστικών τακτικών²⁴⁶. Ο Άλκης Ρήγος χαρακτηρίζει το καθεστώς ως αντικοινοβουλευτικό, ολοκληρωτικό και αστυνομικό, το οποίο προσπαθεί να δώσει λύσεις, στις κοινωνικοπολιτικές αντιθέσεις, με τη βία²⁴⁷. Από την άλλη μεριά ο Γ. Μοσχόπουλος χαρακτηρίζει το καθεστώς *βασιλο-μεταξικό*, και θεωρεί ότι στόχος της κυβέρνησης ήταν η οικοδόμηση ενός αυταρχικού κράτους με όλα τα στοιχεία των ολοκληρωτικών καθεστώτων της εποχής, που θα έπρεπε ωστόσο να περιβάλλεται με ένα μανδύα φιλολαϊκό²⁴⁸.

Ο Στάνλεϊ Πέιν, ξένος μελετητής του φασιστικού φαινομένου, αναφερόμενος στην 4η Αυγούστου διατυπώνει την άποψη πως: «*Αν και το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου χρησιμοποιούσε το φασιστικό χαιρετισμό και μερικές φορές τον όρο ολοκληρωτικός, δεν ήταν ούτε τυπικά φασιστικό, ούτε δομικά ολοκληρωτικό. Η απουσία μιας θεωρίας περί επικείμενης επανάστασης, ενός επαναστατικού δόγματος ή πολιτικής κινητοποίησης των μαζών το καθιστούσαν μάλλον ένα γραφειοκρατικό*

²⁴³ **Ελένη Μαχαίρα**, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου*, Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας, Αθήνα, 1987, σ. 23

²⁴⁴ **Γιώργος Κόκκινος**, *Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα, Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937 – 1941)*, Εκδόσεις Παπαζήση, σ. 10-11

²⁴⁵ **Βαγγέλης Αγγελής**, «*Γιατί χαιρείται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...*», εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 28

²⁴⁶ **Βαγγέλης Αγγελής**, ο.π., σ. 34-35

²⁴⁷ **Άλκης Ρήγος**, *Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995, Τόμος Β, σ. 57

²⁴⁸ **Γεώργιος Μοσχόπουλος**, *Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις*, εκδ. Α. Χριστάκη, τόμος Α (1832-1940), Αθήνα, 1997, ο.π., σ. 215

αυταρχικό καθεστώς που ιδεολογικά βασιζόταν σε μεγάλο βαθμό στη θρησκεία»²⁴⁹. Η μεγαλύτερη επιτυχία του Μεταξά, θεωρεί, ότι εντοπίζεται στην ενδυνάμωση του στρατού και στην ανάπτυξη ενός αποτελεσματικού αστυνομικού ελέγχου.

Εκείνο που φαίνεται πάντως να προκύπτει είναι πως η πλειοψηφία των μελετητών δεν συγκαταλέγει την 4η Αυγούστου στα φασιστικά - ολοκληρωτικά καθεστώτα της Ευρώπης. Το πιο συχνό επιχείρημα είναι η απουσία μαζικού φασιστικού κινήματος. Η Ελλάδα παραδοσιακά βρισκόταν στη σφαίρα επιρροής των Άγγλων, όχι μόνο πολιτικά αλλά και οικονομικά. Φυσικά, η σχέση εξάρτησης από την Αγγλία δεν συνεπάγεται απαραίτητα ότι το καθεστώς της 4ης Αυγούστου δεν ήταν φασιστικό, ούτε βέβαια ισχύει το αντίστροφο. Το επιχείρημα διατυπώνεται συγκρίνοντας την ελληνική με την ιταλική και τη γερμανική περίπτωση, όπου ο Μουσολίνι και ο Χίτλερ είχαν μεγαλύτερη ελευθερία κινήσεων από ό,τι ο Μεταξάς. Από την άλλη μεριά, υπάρχει στους περισσότερους η εκτίμηση ότι το καθεστώς έκλινε προς το φασισμό και τον ολοκληρωτισμό, ανεξάρτητα αν για διάφορους λόγους απέτυχε να καταστεί τέτοιο.

Οι άνθρωποι του καθεστώτος είχαν τη διάθεση – πρόθεση να μοιάσουν στα φασιστικά καθεστώτα της εποχής τους. Φυσικά ποτέ δεν χαρακτήρισαν το καθεστώς φασιστικό και ο ίδιος ο Μεταξάς είχε εκφράσει τη συμπάθειά του στο πρότυπο Salazar²⁵⁰. Εκείνο που έχει σημασία να συγκρατήσουμε, για τις ανάγκες αυτής της εργασίας, είναι ότι δεν πρόκειται για ένα φασιστικό καθεστώς αλλά για ένα καθεστώς που στηρίζει την εξουσία του στη βία και την κατάλυση των ελευθεριών. Είναι ένα καθεστώς που παρουσιάζει ομοιότητες και είναι σαφώς επηρεασμένο από τα σύγχρονά του ολοκληρωτικά καθεστώτα και αυτό φαίνεται περισσότερο στον τομέα της προπαγάνδας.

²⁴⁹ Στάνλεϊ Πέιν, Η Ιστορία του φασισμού 1914-1945, μτφ. Κώστας Γεώργιας, εκδ. Φιλίστωρ, 2000, σ. 448

²⁵⁰ Βαγγέλης Αγγελής, ο.π., σ. 29

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ ΚΑΙ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ

3.1. Προπαγάνδα

Ο Philip Taylor ορίζει την προπαγάνδα ως «*σκόπιμη προσπάθεια για να πεισθούν οι άνθρωποι να σκέφτονται και να συμπεριφέρονται με τον επιθυμητό τρόπο*»²⁵¹. Επίσης ο David Welch δίδει έναν αντίστοιχο ορισμό της προπαγάνδας λέγοντας ότι έχει «*σχεδιαστεί συνειδητά για να εξυπηρετήσει, είτε άμεσα είτε έμμεσα, τα ενδιαφέροντα των προπαγανδιστών και των πολιτικών τους αρχηγών... και ο στόχος της είναι να πείσει αυτούς στους οποίους απευθύνεται ότι υπάρχει μόνο μία αξιολογική άποψη και να εξαλείψει όλες τις άλλες δυνατότητες επιλογής*»²⁵²

Η εξάπλωση και εξέλιξη των μέσων μαζικής επικοινωνίας όπως το ραδιόφωνο, ο τύπος, ο κινηματογράφος κ.α. προσέφεραν τεράστιες δυνατότητες στην εφαρμογή της προπαγάνδας. Κατά τη διάρκεια του Α Παγκοσμίου πολέμου καθιερώθηκε η πολιτική προπαγάνδα, ως μέσο χειραγώγησης της κοινής γνώμης, από όλες τις δυνάμεις που εμπλέκονταν σ' αυτόν, ιδιαίτερα από την Αγγλία. Η προπαγάνδα υπηρετούσε ανέκαθεν τους πολιτικούς αρχηγούς των περισσότερων κρατών. Χρησιμοποιήθηκε, έκτοτε, κατά τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο, κατά τον Ψυχρό πόλεμο και φυσικά συνεχίζεται να χρησιμοποιείται από όλα, σχεδόν, τα κράτη. Η προπαγάνδα κατά τον Philip Taylor «*υπήρξε πάντοτε ένα πρόσθετο εργαλείο στο οπλοστάσιο της εξουσίας, ένα ψυχολογικό εργαλείο, και ο λόγος που επισύρει πάντοτε υπόνοιες είναι η σχέση της με την εξουσία*»²⁵³.

Η λέξη «προπαγάνδα» στην καθημερινή της χρήση, συνήθως, έχει αρνητικό περιεχόμενο. Οι περισσότεροι θεωρούν ότι αποτελείται από ψευδή στοιχεία που διαδίδονται σε ένα κοινό, ανάκανο να αντιδράσει. Ο Philip Taylor σχετικά με το περιεχόμενο της προπαγάνδας θεωρεί ότι δεν είναι απαραίτητο να περιέχει ψευδή στοιχεία απλώς ότι σπάνια λέει όλη την αλήθεια²⁵⁴. Η άποψη που θεωρεί την προπαγάνδα ως μια σκοτεινή δραστηριότητα τύπου Γκαίμπελ²⁵⁵ είναι λανθασμένη. Ο

²⁵¹ Philip Taylor, *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, 1995, σ. 6

²⁵² Επιστημονικό άρθρο «Power of persuasion» *History Today*, Αύγουστος 1999, σ. 24-26

²⁵³ Philip Taylor, ο.π.: σ. 4

²⁵⁴ Philip Taylor, ο.π.: σ. 6

²⁵⁵ Ο Γιόζεφ Γκαίμπελς ήταν υπουργός (από το 1933) του Εθνικού Υπουργείου Λαϊκής Διαφώτισης και Προπαγάνδας της Χιτλερικής Γερμανίας. Θεωρείται μεγαλοφυΐα της προπαγάνδας. Οι εχθροί του τον έλεγαν «φίδι».

David Welch στη μελέτη του σχετικά με το Τρίτο Ράιχ αναφέρει: «Είναι εσφαλμένη η πεποίθηση ότι η προπαγάνδα αποτελείται μόνο από ψέματα και μυθοπλασίες. Στην πραγματικότητα λειτουργεί σε πολλές διαφορετικές διαβαθμίσεις αλήθειας – απερίφραστο ψέμα, μισή αλήθεια, αποσπασματική αλήθεια...η προπαγάνδα είναι ηθικά ουδέτερη μπορεί να είναι καλή ή κακή... σε οποιοδήποτε κοινωνικό σύνολο, η προπαγάνδα δεν συνιστά, όπως συχνά εικάζεται, κακοήθη νεοπλασία αλλά ουσιαστικό μέρος της συνολικής πολιτικής διαδικασίας»²⁵⁶. Επομένως, η προπαγάνδα, μπορεί να χρησιμοποιηθεί για θετικούς σκοπούς όπως η ευαισθητοποίηση σε περιβαλλοντικά θέματα, θέματα υγιεινής κ.λ.π.

Η προπαγάνδα αποτελεί μια διαδικασία η οποία δεν είναι ιδεολογικά ουδέτερη. Είναι εντεταγμένη σε ένα κοινωνικό και πολιτικό σύστημα του οποίου αποτελεί μέρος του. Αυτό σημαίνει ότι δεν έχει απεριόριστες δυνατότητες. Είναι δέσμια του κοινωνικοπολιτικού περιβάλλοντος στο οποίο επιδρά.

Γι' αυτό το λόγο καταβάλλεται προσπάθεια η ανάλυση του θεατρικού προπαγανδιστικού μηχανισμού να μην εξεταστεί απομονωμένα από την ελληνική κοινωνία, την ελληνική πολιτική συγκυρία, το διεθνές περίγυρο, αλλά να λάβει υπόψη την κοινωνική δυναμική και τον περιβάλλοντα χώρο.

3.2. Ο Προπαγανδιστικός μηχανισμός της 4^{ης} Αυγούστου

Λίγες κυβερνήσεις στην Ελλάδα ασχολήθηκαν με την προπαγάνδα τόσο πολύ όσο η 4^η Αυγούστου. Ο Μεταξάς με την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου πέραν της διάλυσης της βουλής και την κατάργηση των πολιτικών δικαιωμάτων, απέκτησε τον έλεγχο όλων των μέσων μαζικής ενημέρωσης, με τη σύσταση του Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού. Με τον Αναγκαστικό Νόμο 45, στις 31 Αυγούστου 1936, ιδρύθηκε το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, με υφυπουργό τον Θεολόγο Νικολούδη²⁵⁷.

Το ΥΤΤ, που ουσιαστικά ήταν Υφυπουργείο Προπαγάνδας και Διαφώτισης, μαζί με την Επιτροπή λογοκρισίας και τη θέσπιση μεγάλου αριθμού Αναγκαστικών Νόμων²⁵⁸ ήλεγχε όλα τα μέσα μαζικής επικοινωνίας²⁵⁹, προς όφελος της 4^{ης}

²⁵⁶David Welch, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1993, σ. 5-6

²⁵⁷ ΦΕΚ 379, 31 Αυγούστου 1936

²⁵⁸ Σύμφωνα με στοιχεία του καθεστώτος κατά τα 4 χρόνια του καθεστώτος εκδόθηκαν 14 νέοι Αναγκαστικοί Νόμοι και Βασιλικά Διατάγματα. Βλ. *Τέσσερα Χρόνια διακυβέρνησεως Ι. Μεταξά*, Υφυπουργείον τύπου και τουρισμού διεύθυνσις λαϊκής διαφώτισεως, έκδοσις 4^{ης} Αυγούστου, Τόμος 4, Αριθ. 35, 1940, σ. 167-168

Αυγούστου. Όλα τα μέσα επικοινωνίας έπρεπε να εξυπηρετούν τους σκοπούς του καθεστώτος, που δεν ήταν άλλοι από τη μετάδοση των καίριων συστατικών στοιχείων της μεταξικής ιδεολογίας, για την εδραίωσή του. Στο άρθρο 1 (α) του Α.Ν. 45, «*Περί συστάσεως Υφυπουργείου Τύπου και Τουρισμού*»²⁶⁰, αναφέρεται με κάθε λεπτομέρεια ο ρόλος του: «*Το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού διέπει και ρυθμίζει άπαντα τα ζητήματα τα αφορώντα εις την διαφώτισιν της δημοσίας γνώμης, ήτοι τα ζητήματα τα αναγόμενα εις τον ελληνικόν και ξένον ημερήσιον και περιοδικόν τύπον, τα πάσης φύσεως Συνέδρια και Εκθέσεις, το Θέατρον, τον κινηματογράφον, τας πλάκας γραμμοφώνου, τας παντός είδους διαφημίσεις, τας διαλέξεις, τας εκδόσεις, και εν γένει τας πάσης φύσεως εντύπους, δια ζώσης και δια μηχανημάτων εκδηλώσεις, ίνα αύται ευρίσκονται εντός του πλαισίου των εθνικών παραδόσεων και ιδεωδών, μετέχον και του ελέγχου των ραδιοφωνικών εκπομπών*».

Είναι εμφανής η υιοθέτηση προπαγανδιστικών μηχανισμών και τακτικών διαφώτισης, αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο, από τη φασιστική Ιταλία και τη ναζιστική Γερμανία. Προπαγανδιστές εισηγητές της ΕΟΝ, αναφερόμενοι στην αναγκαιότητα της προπαγάνδας για να κατακτηθούν οι μάζες, παρότρυναν τα μέλη τους να ακολουθήσουν το παράδειγμα της Γερμανίας: «*Όταν κατά την προσφάτως λαβούσαν χώραν προσάρτησιν της Αυστρίας εκ μέρους της Γερμανίας, ο Αρχηγός του Κράτους τούτου Α. Χίτλερ, ομιλών από εξώστου απηυθύνετο προς τας συγκεντρωμένα πλήθη του Βερολίνου, τα λόγια του επλημμύριζον ολόκληρον την Γερμανίαν και επηρέασαν όλους τους Γερμανούς, οι οποίοι από των ραδιοφώνων παρηκολούθουν την ομιλίαν του. Όλοι αυτοί οι Γερμανοί επηρεασθέντες από τον λόγον του Χίτλερ έχουν μεταβληθή εις μάζαν. Πρέπει λοιπόν να έχομεν υπόψη μας ότι εφ' όσον επιδιώκομεν την κατάκτησιν της μάζης και εφ' όσον η Οργάνωσίς μας, δια της συστηματικής προπαγάνδας, επιδιώκει να προσελκύση τας μάζας εις την ιδεολογίαν της, να τας ενθουσιάση, να τας φέρη κοντά της, πρέπει να αποκτήσωμεν την ικανότητα, η οποία θα μας επιτρέψη να δημιουργώμεν μαζικήν ψυχολογίαν*»²⁶¹. Δημιουργήθηκαν νέες εθνικές εορτές που γιορτάζονταν με λαμπρότητα, όπως η επέτειος της 4^{ης} Αυγούστου, της 7^{ης} Νοεμβρίου για την «*Ημέρα της ΕΟΝ*» κ.α. Επίσης χρησιμοποιήθηκαν σύμβολα όπως ο διπλός πέλεκυς και το βασιλικό στέμμα. Χρησιμοποιήθηκε ειδική στολή για τα μέλη της ΕΟΝ, λάβαρα και σημαίες και φυσικά αναρίθμητες φωτογραφίες.

²⁵⁹ Αναλυτικά για την προπαγάνδα του καθεστώτος μέσω του Τύπου, Ραδιοφώνου, Κινηματογράφου βλ. στο «*Ο μύθος του Μεταξά δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα*» της **Μαρίας Πετράκη**.

²⁶⁰ **ΦΕΚ 379**, 31 Αυγούστου 1936

²⁶¹ *Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις*, τχ. 1, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1940, σ. 199

Όλα τα παραπάνω εντάχθηκαν στις υπηρεσίες των προπαγανδιστικών σχεδίων του καθεστώτος. Παρακάτω παρουσιάζουμε, σκιαγραφώντας, την προπαγανδιστική προσπάθεια του καθεστώτος μέσω διαφόρων μέσων ενημέρωσης και ψυχαγωγίας.

3.2.1. Τύπος και προπαγάνδα

Το πρώτο μέσο ενημέρωσης που τέθηκε υπό τη Μεταξική προπαγάνδα ήταν ο Τύπος. Ο Τύπος χρησιμοποιήθηκε από το καθεστώς ως κύριο μέσο διάδοσης της ιδεολογίας του. Οι εφημερίδες εκείνης της εποχής ήταν ο δημοφιλέστερος τρόπος διάδοσης ιδεών και απόψεων και φυσικά επηρέαζε τις πολιτικές απόψεις των πολιτών²⁶². Στις 13 Σεπτεμβρίου 1936, σε λόγο του στην ένωση συντακτών αθηναϊκών εφημερίδων, ο Μεταξάς ανέφερε ότι: «[...] η πρώτη θυσία – δεν γνωρίζω αν είναι θυσία μάλιστα – την οποίαν έχει ο Τύπος να υποστή είναι να γίνη, ούτως ειπείν, συνεργάτης του Κράτους, συνέταιρος του κράτους, εις την εν γένει κατεύθυνσιν της Κοινής Γνώμης [...] όλας τας εφημερίδας θα τας συνδέη ένα κοινόν χαρακτηριστικόν. Η τελεία επαφή προς το Κράτος και η εξυπηρέτησις των σκοπών του Κράτους και της κοινωνίας υπό την κατεύθυνσιν του Κράτους»²⁶³.

Οι περισσότεροι ιδιοκτήτες συνεργάστηκαν με το καθεστώς²⁶⁴. Εφημερίδες που είχαν ταχτεί υπέρ της δικτατορίας, πριν τη κήρυξή της, ήταν η «Εστία» του Κύρου και η «Καθημερινή» του Βλάχου. Επίσης οι εφημερίδες του συγκροτήματος Λαμπράκη συντάχθηκαν υπέρ της 4^{ης} Αυγούστου. Εφημερίδες όπως ο «Ριζοσπάστης», «Ελεύθερος Άνθρωπος» και «Ελευθέρα Γνώμη» έκλεισαν. Ο Μεταξάς φυσικά ευνόησε, οικονομικά, τις εφημερίδες αφού, όπως αναφέρεται, «τα κέρδη των εφημερίδων επί δικτατορίας αυξήθηκαν σημαντικά»²⁶⁵. Προσέφερε κέρδη με την αύξηση της τιμής των εφημερίδων από μία σε δύο δραχμές και κατάργησε το φόρο ατέλειας στο εισαγόμενο χαρτί που προοριζόνταν για την τύπωση εφημερίδων. Μέτρα προς τους δημοσιογράφους ήταν η αύξηση του μισθού τους κατά 25% και η αναγνώριση της Κυριακής ως μέρα αργίας²⁶⁶.

²⁶² Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 23

²⁶³ Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Α, σ. 41-42

²⁶⁴ «Το μόνο λαϊκό στήριγμα του Μεταξά ήταν η κούραση του κόσμου. Δεν είχε λαό μαζί του, ούτε τώρα ούτε παλιότερα... Το καθεστώς τα ήξερε αυτά. Όταν ήρθαν στα πράγματα, φίμωσαν τον τύπο, αλλά δε θέλησαν ποτέ να βγάλουν εφημερίδα δική τους... «Γιατί να βγάλουμε δική μας εφημερίδα, αφού όλες οι εφημερίδες του πανελληνίου είναι δικές μας;» Έτσι συλλογιζόντουσαν». Γιώργος Σεφέρης, *Χειρόγραφο Σεπ. 41*, εκδόσεις Ίκαρος, 1980 σ. 29

²⁶⁵ Σπύρος Λιναρδάτος, ο.π.: σ. 77

²⁶⁶ Βλ. Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 34, Βαγγέλης Αγγελής, «Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...», εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 43

3.2.2. Ραδιόφωνο και προπαγάνδα

Ένα νέο μέσο ενημέρωσης, το οποίο υπαγόταν στον κρατικό μηχανισμό, που το χρηματοδοτούσε και το ήλεγχε, ήταν το ραδιόφωνο. Ήταν ένα μέσο το οποίο παρείχε τη δυνατότητα της διάδοσης της ιδεολογίας και των πολιτικών γραμμών του καθεστώτος, ακόμη και στις πιο απομακρυσμένες περιοχές της Ελλάδας, δίχως τη φυσική παρουσία του Μεταξά ή των συνεργατών του. Στις 7 Σεπτεμβρίου 1936, με τον Αναγκαστικό Νόμο 95 «*Περί συστάσεως Υπηρεσίας Ραδιοφωνικών Εκπομπών*»²⁶⁷ δημιουργήθηκε το νομικό πλαίσιο ίδρυσης κρατικού Ραδιόφωνου με σκοπό «*η δια της Ραδιοφωνίας διαπαιδαγώγησις και ψυχαγωγία του κοινού*»²⁶⁸. Τα επίσημα εγκαίνια της ραδιοφωνικής υπηρεσίας έγιναν στις 25 Μαρτίου 1938 ενώ τα πανηγυρικά εγκαίνια στις 21 Μαΐου 1938²⁶⁹. Το πρώτο ραδιοφωνικό βασιλικό διάγγελμα προς το λαό, συν τοις άλλης, δήλωνε: «*Η απόκτησις του πρώτου Ελληνικού Ραδιοφωνικού Σταθμού, του οποίου η λειτουργία άρχεται από της εσπέρας ταύτης, Μοι παρέχει την ευχάριστον ευκαιρίαν να επικοινωνήσω προφορικώς με Σας, τους αγαπητούς Μου υπηκόους*»²⁷⁰.

Το ραδιοφωνικό πρόγραμμα ήταν με τέτοιο τρόπο διαρθρωμένο, ώστε να εξυπηρετεί στο μέγιστο τους σκοπούς του καθεστώτος. Υπήρχε η «Ωρα του αγρότου» που μεταδιδόταν 3 φορές την εβδομάδα, η «Ωρα του εργάτη» που μεταδιδόταν 2 και στη συνέχεια 3 φορές την εβδομάδα. Η «Ωρα του παιδιού» περιλάμβανε ιστορικά, λογοτεχνικά και θρησκευτικά θέματα, επιλεγμένα από το καθεστώς, όπου μαζί με την «Ωρα της Ελληνίδας» και την «Ωρα της υγείας» αποτελούσαν μέρη μιας ενότητας προς ενίσχυση του θεσμού της οικογένειας²⁷¹. Ραδιοφωνικό σήμα καθιερώθηκε ο «Τσοπανάκος»²⁷² που χρησιμοποιείται ακόμη και σήμερα, σε ορισμένα προγράμματα της ραδιοφωνίας. Το 40% του προγράμματος αντιστοιχούσε στη μετάδοση μουσικών προγραμμάτων. Φυσικά μεγάλο μέρος του προγράμματος αφιερώνονταν στις ομιλίες του Μεταξά και των κυβερνητικών αξιωματούχων, καθώς και στη μετάδοση εορτασμών επετείων κ.λ.π.

Το καθεστώς, με τη ραδιοφωνική προπαγάνδα απευθυνόμενη κυρίως στον αναλόγιστο πληθυσμό, αποσκοπούσε στη δημιουργία ενός λαού που θα σκεπτόταν

²⁶⁷ ΦΕΚ 391, 7 Σεπτεμβρίου 1936

²⁶⁸ Βλ. Άρθρο 3 του Α.Ν. 95, ΦΕΚ 391, 7 Σεπτεμβρίου 1936

²⁶⁹ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 293-294

²⁷⁰ Εφ. Καθημερινή, 26 Μαΐου 1938

²⁷¹ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 302

²⁷² Εφ. Καθημερινή, 30 Μαρτίου 1938

ως έθνος και θα τον ένωναν οι προσδοκίες και τα ιδεώδη του Νέου Ελληνικού Κράτους.

3.2.3. Κινηματογράφος και προπαγάνδα

Διαφορετικό από τα παραπάνω, μέσο προπαγάνδας, αποτέλεσε ο κινηματογράφος. Στην Αθήνα, το 1937, υπήρχαν 26 κινηματογραφικές αίθουσες με ήχο. Έρευνα της εποχής αναφέρει ότι, τον Ιανουάριο του 1937, το ελληνικό κοινό προτιμούσε τον κινηματογράφο από οποιοδήποτε άλλο είδος ψυχαγωγίας²⁷³. Με δεδομένη την προτίμηση του κόσμου για τον κινηματογράφο, ήταν επόμενο το καθεστώς να ασκήσει έλεγχο και σε αυτό το μέσο ψυχαγωγίας-προπαγάνδας. Τη σπουδαιότητα του μέσου αυτού αποτυπώνει, το ίδιο το καθεστώς, στον «Απολογισμό μιας διετίας» αναφέροντας τα εξής: «Ο μηχανικός χαρακτήρ της νέας ταύτης τέχνης καθιστά δυνατή την εμφάνισίν της και εις τα μάλλον απομεμακρυσμένα κέντρα της υπαίθρου, όπου και πράγματι επεξετάθη εις βραχύτατον χρονικόν διάστημα, απέβη δε τοιουτοτρόπως η πραγματική λαϊκή ψυχαγωγία. Είναι λοιπόν προφανές ότι ο αληθώς ασυναγώνιστος ούτος παράγων δύναται να καταστή, αναλόγως της χρήσεως αυτού, τα μέγιστα μεν ευεργετικός, αλλά και καταστρεπτικός κατ' ίσην αναλογίαν. Δια τούτο και ο Κινηματογράφος απετέλεσεν αντικείμενον παρακολουθήσεως ιδιαιτέρας, όσον και λεπτολόγου, συσταθείσης προς τον σκοπόν τούτον ειδικής Επιτροπής Ελέγχου Κινηματογραφικών Ταινιών»²⁷⁴. Στις 25 Ιανουαρίου 1937 θεσπίστηκε ο ΑΝ 445 «Περί Κινηματογράφων»²⁷⁵. Ο παραπάνω νόμος όριζε επιτροπή (λογοκρισίας) η οποία είχε τον έλεγχο των προβαλλόμενων ταινιών και υποχρέωνε τους επιχειρηματίες να προβάλλουν μια δεκαπεντάλεπτη ταινία χορηγίας του κράτους, φυσικά για την προβολή των πεποιθήσεων και αξιών του καθεστώτος²⁷⁶.

Το καθεστώς, λοιπόν, επιστράτευσε όχι ταινίες παραγωγής του, αλλά τα λεγόμενα ζουρνάλ. Ολιγόλεπτα επίκαιρα ντοκουμέντα, μονταρισμένα, που προβάλλονταν στο τέλος των ταινιών που έπαιζαν οι κινηματογράφοι. Το 1938, το

²⁷³ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 117

²⁷⁴ Ο απολογισμός μιας διετίας : 4η Αυγούστου 1936 - 1938. Αθήναι : Τύποις "Πυρσού", 1938, σ. 213

²⁷⁵ ΦΕΚ 22, 25 Ιανουαρίου 1937

²⁷⁶ Το Άρθρο 8 υπογραμμίζει: «Πάσα κινηματογραφική επιχείρησις υποχρεούται να προβάλλη καθ' εκάστην προβολήν μετά του τακτικού προγράμματος τας υπό του Γραφείου Μορφωτικού Κινηματογράφου ή του Κράτους χορηγουμένας δωρεάν ταινίας διάρκειας ουχί πλέον των δέκα πέντε πρώτων λεπτών συμμορφουμένη προς τον εκάστοτε υποδεικνυόμενον χρόνον και τρόπον ορισθησομένης προβολής αυτών. Η μη συμμόρφωσις του οικείου διευθυντού κινηματογράφου προς την υποχρέωσιν του αυτήν αποτελεί πταισματοικήν παράβασιν μετά τρίτην υποτροπήν της οποίας διατάσσεται δι' αποφάσεως του Υφυπουργού Δημόσιας Ασφαλείας το κλείσιμον του κινηματογράφου από μίας μέχρι δέκα πέντε (1-15) ημερών», ΦΕΚ 22, 25 Ιανουαρίου 1937

καθεστώς μαζί με τη Νόβακ Φίλμ, μοντάρισαν μερικά ζουρνάλ και συνέθεσαν την ομιλούσα ταινία «*Η Ελλάς του 1938 ομιλεί*»²⁷⁷. Στο φίλμ αυτό περιλαμβάνονταν τα εξής ζουρνάλ: Τα Εγκαίνια της Γεωργικής Εκθέσεως στο Ζάππειον Μέγαρον, Η πρόοδος της Καπνοβιομηχανίας μας, Η Λαμπαδηδρομία των Ολυμπιακών Αγώνων του Βερολίνου, Τα σχολικά Γυμνάσια της Ελλάδας, Ανακήρυξις του Μεσολογγίου εις Ιεράν Πόλιν, Εορταί των Ανθέων εις Πύργον Ηλείας, Η Νίκη του Λόντου εις το Στάδιον και Η Μεταφορά των Σκηνωμάτων των Βασιλέων. Το παραπάνω εγχείρημα το επανέλαβαν με τη δημιουργία πολλών τέτοιων επικαίρων με μοντάζ και προσθήκη σκηνών διαφορετικού περιεχομένου, εξασφαλίζοντας τη διάδοση καίριων σημείων της ιδεολογία του καθεστώτος όπως την οικογένεια, τον χαρισματικό ηγέτη, τη δημιουργία της «Αναγεννημένης Ελλάδος» κ.α.

Χαρακτηριστικό της προπαγανδιστικής προσπάθειας του καθεστώτος είναι και η δημιουργία, από τον αρχηγό της Διοίκησης Πρωτεύουσας Κ. Κοτζιά, του Λαϊκού Κινητού Κινηματογράφου, που έδιδε παραστάσεις στις περισσότερες συνοικίες της Αθήνας που δεν είχαν κινηματογραφική αίθουσα. Με αυτόν τον τρόπο το καθεστώς εξασφάλιζε ότι η προπαγάνδα του θα προσέγγιζε ολόκληρο τον πληθυσμό της πρωτεύουσας.

Τα φιλμ που γύρισε η μεταξική προπαγάνδα δεν έμοιαζαν με αυτά της γερμανικής κινηματογραφικής προπαγάνδας ή με τα καλλιτεχνικά επιτεύγματα των ρωσικών παραγωγών. Λόγω έλλειψης οικονομικών πόρων και τεχνικών μέσων, τα Μεταξικά φιλμ, περιορίζονταν στην απεικόνιση των μαζικών εκδηλώσεων και την παρουσίαση των επιτευγμάτων του καθεστώτος. Στόχος της προπαγάνδας δεν ήταν η χειραγώγηση της κοινής γνώμης προς μια επιθετική-φυλετική πολιτική, όπως της Γερμανίας, αλλά η προβολή της πολιτικής γραμμής που θα ένωνε τους ανθρώπους και θα εξασφάλιζε την εξουσία στα χέρια του Μεταξά²⁷⁸.

Η προπαγανδιστική προσπάθεια, όμως, του καθεστώτος δε σταμάτησε εδώ. Χρησιμοποίησε όλα τα παραπάνω προπαγανδιστικά εργαλεία, σε ένα δημιούργημα του Μεταξά, στην ΕΟΝ. Ο ίδιο έλεγε ότι «[...] η *Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας είναι θεσμός κρατικός, έργον μου, επί του οποίου στηρίζω τας μεγίστας ελπίδας*»²⁷⁹. Για την ιδιαίτερη σπουδαιότητα που προσέδιδε στην οργάνωση ο Μεταξάς, εξετάζεται ως

²⁷⁷ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 176-177

²⁷⁸ Μαρίνα Πετράκη, ο.π.: σ. 208-209

²⁷⁹ Από λόγο του κατά την ανάληψη του υπουργείου παιδείας, στις 29 Νοεμβρίου 1938, βλ. Ιωάννης Μεταξάς, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Α, σ. 426

ξεχωριστή ενότητα η προπαγανδιστική προσπάθεια του καθεστώτος προς την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας.

3.2.4. ΕΟΝ και προπαγάνδα

Όπως έχουμε ήδη αναφέρει, ο Μεταξάς, χρειαζόταν λαϊκή βάση για τη στερέωση του καθεστώτος του. Για να δημιουργήσει, λοιπόν, το θεμέλιο λίθο του καθεστώτος, ίδρυσε την Ε.Ο.Ν²⁸⁰. Το καθεστώς πίστευε ότι η λειτουργία της ΕΟΝ θα εξασφάλιζε την επιτυχημένη διάδοση και αφομοίωση της ιδεολογίας του καθεστώτος. Η Ε.Ο.Ν. έγινε πρωταρχικός στόχος για χειραγώγηση και πολιτική διαφώτιση²⁸¹. Για το λόγο αυτό εκδόθηκαν περιοδικά και βιβλία που αφορούσαν τους νέους της οργάνωσης. Ίσως το σημαντικότερο νεανικό προπαγανδιστικό εργαλείο ήταν το περιοδικό «Η Νεολαία» το οποίο κυκλοφόρησε τον Ιανουάριο 1938 και παρουσιάστηκε ως «ένα μέσο πνευματικής, θρησκευτικής, κοινωνικής και πολιτικής διαπαιδαγώγησης». Επίσης επιστρατεύτηκαν συγγραφείς και άνθρωποι των γραμμάτων για την έκδοση βιβλίων με απώτερο στόχο τη διάδοση της Μεταξικής ιδεολογίας στα νέα μέλη της Ε.Ο.Ν.

Για την πραγμάτωση των στόχων του καθεστώτος και παράλληλα με την καθιέρωση του ραδιόφωνου ως αποτελεσματικού μέσου προπαγάνδας, η διοίκηση της ΕΟΝ αποφάσισε τη δημιουργία δικού της ραδιοφωνικού σταθμού. Την ανάγκη και το σκοπό ίδρυσης του ραδιοφωνικού σταθμού παρουσιάζει με εισήγησή της η διοίκηση με τίτλο «*Οργάνωσις της Ραδιοφωνίας παρά τη ΕΟΝ*»: «*Η Εθνική Οργάνωσις Νεολαίας της οποίας βασικός προορισμός είναι η οργάνωσις και διαπαιδαγώγησις της Ελληνικής νεότητος σύμφωνα με τας αρχάς ας εθέσπισεν ο Αρχηγός δια της μεταβολής της 4^{ης} Αυγούστου 1936, έχει ανάγκη παντός μέσου το οποίον θα ηδύνατο να της συντρέξει εις την επίτευξιν των υψηλών και Εθνικών σκοπών Της. Εν εκ των κυριωτέρων μέσων άτινα παρέχονται εις την Εον δια την επίτευξιν των σκοπών της είναι αναμφισβητήτως το Ραδιόφωνο... Δια των Ραδιοφωνικών της προγραμμάτων η Οργάνωσίς μας θα δύναται να μεταδίδη το υλικόν το οποίον κρίνει ότι αρμόζει δια την Ελληνοπρεπή διαπαιδαγώγησιν της Νεολαίας και το οποίον καταλλήλως πλαισιούμενον δια μουσικών και καλλιτεχνικών εκτελέσεων, θα εμφυσίση εις τας ψυχάς των*

²⁸⁰ Γενικά για την ΕΟΝ βλ. 2^ο Κεφάλαιο, σ. 48

²⁸¹ Ο Philip Taylor, αναφέρει ότι και στις δημοκρατικές χώρες χρησιμοποιήθηκε η προπαγάνδα προς την εκάστοτε νεολαία. Βλ. Philip Taylor, ο.π.: σ. 241

*Ελληνοπαίδων τας υγιείς αρχάς, ας ο Αρχηγός τοςάκις εβροντοφώνησε»*²⁸². Τα εγκαίνια του ΕΟΝίτικου ραδιοφωνικού σταθμού έγιναν στις 5 Νοεμβρίου 1939 και έλαβαν μεγάλη δημοσιότητα. Το ραδιοφωνικό πρόγραμμα είχε δύο στόχους αφενός στη συμβολή της πνευματικής ανύψωσης του ελληνικού λαού και αφετέρου την προσέλκυση νέων μελών στην Οργάνωση²⁸³.

Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός του καθεστώτος συνέχισε την προσπάθειά του για διαπαιδαγώγηση και διαφώτιση της νεολαίας, μέσω προπαγανδιστικών ταινιών «εσωτερικής παραγωγής». Μέχρι τον Αύγουστο του 1939, είχαν γίνει 16 ταινίες, προπαγανδιστικού περιεχομένου, παραγωγής της ΕΟΝ και είχαν αγοραστεί 75 νέες μηχανές προβολής. Επίσης, κατά το 1939, είχαν προβληθεί 462 ταινίες σχετικά με τη ζωή και τη δράση της οργάνωσης, σύμφωνα με έρευνα του ΥΤΤ²⁸⁴. Οι ταινίες αυτές μετέδιδαν τα κύρια συστατικά της μεταξικής προπαγάνδας δηλαδή της χαρισματικής ηγεσίας, της ενότητας, της περιφρούρησης της μοναρχίας καθώς και αξίες όπως η οικογένεια, η θρησκεία, ο βασιλέας, η πατρίδα κ.α. Έτσι λοιπόν, δημιουργήθηκαν ντοκιμαντέρ όπως «*Το στρατόπεδο ΕΟΝ Ιωάννης Μεταξάς*»²⁸⁵ το οποίο πρόβαλλε ουσιαστικά τα ιδεώδη της ενωμένης αρμονικά κοινότητας και της χαρισματικής ηγεσίας. Άλλο ντοκιμαντέρ με διαφορετική προπαγανδιστική στοχοθεσία ήταν «*Οι Πανελλήνιοι Αθλητικοί Αγώνες ΕΟΝ*»²⁸⁶, το οποίο προωθούσε την εικόνα του ενιαίου συνόλου και της υγιούς και δυνατής νεολαίας. Διαφορετικό από τα παραπάνω ήταν το «*Η Παράδοσις των Σημαιών εις τους Φαλαγγίτας της ΕΟΝ*»²⁸⁷ Όλα αυτά τα φιλμ, γυρίζονταν με σκοπό να προβληθούν στη νεολαία αλλά και στους γονείς.

Ένα μέτρο, που χρησιμοποίησε το καθεστώς για την εξασφάλιση αφενός της προσέλευσης των μελών της ΕΟΝ στους κινηματογράφους, για την παρακολούθηση των υποχρεωτικά προβαλλόμενων ζουρνάλ, και αφετέρου για την εγγραφή νέων μελών στην ΕΟΝ, ήταν η δωρεάν είσοδος στους κινηματογράφους των νεαρών μελών της. Ένα πρώην μέλος της ΕΟΝ σε συνέντευξή του, που παρατίθεται στο «*Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*», πιστοποιεί τα παραπάνω αναφέροντας ότι: «*Από την*

²⁸² Αποσπάσματα εκ των Εισηγήσεων των Επιτελικών Γραφείων Διευθύνσεων και Υπηρεσιών της Κεντρικής Διοικήσεως Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας Ελλάδος και των Περιφερειακών Διοικήσεων Αρρένων και Θηλέων ΕΟΝ Πρωτεύουσας επί της Προοπτικής της Εργασίας Αυτών, ΕΟΝ ,Αθήνα 1939, σ. 107

²⁸³ **Μαρίνα Πετράκη**, ο.π.: σ. 314

²⁸⁴ *Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, Τόμος Β, σ.180

²⁸⁵ **Μαρίνα Πετράκη**, ο.π.: σ. 149

²⁸⁶ *Τα Παρασκήνια*, 18 Ιουνίου 1938, σ. 3

²⁸⁷ *Η Νεολαία*, τχ. 10, 17 Δεκεμβρίου 1938, σ. 336

πρώτη στιγμή γλυκάθηκα γιατί διαπίστωσα ότι μέσω της Νεολαίας μπορούσα να ικανοποιώ επαρκώς και εν πολλοίς δωρεάν δύο από τα τρία συγκλονιστικότερα χόμπι μου εκείνης της εποχής: τον κινηματογράφο, το ποδόσφαιρο και το εξωσχολικό διάβασμα»²⁸⁸.

Η προπαγάνδα του καθεστώτος περιέλαβε στους κόλπους της και ένα άλλο μέσο ψυχαγωγίας, για να προβάλει-μεταδώσει την ιδεολογία του. Αυτό το μέσο ήταν το θέατρο. Στην επόμενη ενότητα αναλύεται διεξοδικά ο ρόλος του θεάτρου ως μέσου προπαγάνδας κατά τη Μεταξική δικτατορία.

²⁸⁸ **Ελένη Μαχαίρα**, *Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφίες*, Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας, Αθήνα 1987, σ. 110

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΗΣ 4^Η ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ ΚΑΙ Η ΘΕΑΤΡΙΚΗ ΠΡΟΠΑΓΑΝΔΑ

4.1. Το ελληνικό θέατρο στις αρχές του 20^{ου} αιώνα

4.1.1 Το θέατρο πριν τη Μικρασιατική καταστροφή

Το θέατρο, ως μέσο ψυχαγωγίας, κατείχε την πρωτοκαθεδρία στις προτιμήσεις των πολιτών τουλάχιστον έως την εμφάνιση του κινηματογράφου. Στα τέλη του 19^{ου} με αρχές του 20^{ου} αιώνα η Αθήνα είναι το επίκεντρο της θεατρικής δραστηριότητας. Η Αθήνα ρυθμίζει τη θεατρική ζωή ανά την Ελλάδα. Θίασοι των Αθηνών περιοδεύουν στην ελληνική επαρχία και σε ελληνικές παροικίες του εξωτερικού ανεβάζοντας παραστάσεις. Εκείνη την περίοδο λειτουργούν στην Αθήνα 45 περίπου θέατρα εκ των οποίων τα σημαντικότερα είναι: Θέατρον Καμυλλιέρι-Σασώνη-Μπούκουρα, Δημοτικό θέατρο ή Συγγρού, Βασιλικό θέατρο, Θέατρον Νέου Φαλήρου, Άντρον των Νυμφών, Θέατρον Ιλισίδων Μουσών-Παράδεισος, Θέατρον Απόλλων, Θέατρον Ολυμπία ή των Ολυμπίων, Θέατρον Ομονοίας Νέα Σκηνή-Κοτοπούλη, Θέατρο Τσόχα, Θέατρο των Κωμωδιών – πολυθέαμα, Θέατρον Ποικιλίων –Βαριετέ – Κυβέλης, Θέατρον Ορφανίδη, Θέατρον Παντοπούλου – Αθηναϊκόν –Πύλη Ανδριανού, Θέατρο του Λαού κήπος του Βούζινου – Μεταξουργείο, Θέατρα Θησείου και Φαρέα, Θέατρον Πευκάκια Νεαπόλεως, Θέατρον Στύλων Ολυμπίου Διός, Θέατρον Αγίου Διονυσίου, Θέατρον στον Ψυρρή, Θέατρον Πανελλήνιον –Κυβέλης-Μοντιάλ, θέατρο Περοκέ κ.α.²⁸⁹.

Το θέατρο, μέχρι τη Μικρασιατική καταστροφή, παρουσιάζει σημαντικά δείγματα ανάπτυξης. Εισάγεται η πρωτοποριακή γραφή, διαδίδεται η σκηνογραφική και σκηνοθετική τέχνη²⁹⁰ και εμφανίζονται νέοι καλλιτεχνικοί θίασοι. Όμως οι πρώτες επίσημες θεατρικές σκηνές στην Αθήνα, που ιδρύθηκαν το 1901, είναι η Νέα Σκηνή του Κωνσταντίνου Χρηστομάνου και το Βασιλικό Θέατρο. Είναι η πρώτη προσπάθεια “εξευρωπαϊσμού” της ντόπιας σκηνης. Αυτά τα θέατρα προσπάθησαν να δημιουργήσουν θεατρική κουλτούρα με συνειδητές ιδεολογικές και αισθητικές αρχές, άρχισαν να χρησιμοποιούν τις ευρωπαϊκές μεθόδους στην άσκηση των ηθοποιών

²⁸⁹ Σκουμπουρδή Αρτεμς, *Θέατρα της παλαιάς Αθήνας*, Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 2001, σ. 77-83, βλ. για τα θέατρα εκείνη την περίοδο στο Σίδηρης Γιάννης, *Ιστορία του Νέου ελληνικού θεάτρου 1794 – 1944*, τόμος 1^{ος}, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, έκδοση 2^η, σ.193-205

²⁹⁰ Για την ανάπτυξη της σκηνοθεσίας κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου βλ. Γλυτζουρής Αντώνης, *Η σκηνοθετική τέχνη στην Ελλάδα, Η ανάδυση και η εδραίωση της τέχνης του σκηνοθέτη στο νεοελληνικό θέατρο*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001

τους, στο στήσιμο των παραστάσεων και στη σύνθεση του δραματολογίου τους²⁹¹. Πριν την εγκαινίαση των δύο αυτών θεάτρων υπήρχαν διάφοροι περιπλανώμενοι θίασοι που η κληρονομιά που άφησαν πίσω τους ήταν το Κωμειδύλλιο και το Δραματικό Ειδύλλιο. Η περιφρόνηση της εγχώριας σκηνης από τους αστούς εξευρωπαϊσμένους αθηναίους και η αναζήτηση νέων σχημάτων για ενσάρκωση των ευρωπαϊκών ιδεών, οδήγησε κατά ένα τρόπο στην ίδρυση αυτών των δύο θεάτρων²⁹². Ουσιαστικά αυτοί οι δύο θίασοι επηρέασαν τους νέους θιάσους που αναδύθηκαν το 1905 με 1908, λειτουργώντας ως πρότυπα, ρυθμίζοντας τη θεατρική ζωή για πολλά χρόνια στην Ελλάδα²⁹³.

Η νέα γενιά ηθοποιών αμέσως μετά τη διάλυση της Νέας Σκηνης, το 1905, και του Βασιλικού Θεάτρου, το 1908, και ενώ είχαν μαθητεύσει καλλιτεχνικά σε αυτούς, ανέλαβαν τη θεατρική ηγεσία του τόπου. Ανάμεσα σε αυτούς που ξεχώρισαν ήταν η Κυβέλη Ανδριανού, η Μαρίκα Κοτοπούλη, η Ροζαλία Νίκα, ο Τηλέμαχος Λεπενιώτης, ο Άγγελος Χρυσομάλλης, ο Μήτσος Μυράτ κ.α.²⁹⁴ Οι νέοι θίασοι σχηματίστηκαν έχοντας ως βάση το σύστημα του βεντετισμού λόγω της απόδοσής του στην Ευρώπη του 19^{ου} αιώνα²⁹⁵.

Κορυφαίες βεντέτες της αθηναϊκής σκηνης αναδεικνύονται η Κυβέλη Ανδριανού και η Μαρίκα Κοτοπούλη²⁹⁶ οι οποίες, μέσω των θεατρικών τους επιχειρήσεων, κρατούν τα ηνία της αθηναϊκής θεατρικής ζωής. Τα θεατρικά έργα που ανεβαίνουν είναι περισσότερο εμπορικά λόγω της οικονομικής κατάστασης που επικρατεί. Η επιθεώρηση εμφανίζεται ως ένα είδος που αποφέρει χρήματα και για το λόγο αυτό ήδη από το 1915 υπάρχει σαφής διαχωρισμός των θιάσων πρόζας από εκείνους της επιθεώρησης²⁹⁷. Ο θίασος της Κυβέλη χωρίζεται στο μουσικό κλιμάκιο (επιθεωρησιακό) και στο κλιμάκιο πρόζας από το 1915. Αντίστοιχα ο θίασος Κοτοπούλη, από το 1918, δημιουργεί ένα ειδικό επιθεωρησιακό κλιμάκιο το οποίο παρουσιάζει αποκριτικές επιθεωρήσεις μόνο τις ημέρες του Τριωδίου αλλά

²⁹¹ Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα, *Η αθηναϊκή Επιθεώρηση*, Τόμος 1^{ος}, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977, σ. 7

²⁹² Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα, ο.π.: σ. 8

²⁹³ Σίδερης Γιάννης, *Ιστορία του Νέου ελληνικού θεάτρου 1794 – 1944*, τόμος 1^{ος}, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999, έκδοση 2^η, σ. 229

²⁹⁴ Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα, ο.π.: σ. 9

²⁹⁵ Βλ. Βασιλείου Αρετή, *Εκσυγχρονισμός ή παράδοση; Το θέατρο πρόζας στην Αθήνα του μεσοπολέμου*, εκδ. Μεταίχμιο 2005, σ. 21-28 και στο Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα, ο.π.: σ. 9-11

²⁹⁶ Ρόδα Μιγάλη, *Θεατρικά χρονικά, παράρτημα μουσικών χρονικών*, 1931, σ. 8

²⁹⁷ Βασιλείου Αρετή, ο.π.: σ. 22

εγκαταλείπει οριστικά το μουσικό θέατρο²⁹⁸. Οι βεντέτες Μαρίκα Κοτοπούλη και Κυβέλη Ανδριανού συνδυάζουν κάποιες τάσεις του 19^{ου} αιώνα με τις σύγχρονες νοοτροπίες και το νέο δραματολόγιο του βουλεβάρτου. Χρησιμοποιούν κατά κόρων το εμπορικό δραματολόγιο αλλά σε φιλολογικές βραδιές δεν ξεχνούν το “φιλολογικό” θέατρο. Καλλιεργούν το μουσικό θέατρο (επιθεώρηση – πιο σπάνια την οπερέτα) και παράλληλα το θέατρο πρόζας. Οι βάσεις του καθαρά επαγγελματικού θεάτρου και ο εκσυγχρονισμός του οφείλεται σε αυτές τις δύο προσωπικότητες.

Το σύστημα του βεντετισμού επομένως μπορεί να χαρακτηριστεί «ως μια μέθοδος υπέρβασης των αντιθέσεων και των συγκρούσεων που φέρνει μια προσωρινή τουλάχιστον ισορροπία στα αθηναϊκά θεατρικά πράγματα»²⁹⁹. Η Μαρίκα Κοτοπούλη και η Κυβέλη Ανδριανού οδήγησαν την αθηναϊκή σκηνή στη μεγαλύτερη εμπορική ακμή της την περίοδο πριν το Μεσοπόλεμο, αλλά και στις αρχές του.

4.1.2 Το θέατρο μετά τη Μικρασιατική καταστροφή

Μια νέα θεατρική πραγματικότητα δημιουργήθηκε με τη Μικρασιατική καταστροφή. Νέο μέσο ψυχαγωγίας αναδεικνύεται ο κινηματογράφος. Προβάλλει θέαμα φαντασμαγορικό άρα και πιο ελκυστικό προς το κοινό και παράλληλα κοστίζει λιγότερο έναντι του θεάτρου. Οικονομική δυσπραγία αρχίζει να ταλανίζει το θέατρο. Οι περιοδείες των θιάσων σταματούν με το όποιο οικονομικό και καλλιτεχνικό κόστος. Παράλληλα η προσέλευση μεγάλου αριθμού προσφύγων διαμόρφωσε ένα εντελώς διαφορετικό θεατρικό κοινό.

Όπως αναφέραμε παραπάνω πριν τη μικρασιατική καταστροφή έχουμε την κυριαρχία των δύο κεντρικών θιάσων της Κοτοπούλη και της Ανδριανού. Οι ήθοιοι όμως και το δραματολόγιο της παλαιάς σχολής δεν έχει εξαφανιστεί. Βρίσκονται στα λαϊκά θεατράκια των αθηναϊκών συνοικιών. Το δραματολόγιο, το κοινό, η ατμόσφαιρα και το κλίμα που επικρατεί είναι διαφορετικά από τους κεντρικούς θιάσους. Αυτοί οι θίασοι απευθύνονται στους απλούς λαϊκούς ανθρώπους κι όχι στους αστούς πρωτευουσιάνους. Ως εκ τούτου το δραματολόγιο είναι διαφορετικό και αποτελείται από ευρωπαϊκά μυθιστορηματικά περιπετειώδη μελοδράματα του 19^{ου} αιώνα, από ελληνικά κωμειδύλλια, δραματικά ειδύλλια, ρητορικά πατριωτικά δράματα τα οποία αναμιγνύονταν με τις επιθεωρήσεις, την οπερέτα τη μουσική

²⁹⁸ Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα, ο.π.: σ. 176-177

²⁹⁹ Βασιλείου Αρετή, ο.π.: σ. 29

φαρσοκωμωδία και την πρόζα. Το δραματολόγιο των κεντρικών θιάσων διαφέρει από αυτό των συνοικιακών διότι αποτελείται ως επί το πλείστον από το νεότερο ευρωπαϊκό - γερμανικό, ιταλικό, αγγλικό, ουγγρικό αλλά κυρίως γαλλικό-βουλεβάρτο³⁰⁰.

Όταν ο Μεταξάς κατέλαβε την εξουσία, το ελληνικό θέατρο ήταν καταξιωμένο και διέθετε μεγάλο αριθμό ικανών ηθοποιών. Πολλοί νέοι θεατρικοί θίασοι, εκείνη την εποχή, προσπαθούσαν να ανταποκριθούν στις κοινωνικοοικονομικές απαιτήσεις εντάσσοντας όλο και περισσότερο νέα θεατρικά έργα στο ρεπερτόριό τους. Στις αρχές της δεκαετίας του 1930 οι Αθηναίοι είχαν την ευκαιρία να παρακολουθούν στα θέατρα όλα τα είδη θεατρικών έργων, όπως μελόδραμα, κωμωδία, επιθεώρηση και πρόζα³⁰¹.

Παράλληλα πολλά πρωτοποριακά έργα γράφηκαν από νέους ταλαντούχους θεατρικούς συγγραφείς. Το νέο ρεπερτόριο, στην προσπάθεια του να απαγκιστρωθεί από τις μεθόδους που ικανοποιούσαν τον μέσο όρο των θεατών πριν από τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο, εισήγαγε νέες καλλιτεχνικές μεθόδους ερμηνείας των έργων³⁰².

Η ταραγμένη πολιτική ζωή και η δυσχερή οικονομική κατάσταση του τέλους της δεκαετίας του 1920 και των αρχών του 1930, πρόσφεραν στην επιθεώρηση πολλά θέματα για πολιτική διακωμώδηση και σάτιρα. Ακόμη και ο ίδιος ο Μεταξάς υπήρξε σατιριζόμενος σε επιθεωρήσεις, από τα μέσα της δεκαετίας του 1920, για τις προσπάθειές του για εγκαθίδρυση δικτατορικού καθεστώτος όπως και το 1936 λόγω των διαβουλεύσεων για σχηματισμό κυβέρνησης από τον ίδιο³⁰³. Πολίτες με διαφορετικές πεποιθήσεις και ιδέες σχημάτιζαν ουρές για να παρακολουθήσουν τις παραστάσεις που εξέφραζαν, με τον καλύτερο τρόπο, τα πιστεύω τους. Η αυξημένη ζήτηση οδήγησε στην ίδρυση περισσότερων θεάτρων στο κέντρο της Αθήνας, και στα προάστια, ενώ ακόμα περισσότεροι θεατές παρακολουθούσαν τις παραστάσεις που τους έδιναν την ευκαιρία να εκφράσουν, έμμεσα, τις πολιτικές πεποιθήσεις τους και να ταυτιστούν με τους πολιτικούς «ήρωές» τους. Το 1928, στην Αθήνα και τα προάστια ανέβηκαν 18 επιθεωρήσεις εκ των οποίων οι: «Κονφετί», «Σερπαντίνα», «Αψε, σβύσε», «Τζαζ - Μπαντ», «Πεταλούδα», «Φλόγες», «Καζαμίας», «Η Μεταξουργιώτισσα», «Ρουκέττα», «Ο Γύρος του Θησείου», «Σαν Φασόν», «Φρου - Φρου», «Ανάμικτη», «Βαβυλωνία», «Νυχτερίδα», «Αθηναϊκή τρέλλα» κ.α. Το

³⁰⁰ Βλ. Δελβεδούρη Ελίζα-Άννα, *Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 -1940*, επιμ. Χατζηιωσήφ Χρήστος, Τόμος Β μέρος 2^ο, σ. 394 και στο Βασιλείου Αρετή, ο.π.: σ. 25,

³⁰¹ Καιροφύλας Γιάννης, *Η Αθήνα του Μεσοπολέμου*, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984, σ. 204

³⁰² Πετράκη Μαρίνα, ο.π.: σ. 211

³⁰³ Σειραγάκης Μανώλης, *Το ελαφρό μουσικό θέατρο στη μεσοπολεμική Αθήνα*, Τόμος Α: Τα γεγονότα και τα ζητήματα, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009, σ. 340

1930 ανέβηκαν 30 επιθεωρήσεις. Ορισμένοι από τους αντιπροσωπευτικότερους τίτλους, που εξέφραζαν τη γενική πολιτική διάθεση, ήταν: «Η λοβιτούρα του 1930», «Τρελλή Αθήνα», «Βαβυλωνία όλα!», «Τα παρασκήνια»³⁰⁴.

Το 1934 οι επιθεωρήσεις μειώθηκαν σε 24 ενώ το 1935 σε 22, αλλά ο αριθμός των πολιτικών και κοινωνικών σατιρικών σχολίων, που εκφράζονταν σε τολμηρή γλώσσα, παρέμενε ο ίδιος, εάν δεν είχε αυξηθεί. Ήταν τέτοιος ο ανταγωνισμός της εποχής και τεταμένο το πολιτικό κλίμα, ώστε η αστυνομία απαγόρευσε, κατά τη διάρκεια των δημοτικών εκλογών του 1934, τις παραστάσεις των επιθεωρήσεων που σατίριζαν πολιτικές φυσιογνωμίες και χρησιμοποιούσαν ελευθερόστομες εκφράσεις³⁰⁵.

Μέσα σ' αυτή την ελληνική θεατρική πραγματικότητα, εμφανίζεται το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και το θέατρο αναγκάζεται να υποβληθεί σε αλλαγές. Οι αλλαγές αυτές εκπορεύονταν από τη γενικότερη πολιτική κατάσταση και αντίληψη του καθεστώτος.

4.2. Το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και το Θέατρο

Αρχές της δεκαετία του 1930 εμφανίζεται έντονα η τάση της κρατικής παρέμβασης στη θεατρική ζωή του τόπου. Η εδραίωση της λογοκρισίας³⁰⁶, η προσωρινή διαμονή ξένων ηθοποιών στην Ελλάδα, η επιβολή της Άδειας Εξασκήσεως Επαγγέλματος ηθοποιού³⁰⁷ αποτελούν μέρη, μόνο, της κρατικής παρέμβασης. Με την κατάλυση της εξουσίας, ο Μεταξάς, υλοποίησε το μοντέλο του κράτους-κηδεμόνα, μετατρέποντας τον παρεμβατισμό του κράτους σε ρυθμιστή της θεατρικής ζωής στην Αθήνα. Ουσιαστικά η πολιτική του Μεταξά, στο χώρο του θεάτρου, δεν ήταν αντίθετη από αυτή των Φιλελευθέρων και των Λαϊκών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι αποτελεί φυσική συνέχεια³⁰⁸ αφού ο κύριος στόχος αυτής

³⁰⁴ Χατζηδάκης Γιώργος, *Αθηναϊκή Επιθεώρηση, Η Καθημερινή ένθετο- Επτά Ημέρες*, 5 Απριλίου 1998, σ. 14

³⁰⁵ Καιροφύλας Γιάννης, ο.π.: σ. 232

³⁰⁶ Στις 23 Αυγούστου 1895 έχουμε για πρώτη φορά λογοκρισία θεατρικών έργων όπως αναφέρει η Άρτεμις Σκουμπούρη στο βιβλίο της *“Θέατρα της παλιάς Αθήνας”*, Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 2001, σ. 55. Ο διευθυντής της αστυνομίας Αθηνών –Πειραιώς, Δ. Μπαϊρακτάρης ανέθεσε την ευθύνη του ελέγχου των “κωμειδυλλίων και λοιπών έργων” στον καθηγητή Γ. Μιστριώτη.

³⁰⁷ Την εφαρμογή ζήτησε το ίδιο το Διοικητικό Συμβούλιο του ΣΕΗ τον Σεπτέμβριο του 1932. βλ. **Σειραγάκης Μανώλης**, ο.π.: σ. 285

³⁰⁸ «Η ιδεολογική ανεπάρκεια και η ασάφεια της 4^{ης} Αυγούστου είχαν διευκολύνει τη συμβίωσή της με τους παλαιότερους ιδεολογικούς εκπροσώπους του κατεστημένου, που οι περισσότεροι καιροσκοπούσαν, όπως έκαναν άλλωστε και οι περισσότεροι πολιτικοί ηγέτες του βενιζελικού χώρου. Τα περί “Γ Ελληνικού Πολιτισμού” είχαν ήδη στην ουσία τους συζητηθεί από τους Φιλελευθέρους-ως νέα “Μεγάλη Ιδέα” [...]

της πολιτικής ήταν ο συνδυασμός του ιδεολογήματος της ελληνικότητας και ο κρατικός παρεμβατισμός.

Ο Μεταξάς ήταν ένας καλλιεργημένος άνθρωπος, γνώστης των έργων των σημαντικότερων θεατρικών συγγραφέων³⁰⁹, ο οποίος παρακολουθούσε συστηματικά θεατρικές παραστάσεις, τόσο πριν όσο και κατά τη διάρκεια της 4^{ης} Αυγούστου, στην Ελλάδα και το εξωτερικό. Γνώριζε πολύ καλά την επίδραση του θεάτρου ειδικά στην πολιτική ζωή. Ήξερε ότι το θέατρο είχε τη δύναμη να προβάλλει όλα τα επιμέρους μειονεκτήματα μιας πολιτικής, κυρίως οικονομικής³¹⁰. Στην εκλογική ήττα του Βενιζέλου, το 1932, το θέατρο διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο, μέσω των επιθεωρήσεων. Για την αντιμετώπιση αντίστοιχων φαινομένων, ο Μεταξάς, ακολούθησε μια πολιτική που σε συνδυασμό με τις γενικότερες τακτικές του στα ζητήματα ατομικών ελευθεριών μετέτρεψε το θέατρο σε πειθήνιο όργανό του. Έτσι χρησιμοποιήθηκε το θέατρο ως ένας τεράστιος μηχανισμός προπαγάνδας υπέρ του δικτάτορα και του καθεστώτος του.

4.2.1 Νομοθετικά μέτρα (Λογοκρισία και Επιτροπές Ελέγχου)

Ο Μεταξάς εφάρμοσε σκληρά την προληπτική λογοκρισία που είχε θεσπίσει το κόμμα των Λαϊκών, μετεξελίσσοντας την αντίστοιχη του κόμματος των Φιλελευθέρων, ως προς την κατάργηση της πολιτικής σάτιρας στο θέατρο μέσω του νόμου “περί Τύπου” του 1931. Φυσικά δε θα μπορούσε να αρκестεί σε αυτόν το νόμο. Έτσι στις 25 Ιανουαρίου 1937, θεσπίζεται ο Αναγκαστικός Νόμος 446 «Περί Θεάτρου»³¹¹. Ο νόμος αυτός υπέβαλλε το θέατρο σε αυστηρή λογοκρισία.

Η αποφασιστικότητα, της 4^{ης} Αυγούστου, για έλεγχο των θεατρικών δραστηριοτήτων φαίνεται καθαρά στο άρθρο 2, του παραπάνω Αναγκαστικού νόμου, όπου αναγράφονται τα εξής: «Απαγορεύεται η από σκηνής διδασκαλία θεατρικών έργων ων το περιεχόμενον, αι εικόνες και ο τρόπος της αποδόσεως εν γένει 1) προσβάλλουσι τα δημόσια ήθη ή οπωσδήποτε καθάπτονται της χριστιανικής θρησκείας και γενικώς τα οπωσδήποτε κρινόμενα ακατάλληλα ή επιβλαβή διά το κοινόν, 2)

πολύ πριν ο Μεταξάς τα υιοθετήσει ως συνθήματα της δικής του πολιτιστικής πολιτικής» **Νούτσος Π.**, *Ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου*, Τα ιστορικά, τευχ. 5, Ιούνιος 1986, σ. 144

³⁰⁹ **Βατικιώτης Παναγιώτης**, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά, Φιλολαϊκή απολυταρχία στην Ελλάδα, 1936–1941*, εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2005, σ. 373

³¹⁰ **Σειραγάκης Μανώλης**, ο.π.: σ. 340

³¹¹ **ΦΕΚ 23**, 25 Ιανουαρίου 1937, βλ. παράρτημα σ. 147

αποβλέπουσιν εις τον προπαγανδισμόν των κομμουνιστικών ή άλλων ανατρεπτικών ιδεών»³¹².

Παράλληλα, στο άρθρο 3 παράγραφος 1, αναφέρεται ο τρόπος λογοκρισίας των θεατρικών έργων και ο τρόπος χορήγησης της απαραίτητης άδειας από την Επιτροπή Θεάτρου. Φαίνεται ξεκάθαρα ο αυστηρός έλεγχος όχι μόνο του θεατρικού κειμένου αλλά και της σκηνικής αναπαράστασής του: «*Προ πάσης αναβιβάσεως επί της σκηνης θεατρικού έργου του ελαφρού θεάτρου υποβάλλεται εις την κατά το ανωτέρω άρθρον επιτροπήν αίτησις μετ' αντιγράφου του κειμένου της υποθέσεως του υπό παράστασιν έργου. Η επιτροπή εάν εκ της αναγνώσεως μόνης ήθελε πεισθή ότι δεν συντρέχει περίπτωση παραβάσεως του προηγουμένου άρθρου χορηγεί άδειαν διδασκαλίας του έργου, άλλως δικαιούται να αξιώση την παρακολούθησιν της παραστάσεως κατά τας γενικάς τελικάς δοκιμάς οπότε χορηγεί ή αρνείται την έκδοσιν της οικείας αδειάς, ή τέλος χορηγεί την άδειαν υπό τον όρον της εκτελέσεως των υπ' αυτήν υποδειχθησομένων μεταβολών του κειμένου, εικόνων σκηνών κλπ Προκειμένου περι δραματικών θεατρικών έργων η άδεια χορηγείται μετά παρακολούθησιν υπό της Επιτροπής των τελικών αυτού δοκιμών ή της πρώτης παραστάσεως, μη προαπαιτουμένης της υποβολής του κειμένου του έργου. Δύναται όμως ο Διευθυντής του Θεάτρου, οσάκις επιθυμεί, να υποβάλη υπό την κρίσιν της Επιτροπής το κείμενον του δραματικού θεατρικού έργου και προ της ενάρξεως των δοκιμών. Προκειμένου περι έργων διδαχθησομένων πρώτην φοράν εις θέατρα λειτουργούντα εκτός πόλεων Αθηνών και Πειραιώς, την παρακολούθησιν της παραστάσεως τοιούτων έργων δύναται η Επιτροπή να αναθέτη εις δύο ανωτέρους υπαλλήλους και ένα λογοτέχνην οριζομένους εκάστοτε παρ' αυτής».*

Η 2^η παράγραφος του ίδιου άρθρου, αφού έχει δοθεί έγκριση από την Επιτροπή Θεάτρου, αποτρέπει την οποιαδήποτε παραλλαγή του θεατρικού κειμένου με τη σχετική απαγόρευση: «*Απαγορεύεται απολύτως η οποσδήποτε παραλλαγή του κειμένου θεατρικού έργου μετά την υπό της αρμοδίας Επιτροπής έγκρισιν αυτού, κατά τρόπον εμπίπτοντα εις τας απαγορεύσεις του άρθρου 2 του παρόντος. Υπεύθυνοι της παραβάσεως ταύτης θεωρούνται εάν μεν η παραλλαγή εγένετο εγγράφως εις το κείμενον ο επενεγκών την μεταβολήν συγγραφεύς ή διευθυντής του θιάσου, εάν δε από ούτος ο ηθοποιός».* Όποιος θεατρικός θιάσος δε συμμορφώνεται με τις παραπάνω διατάξεις και τις υπόλοιπες που ορίζει ο νόμος, θα υφίσταντο κυρώσεις που

³¹² Βλ. **ΦΕΚ 23**, Α.Ν. 446 «περί Θεάτρου», σ. 140

προβλέπονται στο άρθρο 7 και συγκεκριμένα στην παράγραφο 5: «Διά φυλακίσεως μιάς εβδομάδος μέχρις ενός έτους και χρηματικής ποινής 1.000 μέχρι 20.000 δραχμών, τιμωρείται ο διευθυντής του θεάτρου όστις ανεβίβασεν επί της σκηνής έργον δι' ο δεν εξεδόθη η κατά το άρθρον 3 άδεια η ούτινος απηγορεύθη η από σκηνής διδασκαλία. Με τας αυτάς ποινάς τιμωρείται ο διευθυντής του θεάτρου διά τας παραβάσεις της παρ. 2 και της πρώτης περιόδου της παρ. 4 του αυτού άρθρου 3 του παρόντος».

Η παραπάνω Επιτροπή, στην οποία αναφέρεται ο Αναγκαστικός Νόμος 446 του 1937, ορίζεται από το άρθρο 4, του ίδιου νόμου, καθώς επίσης και ο ορισμός των μελών της: «Η κατά το ανωτέρω άρθρον Επιτροπή αποτελείται: α) Εκ του Διευθυντού του Εσωτερικού Τύπου παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού, β) των παρά τω Υφυπουργείω Δημοσίας Ασφαλείας Διευθυντών Αστυνομίας Πόλεων και Χωροφυλακής, γ) του Προϊσταμένου του Τμήματος της Εποπτείας Τύπου, δ) εξ ενός Τμηματάρχου της Δ/σεως Τουριστικής Προπαγάνδας, ε) ενός ανωτέρου υπαλλήλου του παρά τω Υπουργείω Παιδείας Τμήματος Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, και στ) ενός αντιπροσώπου της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων οριζομένου υπό του Διοικητικού Συμβουλίου αυτής και ενός αντιπροσώπου των θεατρικών επιχειρηματιών οριζομένου υπ'αυτών, μετεχόντων της Επιτροπής άνευ ψήφου, ή των αναπληρωτών αυτών, οριζομένων δια της περί συγκροτήσεως της Επιτροπής αποφάσεως. Η Επιτροπή θεωρείται εν απαρτία παρόντων τουλάχιστον τεσσάρων εκ των μελών αυτής. Χρέη Γραμματέως της Επιτροπής εκτελεί εις των παρά τω Υφυπουργώ Τύπου και Τουρισμού υπηρετούντων υπαλλήλων, οριζομένου και του αναπληρωτού αυτού».

Με τον παραπάνω Αναγκαστικό Νόμο αξιωματικοί της αστυνομίας ή της χωροφυλακής, παρακολουθούσαν τις θεατρικές παραστάσεις παρεμβαίνοντας³¹³, όταν το έκριναν απαραίτητο, για να απαγορέψουν την παράσταση και, κάποιες φορές, να διακόψουν ακόμη και τη λειτουργία του θεάτρου. Το άρθρο 8 νομιμοποιεί τις ενέργειες αυτές της χωροφυλακής γράφοντας ότι: «[...] δικαιούται πάντοτε ο αρμόδιος Αστυνομικός Διευθυντής ή Διοικητής Χωροφυλακής [...] εν υποτροπή

³¹³ Χαρακτηριστικό είναι το απόσπασμα του **Σπύρου Μελά**, από το βιβλίο του “Πενήντα χρόνια θέατρο”, εκδοτικός οίκος Γ. Φεξή, Αθήναι 1960, σ.404, « Η αξιομνημόνευτη αυτή παράσταση (Αντιγόνη από το αρχαίο κείμενο) είχε και το κωμικοτραγικό της επεισόδιο: Σ' ένα σημείο της τραγωδίας. Επάνω στη γνωστή βίαια στιχομυθία μεταξύ Κρέοντος και Τειρεσία, όταν ο Κρέων βρίζει το μάντη, λέγοντας: - Το μαντικόν γαρ πάν φιλάργυρον γένος. Και ο Τειρεσίας απαντά μ' άλλη βρισιά:- Το δε γε τυράννων αισχροκέρδειαν φιλεί. Η κόγχη χειροκρότησε φρενιασμένα το στίχο του Τειρεσία [...] Ο Μεταξάς, που βρισκότανε στην στην πρώτη σειρά, κατάλαβε, ότι τα χειροκροτήματα του λαού είναι προσωπική εναντίον του αποδοκιμασία[...] Κι επειδή, την άλλη μέρα, ήτανε να ζαναπαιχτεί η «Αντιγόνη», πρωί – πρωί έφτασε αξιωματικός της αστυνομίας και μου ζήτησε το κείμενο της τραγωδίας.[...] Βρήκε την «επιλήψιμη» στιχομυθία και της πάτησε μια μουτζούρα με χημική μελάνη»

παραβάσεως τινός των διατάξεων των άρθρ. 2 και 3 του παρόντος να απαγορεύση την συνέχισιν των παραστάσεων του απαγορευθέντος έργου ή και να προβή εις το κλείσιμον του θεάτρου επί χρονικόν διάστημα μη δυνάμενον να υπερβή την εβδομάδα» Με αυτόν τον τρόπο, το καθεστώς, εξακρίβωνε την καταλληλότητα των παραστάσεων και εξασφάλιζε την “κόσμια” λειτουργία του θεάτρου.

Ουσιαστικά ο νόμος στον οποίο οφείλεται η αυστηρή λογοκρισία και η υποταγή του θεάτρου στην μεταξική προπαγάνδα, είναι ο Α.Ν. 1779 του 1939³¹⁴. Θεσπίστηκαν μέτρα που αφορούσαν τον έλεγχο όλων των θεατρικών δραστηριοτήτων. Ο συγκεκριμένος Α. Ν. συμπλήρωσε και τροποποίησε τον Α.Ν. 782 του 1937, ο οποίος καθόριζε όλες τις πολιτιστικές εκφάνσεις. Στο 1^ο άρθρο του Α.Ν. πραγματοποιείται η υπαγωγή της Διεύθυνσης Γραμμάτων, Θεάτρου και Κινηματογράφου στη Γενική Διεύθυνση Γραμμάτων και Καλών Τεχνών³¹⁵ της οποίας επικεφαλής είχε τεθεί, από την ίδρυσή της, ο Κωστής Μπαστιάς. Το άρθρο 15 παράγραφος 1 αναφέρεται στην τοποθέτηση ενός επικεφαλής του Γραφείου Ελέγχου Καλλιτεχνικής κινήσεως: *«διορίζεται επί βαθμό τμηματάρχου ά τάξεως, ο έχων ανωτέρα μόρφωσιν και πείραν εις τα ζητήματα της οριζομένης αρμοδιότητος»*³¹⁶. Το γραφείο αυτό έχει ως σκοπό τον έλεγχο όλων των θεατρικών εκφάνσεων. Στη 2^η παράγραφο αναλύεται χαρακτηριστικά ο σκοπός του συγκεκριμένου γραφείου: *«Κύριοι σκοποί του ανωτέρω Γραφείου είναι: α) Η ρύθμισις της κινήσεως των εν Ελλάδι περιουδούντων ιδιωτικών ή συνεταιρικών θιάσων διά της εξασφαλίσεως Θεάτρων εις τας διαφόρους επαρχιακάς πόλεις. β) Ο καθορισμός και ο έλεγχος των προσόντων των μελών των υφισταμένων ή συσταθησομένων καλλιτεχνικών Οργανώσεων, ήτοι: των λογοτεχνών, καλλιτεχνών, μουσικών, ηθοποιών, εργατών Θεάτρου, χορευτών, κλπ. γ) Η σύνταξις μητρώου καλλιτεχνών και εργατών του πνεύματος εν γένει, δ) Η τήρησις αρχείου αντιγράφων των εν ισχύι εκάστοτε συμβολαίων υποχρεωτικώς κατατιθεμένων επί ποινή ακυρότητος ενός μηνός από της ισχύος του παρόντος Νόμου εις την Γενικήν Διεύθυνσιν Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, των επί συμβάσει εργαζομένων εις το Θέατρον, τα μουσικά Ιδρύματα και τους παρεμφερείς καλλιτεχνικούς Οργανισμούς. ε) Η εν συνεργασία μετά του Υφυπουργείου Εργασίας διαιτησία επί παρουσιαζομένων διοικητικών και πειθαρχικών διαφορών μεταξύ εργοδοτών και μισθωτών εις μουσικάς,*

³¹⁴ **ΦΕΚ 224**, 3 Ιουνίου 1939

³¹⁵ Βλ. **ΦΕΚ 224**, Α.Ν. 1779 του 1939 «περί οργανώσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», σ. 1481

³¹⁶ Βλ. **ΦΕΚ 224**, Α.Ν. 1779 του 1939 «περί οργανώσεως της Κεντρικής Υπηρεσίας του Υπουργείου Θρησκευμάτων και Εθνικής Παιδείας», σ. 1483

θεατρικάς, εκδοτικάς και λοιπάς καλλιτεχνικάς επιχειρήσεις». Τέλος το άρθρο 16 παράγραφος 1 ορίζει τη σύσταση μόνιμης επιτροπής η οποία έχει ως έργο: «να κρίνη δευτεροβαθμίως πάντα τα ζητήματα τα προκύπτοντα εκ της ασκήσεως του επαγγέλματος του λογοτέχνου, καλλιτέχνου, μουσουργού, μουσικού εκτελεστού, ηθοποιού, εργάτου θεάτρου, χορευτού κ.λ.π. πλην των ατομικών ή συλλογικών οικονομικών διαφορών[...]». Η επιτροπή αυτή αποτελείται: «εκ (α) του Γενικού Διευθυντού Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, ως προέδρου, (β) του Διευθυντού Καλών Τεχνών, ως αντιπροέδρου, (γ) του Προισταμένου του Γραφείου Ελέγχου, ως γραμματέως, (δ) εξ αντιπροσώπου των Οργανώσεων ή των Ενώσεων των Οργανώσεων των εργατών του πνεύματος, υποδεικνυομένων συμφώνως τω Αναγκ. Νόμω 1435/1938 και καθ' α θέλει ορίσει Υπουργική πράξις δημοσιευομένη εις την Εφημερίδα της Κυβερνήσεως».

Εκτός των νομοθετικών μέτρων, τα οποία θεωρήθηκαν απαραίτητα για τον έλεγχο του θεάτρου, το καθεστώς εφάρμοσε και άλλους τρόπους παρέμβασης ώστε να εξασφαλίσει τη διάδοση της ιδεολογίας του.

4.2.2 Άλλα μέτρα του καθεστώτος για έλεγχο του θεάτρου

Ο Μεταξάς πίστευε στη δύναμη των τεχνών και ιδιαίτερα στο θέατρο. Στις 2 Οκτωβρίου του 1936, σε ομιλία του στο συλλαλητήριο της Αθήνας ανέφερε ότι: «η Κυβέρνησις θα συμμετάσχη ενεργώς εις την ανάπτυξιν των καλών τεχνών και εν γένει των επιστημών»³¹⁷. Θεωρούσε ότι εάν το θέατρο χρησιμοποιηθεί με τέτοιο τρόπο και πλησιάσει περισσότερο τον απλό κόσμο (κι όχι μόνο την ελίτ στην οποία απευθυνόταν μέχρι τότε), θα μπορούσε να διαδραματίσει σπουδαίο ρόλο στη διαπαιδαγώγηση των λαϊκών μαζών καθώς επίσης και στον προπαγανδισμό της ιδεολογίας του. Στις 14 Μαΐου του 1938, σε ομιλία του στη Θεσσαλονίκη προς τιμήν της θεμελίωσης του θερινού Βασιλικού Θεάτρου, ανέφερε: «Πιστεύω απολύτως ότι το θέατρο τότε μόνον θα ζήση και θ' αναπηχθή όταν γίνη υπόθεσις των μεγάλων μαζών και ουχί μιας περιορισμένης τάξεως»³¹⁸.

Άνθρωποι του καθεστώτος ενισχύουν τις παραπάνω απόψεις του Μεταξά μέσω άρθρων και ομιλιών. Ο Γεώργιος Μαντζούφας³¹⁹ υποστήριξε ότι το Διοικητικό Συμβούλιο του Βασιλικού θεάτρου ήταν το όργανο που θα αναλάμβανε, μέσω του

³¹⁷ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, Τόμος Α, σ. 50

³¹⁸ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ.363

³¹⁹ Ήταν γαμπρός του Μεταξά, θεωρητικός του καθεστώτος, δικηγόρος και μέλος του Δ.Σ. του Βασιλικού Θεάτρου.

θεάτρου, τη διαφώτιση της κοινής γνώμης. Επ' ευκαιρίας της έναρξης των παραστάσεων του θερινού Βασιλικού Θεάτρου Θεσσαλονίκης, ανέφερε ότι: «από εδώ θα αρχίσει η πνευματική κίνηση και η δημιουργία καλλιτεχνίας σε όλους εν γένει τους τομείς και κατ' αυτόν τον τρόπον η Θεσσαλονίκη θα πρωτοστατήσει στον δρόμο προς τον τρίτον Ελληνικό πολιτισμό, το ιδεώδες που συνέλαβεν η φωτισμένη διάνοια του αρχηγού της Κυβερνήσεως κ. Ιωάννη Μεταξά»³²⁰. Σε αντίστοιχο πνεύμα ο Κωστής Μπαστιάς, προσπαθώντας να προτάξει τα χαρίσματα και τις καλλιτεχνικές τάσεις του Μεταξά, εκφώνησε λόγο στον οποίο εμφανίζονται ξεκάθαρα οι προσπάθειες κρατικού ελέγχου του θεάτρου και χειραγώγησης των μαζών: «Πνευματική φύσις από τις σπάνιες ο αρχηγός της Κυβερνήσεως, θρεμμένος με τα μεγάλα αριστουργήματα των Ιταλών, των Γάλλων, των Άγγλων, των Γερμανών κλασσικών [...] είχε το θάρρος να διακήρυξη επίσημα πως η πνευματική ζωή και η τέχνη δεν είναι πολυτέλεια, αλλά πρωταρχική και οργανική ανάγκη της ζωής ενός λαού [...] Σε κάθε παράστασι κλασσικού αριστουργήματος του Σαίξπηρ, παρακολουθεί στο τέλος κάθε εικόνας τις εκατοντάδες θεατών του υπερώου και όταν βλέπη ακράτητος να ξεσπά ο ενθουσιασμός και τα χειροκροτήματα του λαϊκού ακροατηρίου, στη φυσιογνωμία του απλώνετο ένα χαμόγελο βαθύτερης ικανοποίησης [...] και λέγει «Αυτοί εκεί επάνω είναι το σίγουρο και ανόθευτο κριτήριο που καθιερώνει έναν αληθινό ποιητή [...]». Έως χθες ο ελληνικός λαός, ο βιοπαλαίον, ο εργαζόμενος, εστιβάζετο εις τα υπερώα αθλίων θεάτρων της Επιθεωρήσεως και ετρέφετο με τις πνευματικές τοξίνες [...] όλες τις αισχρολογίες των καταγωγίων και όλες τις αηδέστατες σκηνές της βδελυράς ομοφυλοφιλίας. Γι' αυτό τον λόγο ο κυβερνήτης του νέου Κράτους [...] σαν νέος Ηρακλής εκαθάρισε την κόπρον του Αυγείου που μέσα της είχε βουτηχθή το λεγόμενο ελαφρό μουσικό θέατρο. Και γι' αυτό καλλιτέχνες που διευθύνουν σήμερα αυτά τα θέατρα ήλθον στο γραφείον μου και μου εδήλωσαν ότι μετά την εφαρμογή της λογοκρισίας [...] οι επιθεωρήσεις έγιναν καλλίτερες, πνευματικώτερες και η λαϊκή τους επιτυχία μεγαλύτερη»³²¹. Στο λόγο αυτό φαίνεται η προσπάθεια παραλληλισμού του Μεταξά με τον Ηρακλή και της 4ης Αυγούστου με τον αρχαίο κόσμο, ενώ παράλληλα γίνεται σαφές ότι το καθεστώς είχε πρόθεση να απομακρύνει κάθε εμπόδιο που έθετε σε κίνδυνο την υψηλή αποστολή του θεάτρου.

Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός του καθεστώτος προέβαλλε την εικόνα του Μεταξά ως «Μεγάλου Προστάτη των Τεχνών». Δεν έλλειπε και η προβολή της

³²⁰ Τα Παρασκήνια, 16 Ιουλίου 1938, σ. 5

³²¹ Τα Παρασκήνια, 16 Ιουλίου 1938, σ. 5

ευγνωμοσύνης του θεατρικού κόσμου προς τον «Μέγα Κυβερνήτη» από τον θεατρικό τύπο της εποχής. Παράδειγμα αποτελεί η εφημερίδα *Ελληνικόν Θέατρον*³²² όπου στο εορταστικό τεύχος του, το Σεπτέμβριο του 1938, εξυμνεί τον ευεργετικό ρόλο του καθεστώτος στην εξύψωση του θεάτρου. Στην αρχική σελίδα του εορταστικού τεύχους υπάρχει φωτογραφία των Κ. Κοτζιά (Υπουργός-Διοικητής Πρωτεύουσας), Α. Δημητράτο (Υπουργό εργασίας), Α. Πλυτά (Δήμαρχος Αθηναίων) και Κ. Μπαστιά (Διευθυντής Γραμμάτων και Καλών Τεχνών καθώς και Γενικός Διευθυντής του Βασιλικού Θεάτρου) με την επιγραφή «στυλοβάτες του Ελληνικού Θεάτρου».

Η προσπάθεια εκμετάλλευσης του θεάτρου, από το καθεστώς, ελλόχευε κινδύνους λόγω της πολυπλοκότητας της λειτουργίας του. Η κάθε προσπάθεια προς αυτή την κατεύθυνση έπρεπε να έχει σχεδιαστεί προσεκτικά. Παρακάτω αναφέρονται οι κυριότερες σχεδιασμένες ενέργειες, του καθεστώτος, για έλεγχο του θεάτρου.

4.2.2.1 Οικονομική ενίσχυση του Βασιλικού Θεάτρου

Στις 14 Δεκεμβρίου 1938, με τον Αναγκαστικό Νόμο 1504 θεσπίζεται η οικονομική ενίσχυση του Βασιλικού Θεάτρου³²³, μέσω φόρων που επιβάλλονται σε άλλες μορφές ψυχαγωγίας³²⁴. Το άρθρο 1 αναφέρεται στην πρόσθετη ενίσχυση του Βασιλικού θεάτρου θέτοντας: «α) πρόσθετον ειδικόν τέλος επί των εισιτηρίων των κινηματογράφων λεπτών πενήκοντα, εφ' όσον το τίμημα εισόδου είναι άνω των πέντε δραχμών και μέχρι δεκαπέντε. Επί τιμήματος εισόδου άνω των δέκα πέντε δραχμών το πρόσθετον τούτο τέλος καθορίζεται εις δραχμίν μίαν. β) πρόσθετον ειδικόν τέλος δραχμών πέντε επί εκάστου εισιτηρίου εις τον Ιππόδρομον Φαλήρου. γ) πρόσθετον ειδικόν τέλος πέντε τοις εκατόν επί του τιμήματος εισόδου εις χορούς, και δ) πρόσθετον ειδικόν τέλος είκοσο πέντε τοις εκατόν επί του εκάστοτε καθοριζομένου φόρου κέντρων διασκεδάσεως υπέρ του Δημοσίου, συμφώνως προς τας διατάξεις του Αναγκ. Νόμου 505/1937, περί φορολογίας των κέντρων διασκεδάσεως»³²⁵. Με την οικονομική ενίσχυση του Βασιλικού θεάτρου, αναβαθμιζόταν και ο “διαφωτιστικός” ρόλος του. Το ενδιαφέρον του Μεταξά για το Βασιλικό θέατρο και η πίστη του για το ρόλο που

³²² Η εφημερίδα *Ελληνικόν Θέατρον*, άρχισε να εκδίδεται το 1925 από την Ένωση Ηθοποιών (ΣΕΗ) και αποτελούσε το συνδικαλιστικό έντυπο του οργάνου του ΣΕΗ.

³²³ Το Βασιλικό Θέατρο, όπως αναφέραμε παραπάνω, είχε κλείσει το 1908. Το 1932, επί διακυβέρνησης Βενιζέλου, επανιδρύθηκε ως Εθνικό Θέατρο, μέσω του Νόμου 4615/ 30 Απριλίου του 1930. Το 1935 με την παλινόρθωση της Βασιλείας μετονομάστηκε, εκ νέου, σε Βασιλικό Θέατρο.

³²⁴ Η πρακτική αυτή είναι συνέχεια του Νόμου 4615 του 1930 και του διατάγματος της 28^{ης} Απριλίου του 1931 όπου θεσμοθετήθηκαν οι πρώτες επιχορηγήσεις υπέρ του Εθνικού Θεάτρου.

³²⁵ **ΦΕΚ 468**, Α.Ν. 1504 του 1938, «περί ενισχύσεως των πόρων του Βασιλικού Θεάτρου», σ. 3059

θα διαδραμάτιζε, είχε γίνει σαφές από τις πρώτες μέρες εγκαθίδρυσης του καθεστώτος. Σε συνέντευξή του, στις 15 και 16 Σεπτεμβρίου 1936, στον Κωστή Μπαστιά έλεγε πως: «*Το Βασιλικόν Θέατρον, με την σκηνοθετικήν του προσπάθειαν μας έδωκε άρτια θεατρικά σύνολα και προσφέρει μεγίστην υπηρεσίαν εις τον τόπον [...] Δι' εμέ, η προσπάθεια του Βασιλικού Θεάτρου αποτελεί φωτεινόν σταθμόν και τόσον με ευρίσκει ένθερμον θαυμαστήν και ενισχυτήν του, ώστε από του προσεχούς Οκτωβρίου κάθε Σάββατον θα παρακολουθώ τας παραστάσεις του, αδιαφόρως προς το παιζόμενον έργον. Δίδω μάλιστα την εντολήν να μου κρατούν το θεωρείον κάθε Σάββατον. Πάσα προσπάθεια, συνεπώς, εις τον θεατρικόν τομέα θα γίνη από μέρος της Κυβερνήσεως με βάσιν πάντοτε το Βασιλικόν Θέατρον*»³²⁶.

4.2.2.2 Ίδρυση του Μουσείου Σύγχρονου Ελληνικού Θεάτρου και η υπαγωγή του θεάτρου Κοτοπούλη σε ημικρατικό θέατρο

Στις 4 Ιανουαρίου του 1939, μέσω του Αναγκαστικού Νόμου 1548, ο θεατρικό θίασος της Μαρίκας Κοτοπούλη επιχορηγείται από το καθεστώς και την καλλιτεχνική διεύθυνση αναλαμβάνει η Διεύθυνση Γραμμάτων, Θεάτρου και Κινηματογράφου. Στο μοναδικό άρθρο του Α.Ν. 1548 του 1939 και συγκεκριμένα στην 1η παράγραφο αναφέρεται το ύψος της επιχορήγησης: «*Από την 1η Απριλίου 1939 παρέχεται εις την τραγωδόν του Ελληνικού Θεάτρου Μαρίκαν Κοτοπούλη ετησία ειχορήγησις εκ δραχμών δύο εκατομμυρίων προς ενίσχυσιν του υπ' αυτής προσωπικώς διευθυνομένου ομωνύμου Θιάσου, τελούντος εφεξής υπό τον καλλιτεχνικόν έλεγχον της Διευθύνσεως Γραμμάτων και Θεάτρου*»³²⁷.

Η Μαρίκα Κοτοπούλη ήταν μια από τις κορυφαίες προσωπικότητες του θεάτρου την περίοδο του μεσοπολέμου. Με τον θίασό της ανέβασε κορυφαία κλασσικά έργα αλλά και έργα ηθογραφικού περιεχομένου. Η Κοτοπούλη υπήρξε ένθερμη θαυμάστρια του Μεταξά και συνέβαλε στη διάδοση των ιδεών και πεποιθήσεών του. Με την εγκατάσταση στο νέο της θέατρο, το 1937, ξεκίνησε την προώθηση των ποιοτικών έργων και την αναβίωση του αρχαίου ελληνικού δράματος. Στις 13 Νοεμβρίου 1939, έστειλε επιστολή στον Μεταξά με την ευκαιρία του εορτασμού 30 χρόνων ως θιασάρχης. Στην επιστολή αυτή αποκαλύπτεται η

³²⁶ Εφημερίδες: Καθημερινή και Βραδυνή, συνέντευξη Μεταξά, 15-16 Σεπτεμβρίου 1936

³²⁷ **ΦΕΚ 5**, Α.Ν. 1548 του 1939, «περί επιχορήγησης υπό του κράτους του Θιάσου Μαρίκας Κοτοπούλη» σ. 19

αφοσίωσή της στον Μεταξά και η πίστη της στην αναγέννηση της Ελλάδας: « *Αρχηγέ μου, Τώρα που η γιορτή των 30 χρόνων της μικρής προσφοράς μου για το θέατρο της ωραίας Πατρίδας μας επήρε τέλος [...] τώρα, εγώ, ο τελευταίος μα εγκάρδιος στρατιώτης της μεγάλης σας Εθνικής Ελληνικής επανάστασης έρχομαι να σας εκφράσω από τα βάθη της καρδιάς μου την απέραντη ευγνωμοσύνη μου, όχι γιατί επιβραβεύσατε με την προστασία σας τη δούλεψή μου εδώ και 40 χρόνια, όχι γιατί μ' αξιόσατε τη χαρά της ανταμοιβής με τα συγχαρητήρια λόγια σας μα, το κυριώτερο, γιατί: Τώρα, ύστερα από τόσων δεκαετηρίδων καλλιτεχνικούς αγώνες, ύστερα από τόση πείρα και τόση σπουδή απάνω στο σανίδι του Θεάτρου μου, Σεις είστ' Εκείνος που έδωσε καινούργια πνοή, καινούργια δύναμη, καινούργιο ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ στην υποκριτική τέχνη μου. Σεις είστ' Εκείνος που κάνει καθημερινά τις χιλιάδες των θεατών της Ηλέκτρας που κατακλύζουν το Θέατρό μου να συμπονούν με δάκρυα στα μάτια τον σπαραγμό της κόρης των Ατριδών που εδώ και 3 χιλιάδες χρόνια, εθρήνησε τον πόνο της μπροστά στους δοξασμένους μας προγόνους. Γιατί, εσείς, με τα λόγια και με τα έργα σας, σεις με την ολόφωτη παρουσία σας είναι που με κάνατε να ζαναβαφτιστώ μέσα στις αγνές πηγές της Ελλάδας μας, μέσα στις πηγές της αιώνιας αλήθειας. Σεις είστ' εκείνος που με κάνατε να καθίσω και να συλλογιστώ άλλη μια φορά τι θα πει Τέχνη [...] Σεις είστ' εκείνος που μου δώσατε, με το Εθνικό Ελληνικό νόημα των λόγων και των έργων σας, τη δυνατότητα ν' αντλήσω νέους Ελληνικούς Λαϊκούς ρυθμούς και τόνους, να τους αφομοιώσω μέσα στην υποκριτική τέχνη μου και να δώσω στην έκφραση της Ηλέκτρας και του Χορού της το ζωντανό και σύγχρονο Ελληνικό Ανθρώπινο στοιχείο που μιλά κατ' ευθείαν μέσα στην καρδιά του Λαού μας [...] Και τώρα πολυαγαπημένε μου Αρχηγέ, τώρα που ξέρετε το μεγάλο μου το μυστικό, τώρα που αυτό το μυστικό ποθώ να το διαλαλήσω σ' όλη την Ελλάδα για να γίνει ένα μικρό κ' ελάχιστο έστω παράδειγμα του τι προσφέρει η μεγάλη Προσωπικότητα σας στην ιστορία της Ελληνικής Αναγέννησης, δεχτείτε άλλη μια φορά την έκφραση της βαθύτατης ευγνωμοσύνης και της αγάπης μου»³²⁸. Φυσικά αυτή η αφοσίωσή της στο πρόσωπο του Μεταξά δε φαίνεται μόνο από αυτή την επιστολή. Μετά το θάνατο του Μεταξά, σε αφιέρωμα προς τιμήν του, στο περιοδικό Νέα Εστία η Κοτοπούλη εγκωμιάζει το Μεταξά ως τον Μέγα ευεργέτη και προστάτη του ελληνικού Θεάτρου: «*Το μεγάλο πνεύμα του Ιωάννη Μεταξά δεν άφισε καμμιά πτυχή Ελληνικής ζωής, χωρίς να ρίξει απάνω της το στοργικό και δημιουργικό φώς του. Το Ελληνικό Θέατρο, όντας κι' αυτό μια εκδήλωση**

³²⁸ Αρχείο Ιωάννου Μεταξά, Γενικά Αρχεία του Κράτους, Φάκελος 44/001

της νεοελληνικής ζωής, χρωστάει στον Ιωάννη Μεταξά τη σύγχρονη προοδρυστική δράση του, χρωστάει σ' αυτόν την αναγέννησή του. Τα τεσσεράμισυ χρόνια της εθνικής δράσης του Ιωάννη Μεταξά, πιστεύω πως είναι χρόνια συναγερμού, αφύπνισης και προόδου για το Ελληνικό θέατρο. Η βαθιά πίστη του στον εκπολιτιστικό ρόλο του Θεάτρου και η αλάθητη διαίσθησή του τον οδήγησαν να βρεί άμεσες λύσεις για όλα τα προβλήματα του Νεοελληνικού Θεάτρου, λύσεις τέτοιες, που έβαλαν γερά και ακλόνητα θεμέλια στην επαγγελματική, καλλιτεχνική και εκπολιτιστική πρόοδό του. Είναι νωπή και ζωντανή ακόμα η δράση του Ιωάννη Μεταξά για το καλό του Θεάτρου μας, ώστε να μη χρειάζεται να την ιστορήσω εγώ. Τα γεγονότα που δημιουργούν το σύγχρονο ζωντανό παλμό του Ελληνικού Θεάτρου, δημιουργήματα όλα της σοφής φροντίδας Εκείνου, μιλούν αρκετά έκδηλα και ικανοποιούν την περιέργεια όλων μας. Γι' αυτό, το Ελληνικό Θέατρο θα διατηρήσει βαθιά στη μνήμη του τον Ιωάννη Μεταξά σαν ευεργέτη και φωτεινό οδηγό του. Το Ελληνικό Θέατρο, γράφοντας με χρυσά γράμματα τ' όνομά του στις σελίδες της ιστορίας του, δεν έχει άλλο χρέος παρά να σταθεί και μελλοντικά αντάξιο της στοργής και της καθοδήγησης Εκείνου»³²⁹.

Τον Ιούνιο του 1938 ανακοινώθηκε η ίδρυση του Μουσείου Σύγχρονου Ελληνικού Θεάτρου στην Αθήνα. Ο μηχανισμός προπαγάνδας έσπευσε να εκμεταλλευτεί την ανακοίνωση δίδοντάς της εκτεταμένη δημοσιότητα³³⁰. Μέσω του τύπου της εποχής αλλά και των ντοκουμέντων από πρωτογενής και δευτερογενής πηγές, αναδεικνύεται η προσπάθεια του Μεταξά να εκμεταλλευτεί κάθε ενέργεια που γίνεται στον καλλιτεχνικό και, γενικότερα, πολιτιστικό χώρο.

4.2.2.3 Προαγορασμένα εισιτήρια και το Ταμείο Εργασίας Ηθοποιών

Από τις πρώτες μέρες του 1937 ξεκίνησε ο θεσμός των προαγορασμένων θεατρικών εισιτηρίων, από το καθεστώς, για λογαριασμό εργατικών σωματείων. Ο θεσμός αυτός μετεξελίχθηκε αργότερα στα εισιτήρια της Εργατικής Εστίας³³¹, στον οποίο εντάχθηκαν ο θίασος της Μαρίκας Κοτοπούλη (ημικρατικός), ο θίασος της Κατερίνας Ανδρεάδη, ο θίασος «Ελληνική Κωμωδία» του Βασίλη Αργυρόπουλου. Το καθεστώς είχε διπλό σκοπό. Αφενός να παρουσιάσει την εικόνα του κράτους που

³²⁹ **Νέα Εστία**, Τόμος 29ος, τ.χ. 340, 15 Φεβρουαρίου 1941, σ. 132

³³⁰ Βλ. **Τα Παρασκήνια**, 15 Απριλίου 1938 και 11 Ιουνίου 1938 όπως και στα **Αθηναϊκά Νέα**, 28 Φεβρουαρίου 1938 και 19 Ιουνίου 1938.

³³¹ Βλ. **Έθνος**, 19 Ιανουαρίου 1939. Είναι η πρώτη αναφορά που γίνεται σε εισιτήρια της Εργατικής Εστίας.

ενισχύει τη θεατρική δραστηριότητα, αφετέρου να ανοίξει το δρόμο της κρατικής παρέμβασης στα συνδικαλιστικά σωματεία των εργατών ως προέκταση της πατερναλιστικής σχέσης του κράτους με τα σωματεία.

Μια από τις επόμενες κινήσεις του Μεταξά ήταν η προσπάθεια ρύθμισης της κατάστασης που είχε δημιουργηθεί με το Ταμείο Εργασίας των Ηθοποιών. Το Τ.Ε.Η. είχε ξεκινήσει επί υπουργίας Γεωργίου Παπανδρέου για να ρυθμίσει το πρόβλημα της ανεργίας και της ψυχαγωγίας της επαρχίας³³². Το συγκεκριμένο ταμείο έδινε δάνεια σε ηθοποιούς, οι οποίοι ήταν μέλη του σωματείου, για να ιδρύσουν θιάσους κυρίως για περιοδείες. Τα ποσά που είχαν δοθεί στους ηθοποιούς δεν επιστρέφοντας οπότε οι ηθοποιοί ζήτησαν ήδη από το 1930 την επανεξέταση του μέτρου και του τρόπου χορήγησης της παροχής³³³. Το 1935 το Ταμείο είχε χορηγήσει 650.000 δρχ. ενώ 700.000 δρχ. ήταν τα έσοδα του Ταμείου εκείνη τη χρονιά. Το 1936 το ποσό που είχε διατεθεί από το Τ.Ε.Η., μέσα σε μια πενταετία, ήταν 3.000.000 δρχ³³⁴. Το χειμώνα του 1936 αποφασίστηκε να μη μοιραστούν τα χρήματα σε ξεχωριστούς θιάσους αλλά να δημιουργηθούν δύο θίασοι σε συνεταιρική βάση. Έτσι δημιουργήθηκαν η «Συνεταιρική Οπερέττα Αθηνών» και η «Ελληνική Ηθογραφία»³³⁵.

Η ίδρυση της Σ.Ο.Α. αποτέλεσε ένα από τα μεγαλύτερα επικοινωνιακά τεχνάσματα του Μεταξά. Η διοίκηση αλλά και τα πρόσωπα από τα οποία θα αποτελούνταν αυτή, οριζόταν από το καθεστώς. Ήταν επόμενο ότι τα πρόσωπα της διοίκησης που επιλέχθηκαν είχαν ως ρόλο την προώθηση της ιδεολογίας του καθεστώτος. Ουσιαστικά η Σ.Ο.Α. ήταν ένας συνεταιρικός – κρατικός θίασος όπου το καθεστώς είχε επενδύσει μόνο υποσχέσεις. Όλοι οι μέτοχοι είχαν την εντύπωση ότι το κράτος χρηματοδοτεί και μάλιστα αδρά τη Σ.Ο.Α. Ο Μεταξάς εμφανίστηκε στην πρεμιέρα δίνοντας την εντύπωση ότι έχει δημιουργήσει έναν ημικρατικό οργανισμό για την οπερέττα αφού δίνει την πρώτη υπόσχεση σχετικά με τη χρηματοδότηση του οργανισμού³³⁶. Δυστυχώς το εγχείρημα αυτό διάρκεσε ελάχιστο χρονικό διάστημα αφού στις 15 Δεκεμβρίου του 1936 ανακοινώνεται η διάλυσή του. Οι λόγοι που οδήγησαν στη διάλυση της Σ.Ο.Α. ήταν εμφανείς από τις πρώτες μέρες λειτουργίας της. Ο αριθμός των μελών του θιάσου ήταν υπερβολικά μεγάλος. Αποτελούνταν από 80 μέλη θίασο, 2 χορογράφους, 16 μέλη μπαλέτου, 12 άνδρες κόρο, 30 μέλη

³³² Νόμος 4615, 26 Απριλίου 1930 «περί ιδρύσεως Εθνικού Θεάτρου»

³³³ Καθημερινή στις 4 Οκτωβρίου 1930

³³⁴ Αθηναϊκά Νέα, 5 Οκτωβρίου 1936

³³⁵ Σειραγάκης Μανώλης, ο.π.: σ. 345

³³⁶ Σειραγάκης Μανώλης, ο.π.: σ. 347

ορχήστρα, 2 διευθυντές ορχήστρας και ειδικό σκηνοθέτη. Όση μεγάλη επιτυχία κι αν είχαν οι παραστάσεις δε θα μπορούσε να συντηρήσει τόσο μεγάλο θίασο. Η σπατάλη του χρήματος του Τ.Ε.Η. έγινε σαφής από το πολυμελές Διοικητικό Συμβούλιο, το οποίο ουσιαστικά δεν είχε λόγο ύπαρξης. Παράλληλα με την οικονομική αδιαφάνεια, την πρώτη εβδομάδα των παραστάσεων παραιτούνται ηθοποιοί και μέλη της Καλλιτεχνικής Επιτροπής. Η σπατάλη των χρημάτων και η προσπάθεια να ανέβουν μεγαλεπήβολα έργα³³⁷ οδήγησαν στη διάλυση της Σ.Ο.Α.

Η «Ελληνική Ηθογραφία» αποτελεί το δεύτερο θίασο που έλαβε δανειοδότηση από το Τ.Ε.Η. Ο θίασος αυτός υπηρετεί την ηθογραφική τάση με τον αναχρονισμό του σχήματος Αθήνα-χωριό, σύμφωνα με τις παραγγελίες του Μεταξά. Η παρουσίαση έργων με το ηθογραφικό σχήμα Αθήνα-χωριό, είχε να εμφανιστεί στη θεατρική σκηνή της Αθήνας από την εποχή του Κωμειδυλλίου. Στις 21 Σεπτεμβρίου 1936 σε συνέντευξή του, ο Μεταξάς, δήλωνε ότι θα ήθελε να αναβιώσει το Κωμειδύλλιο³³⁸.

Εντυπωσιακά ο Μεταξάς, προσπάθησε να πιάσει το σφυγμό του αθηναϊκού κοινού, ικανοποιώντας τις δύο κυρίαρχες τάσεις στο αθηναϊκό θέατρο. Αφενός με τη Σ.Ο.Α. την τάση του κοσμοπολιτισμού³³⁹, αφετέρου με την «Ελληνική Ηθογραφία» την τάση της ηθογραφίας. Όμως και στις δύο περιπτώσεις το καθεστώς παραγκώνισε, προφανώς εσκεμμένα, την ανθηρή τάση του μουσικού θεάματος και στην οπερέττα και στην ηθογραφία. Οι ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος δεν επέτρεπαν την προώθηση λαϊκών θεαμάτων χαμηλής στάθμης. Ως προέκταση αυτής της πολιτικής είναι η ίδρυση του Λυρικού θεάτρου, 3 χρόνια αργότερα, και των περιοδευόντων θιάσων «Άρμα Θέσπιδος».

4.2.2.4 Ίδρυση του Λυρικού Θεάτρου και του «Άρμα Θέσπιδος»

Ο Μεταξάς θέλοντας να ενισχύσει την θεατρική δραστηριότητα στην Ελλάδα για προπαγανδιστικούς λόγους, στις 8 Δεκεμβρίου του 1939, ανακοίνωσε την ίδρυση

³³⁷ Λίγες μέρες μετά την πρεμιέρα, η ΣΟΑ διαφήμιζε ότι θα παρουσιάσει το καινούργιο -περσινό- χορό Καριόκα, εκτελεσμένο από την Ολυμπία Ριτσιάρδη βλ. Αθηναϊκά Νέα 22 Νοεμβρίου 1936. Παράλληλα η Καλλιτεχνική Επιτροπή ισχυρίζεται ότι παραδίδονται μεγαλεπήβολα έργα τη στιγμή που φαίνεται ότι το τέλος είναι κοντά: «Κλεοπάτρα» του Πωλ Νορ Αθηναϊκά Νέα, 25 Νοεμβρίου 1936, «Χαμόγελο της τύχης» Κομνηνού-Σύλβιου Αθηναϊκά Νέα, 9 Δεκεμβρίου 1936, ανώνυμη Αττίκ σε λιμπρέτο Αντρέ Νταλ Αθηναϊκά Νέα, 17 Δεκεμβρίου 1936

³³⁸ Αθηναϊκά Νέα, 21 Σεπτεμβρίου 1936

³³⁹ Ο κοσμοπολιτισμός υπηρετείται κυρίως από το μεγάλο αριθμό ερμηνευτών και το πλήθος του θιάσου. Φυσικά, όπως αναφέραμε, αυτή η τάση βάρυνε οικονομικά τους μετόχους της ΣΟΑ με συνέπεια τη διάλυσή της.

δύο νέων θεατρικών σχημάτων τα οποία θα αποτελούσαν τμήμα του Βασιλικού Θεάτρου. Το πρώτο ήταν το Λυρικό Θέατρο Αθηνών και το δεύτερο το «Άρμα Θέσπιδος» δηλαδή ένα σχήμα περιοδεούντων θεατρικών θιάσων κατά μίμηση των αντίστοιχων ιταλικών, που ιδρύθηκαν το 1932, από το Μουσολίνι. Ο λόγος ίδρυσης των περιοδεούντων θεατρικών θιάσων «Άρμα Θέσπιδος»³⁴⁰, ήταν η παρουσίαση θεατρικών παραστάσεων στους κατοίκους των απομακρυσμένων περιοχών της Ελλάδας καθώς και η ενίσχυση του έργου της εθνικής διαφώτισης, που αποσκοπούσε στον προπαγανδισμό της ιδεολογίας και των αξιών της 4ης Αυγούστου. Άρθρο που δημοσιεύτηκε στα *Παρασκήνια*, με τίτλο «Ένα όνειρο που πραγματοποιείται - Ιδρύονται το Λυρικό Θέατρο και οι περιοδεύοντες θίασοι» επαινεί την ενέργεια ίδρυσης του «Άρμα Θέσπιδος». Στη σχετική ανακοίνωση του Μεταξά, όπως αναδημοσιεύει το περιοδικό *Παρασκήνια*, αναφέρεται πως τα δύο αυτά θεατρικά σχήματα ιδρύθηκαν από την ανάγκη διαφώτισης και διαπαιδαγώγησης όλου του ελληνικού λαού³⁴¹. Στο περιοδικό *Νεολαία*³⁴², σε άρθρο σχετικά με τα εγκαίνια του «Άρμα Θέσπιδος», αναφέρεται το γεγονός της ίδρυσης του θεατρικού αυτού σχήματος γράφοντας: «Μέσα στις λίγες αυτές γραμμές της τυπικής αναγγελίας ενός γεγονότος κρύβεται ένα τεράστιο πνευματικό και καλλιτεχνικό για την Ελλάδα γεγονός, μιά απ' τις πολλές υψηλές εκδηλώσεις του Αρχηγού, που θα αποτελή την πιο ανάγλυφη και φωτεινή εξαίρεση μέσα στο όλο Πάνθεο των δημιουργικών εκδηλώσεων του θεμελιωτού του Γ Ελληνικού Πολιτισμού»³⁴³. Ενώ παρακάτω στο ίδιο άρθρο αναφέρεται πως: «Μόνον ως ανεκτίμητος μπορεί να χαρακτηρισθή η συμβολή των Αρμάτων Θέσπιδος εις την ανύψωσιν της πνευματικής στάθμης του λαού των επαρχιών»³⁴⁴.

Η πρακτική αυτή δεν ήταν άγνωστη στον γενικότερο ευρωπαϊκό χώρο και ιδιαίτερα στα απολυταρχικά καθεστώτα. Ο Μπαστιάς, στα μέσα του 1938, μόλις γύρισε από το εξωτερικό, όπου μελετούσε τη λειτουργία των περιοδεούντων θιάσων,

³⁴⁰ Το Σεπτέμβριο του 1939 δόθηκε η πρώτη παράσταση του «Άρμα Θέσπιδος» στην Κόρινθο με το έργο «Οθέλλο» του Σαίξπηρ. Την παράσταση παρακολούθησε κι ο ίδιος ο Μεταξάς. βλ. «*Τα Παρασκήνια*», 23 Σεπτεμβρίου 1939, σ. 5 και «*Η Νεολαία*», τ.χ. 49, 16 Σεπτεμβρίου 1939 σ. 1602

³⁴¹ **Τα Παρασκήνια**, 10 Δεκεμβρίου 1938, σ. 5

³⁴² Το περιοδικό «*Η Νεολαία*», εκδίδεται από το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και όπως αναφέρει ο Μεταξάς το περιοδικό εκδίδεται «*ως μορφωτικόν, ηθοπλαστικόν και ψυχαγωγικόν ανάγνωσμα των νέων της Ελλάδος και προς διάδοσιν των Ιδεών, αι οποιαί πρέπει να τους εμπνεύσουν*». Βλ. **Μπαλιτά Αθανασία**, *Το περιοδικό της ΕΟΝ Η Νεολαία: Σκοποί και απήχηση*, πρακτικά διεθνούς συμποσίου: Ιστορικότητα της παιδικής ηλικίας και της νεότητας, 1-5 Οκτωβρίου 1984, εκδ. Ιστορικό Αρχείο Ελληνικής Νεολαίας της Γ.Γ.Ν.Γ., 1986, σ.631-639

³⁴³ **Η Νεολαία**, τ.χ. 49, 16 Σεπτεμβρίου 1939 σ. 1602

³⁴⁴ **Η Νεολαία**, τ.χ. 49, 16 Σεπτεμβρίου 1939 σ. 1608

περιέγραψε τα σχέδιά του για το θέατρο: «Εμελέτησα τα δύο συστήματα, το Γερμανικόν του “Βάντερ Πύνε” και το Ιταλικόν των “Αρμάτων Θέσπιδος”. Το Ιταλικόν που λειτουργεί από δετίας [...] -και είναι ένας θεσμός περιφερόμενου θεάτρου με φορητάς σκηνάς σκηνάς στηνομένας και λυομένας εκάστοτε- είναι εκείνο που μας έδωσε την βάσιν διά τον οργανισμόν και του Ελληνικού λαϊκού θεάτρου, που εις ωρισμένα σημεία θα συμπίπτη απολύτως με αυτόν»³⁴⁵. Όπως αναφέραμε το «Άρμα Θέσπιδος» δημιουργήθηκε έχοντας ως πρότυπο τους αντίστοιχους περιοδεύοντες θιάσους της φασιστικής Ιταλίας³⁴⁶. Όμως και στην Χιτλερική Γερμανία είχε εφαρμοστεί ο θεσμός αυτός με απόλυτη επιτυχία. Ο ελληνικός θεατρικός τύπος εκθειάζει το ρόλο που διαδραμάτισαν οι περιοδεύοντες γερμανικοί θίασοι, στην πολιτιστική διαφώτιση και πνευματική ανάταση του γερμανικού λαού. Όπως αναφέρεται σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στα *Παρασκήνια*: «Τα θέατρα αυτά αντιπροσωπεύουν για τη Γερμανία την εκπολιτιστική προσπάθεια του Έθνους, που πιστεύει ότι όχι μόνον με την υλική δύναμη, αλλά και με την ψυχική και πνευματική καλλιέργεια θα συντελεστούν τα πεπρωμένα του. Έναν τέτοιον υψηλό προορισμό ανέθεσαν οι διευθύνοντες τις τύχες του Τρίτου Ράιχ στα θέατρα και ιδιαίτερα στις περιοδεύουσες αυτές σκηνές, που απευθύνονται στη μεγάλη μάζα του λαού. Αλλά εκείνο που πρέπει ιδιαίτερα να προσέξωμε είναι η θεμέλια βάση πάνω στην οποία στηρίζονται τα θέατρα αυτά για να εκπληρώσουν μια τέτοια αποστολή. Το οργανωτικό σχέδιο είναι σοφό [...] πηγάζει από τον ίδιο το λαό και προς αυτόν πάλι απευθύνεται»³⁴⁷. Παράλληλα ο Γκαίμπελς, σχετικά με τη σημασία που έδιδε το Τρίτο Ράιχ για το θέατρο, ανέφερε κάποτε ότι: «το θέατρο στη Γερμανία είναι υπόθεση της καρδιάς και για την υπόθεση αυτή πρόθυμα το Κράτος ξοδεύει 12-15 εκατομμύρια Μάρκων το χρόνο»³⁴⁸. Χαρακτηριστική περίπτωση, υποστήριξης των γερμανικών κινητών θεάτρων, αποτελεί ο Πέλος Κατσέλης ο οποίος, τελικά, διορίστηκε επικεφαλής του ελληνικού “Άρμα Θέσπιδος”.

4.2.2.5 Η εφαρμογή της Άδειας εξασκήσεως επαγγέλματος ηθοποιού

Με την ψήφιση του νόμου για την Άδεια εξασκήσεως επαγγέλματος του ηθοποιού γεννήθηκε ο φόβος ότι το μέτρο αυτό θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί από

³⁴⁵ **Τα Παρασκήνια**, 18 Ιουνίου 1938

³⁴⁶ Σε άρθρο για τα εγκαίνια του Ά Άρματος Θέσπιδος, στο περιοδικό *Νεολαία*, το καθεστώς ισχυρίζεται ότι το φαινόμενο αυτό είναι: «Μία καθαρώς Ελληνική επινόησης», *Νεολαία*, τ.χ. 49, 16 Σεπτεμβρίου 1939 σ. 1602

³⁴⁷ **Τα Παρασκήνια**, 7 Ιανουαρίου 1939, σ. 4

³⁴⁸ **Τα Παρασκήνια**, 31 Δεκεμβρίου 1938, σ. 7

οποιαδήποτε κυβέρνηση για να ρυθμίσει τη θεατρική ζωή. Με το καθεστώς της 4ης Αυγούστου ο φόβος έγινε πραγματικότητα. Η εφαρμογή της Άδειας λειτούργησε ως μηχανισμός ελέγχου των ηθοποιών αλλά και ολόκληρης της θεατρικής ζωής³⁴⁹. Σημαντικό ρόλο έπαιξε ο Κωστής Μπαστιάς ως επικεφαλής της Διεύθυνσης Γραμμάτων και Τεχνών του Υπουργείου Παιδείας. Μέσω αυτής της Διεύθυνσης, της αρμόδιας για τα θεατρικά πράγματα, ο μηχανισμός γιγαντώθηκε.

Το καθεστώς άρχισε να επεμβαίνει στη θεατρική ζωή, όχι για να τη διευκολύνει αλλά για να την κατευθύνει σύμφωνα με τις ιδεολογικές και αισθητικές της κατευθύνσεις. Την υλοποίηση των επιθυμιών του Μεταξά και του Μπαστιά, ως προς την κατεύθυνση του θεάτρου στην Ελλάδα, ανέλαβε η επιτροπή για την εφαρμογή της Άδειας. Η επιτροπή αυτή στη δικαιοδοσία της δεν ήταν μόνο η παροχή των νόμιμων εγγράφων που έπρεπε να έχει κάθε ηθοποιός αλλά και ο έλεγχος της θεατρικής ζωής. Σε συνεργασία με τη Διεύθυνση Γραμμάτων και Τεχνών ανέλαβε αστυνομικό ρόλο επεμβαίνοντας ως λογοκριτής, στο περιεχόμενο και την αισθητική γραμμή του θεάτρου, και θεματοφύλακας της ιδεολογίας και των αρχών και αξιών της 4ης Αυγούστου.

Με αυτόν το χαρακτήρα, η επιτροπή Αδείας, προχώρησε σε εκκαθαρίσεις του επαγγέλματος των ηθοποιών, όπως αναφέρουν τα στοιχεία στον τύπο της εποχής, αφού μόνο το 1939 έχουμε ανάκληση λόγω αποχής 80 γενικών και 110 προσωρινών αδειών³⁵⁰. Ενώ πολύ νωρίτερα, το 1936, ο Νίκος Παρασκευάς, σε συνέντευξή του³⁵¹, αναφέρει ότι εξεταζόταν ιδιαίτερα η εθελουσία έξοδος ενός μεγάλου αριθμού ηθοποιών από το επάγγελμα. Το κόστος για την ενέργεια αυτή κυμαινόταν στα 6.000.000 δρχ. τα οποία θα εξασφαλιζόνταν από σχετική φορολογία του κινηματογραφικού εισιτηρίου (από 0,70-2,0 και τώρα θα αυξανόταν σε 3,0 δρχ). Η ενέργεια αυτή ήταν ακραία μετά την οικονομική κρίση του 1929, όπου το κράτος προσπαθεί να περιορίσει τα αποτελέσματα αυτής της κρίσης που ακόμη υφίστανται. Ενώ σε όλα τα άλλα ευρωπαϊκά κράτη υπάρχει η πρόνοια της δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας στην Ελλάδα το καθεστώς σπαταλά χρήματα από τον κρατικό προϋπολογισμό για να αλλάξει μια κατηγορία εργαζομένων επάγγελμα.

Το καθεστώς έπρεπε να ελέγξει το θέατρο και τους ανθρώπους του για την προβολή της ιδεολογίας και των αρχών του. Δεν μπορούσε να αφήσει να ανεβαίνουν

³⁴⁹ Σειραγάκης Μανώλης, ο.π.: σ. 350

³⁵⁰ Αθηναϊκά Νέα, 20 Ιουνίου 1939

³⁵¹ Αθηναϊκά Νέα, 23 Δεκεμβρίου 1936

έργα τα οποία είχαν αντίθετες πολιτικές αντιλήψεις αλλά και παραστάσεις με πολιτική σάτιρα και λαϊκή επιθεωρησιακή τυπολογία. Η επιθεώρηση άρχισε να εξοβελίζεται αναγκαστικά από τις παραστάσεις. Για την ενίσχυση αυτής της προσπάθειας ο Κωστής Μπαστιάς, σε λόγο του ανέφερε ότι: «*Έως χθες ο ελληνικός λαός, ο βιοπαλαίον, ο εργαζόμενος, εστιβάζετο εις τα υπερώα αθλίων θεάτρων της Επιθεωρήσεως και ετρέφετο με τις πνευματικές τοζίνες [...] όλες τις αισχρολογίες των καταγωγίων και όλες τις αηδέστατες σκηνές της βδελυράς ομοφυλοφιλίας. Γι' αυτό τον λόγο ο κυβερνήτης του νέου Κράτους [...] σαν νέος Ηρακλής εκαθάρισε την κόπρον του Αυγείου που μέσα της είχε βουτηχθή το λεγόμενο ελαφρό μουσικό θέατρο*»³⁵². Η προσπάθεια αυτή συνεχίζεται πιο δραστικά με την αντικατάσταση της ρομάντζας, την οποία απεχθανόταν ο Μεταξάς, με δημοτικοφανή τραγούδια όπως αυτά του Θεόφραστου Σακελλαρίδη. Στην Εστία αναφέρεται ότι: «*[...] ο Θεόφραστος Σακελλαρίδης [...] κατ' επανάληψιν εδοκίμασε να τοποθετήση το ελληνικό λαϊκό τραγούδι εις τα δημοτικά μοτίβα. Και τώρα που είναι η καταλληλότερη εποχή επανήλθεν εις την προσφιλή του προσπάθειαν και δίνει 2-3 τραγουδάκια με καθαρώς ελληνικόν χρώμα. Ιδία το της ά πράξεως, που αντικαθιστά την συνήθη αηδή ρομάντζαν, με το νησιώτικο του μοτίβον είναι ελληνικότατον, δροσερότατον και πόσο ανταποκρίνεται εις την ελληνικήν ψυχήν αποδεικνύει ο ενθουσιασμός του κοινού*»³⁵³. Για την ενίσχυση της προσπάθειας εξοβελισμού της Ρομάντζας, η επιτροπή Αδείας, με πρόφαση τον κορεσμό των ντιζέζ, έπαψε να εκδίδει σχετικές άδειες³⁵⁴.

Παράλληλα, η επιτροπή άδειας, άρχισε να κρίνει τη συμπεριφορά των ηθοποιών όχι μόνο στο χώρο εργασίας αλλά και έξω από αυτόν. Παράδειγμα αποτελεί η περίπτωση της Καίτης Βερόνη η οποία εξύβρισε τη συνάδελφό της Μαρίκα Νέζερ και της επιβλήθηκε δεκαπενθήμερη ποινή ανάκλησης³⁵⁵. Οι εφημερίδες γέμισαν, εκείνη την περίοδο, από άρθρα σχετικά με παρόμοιες αποφάσεις της επιτροπής. Όμως η επιτροπή δεν σταμάτησε εδώ. Άρχισε να τιμωρεί τους ηθοποιούς που πρόσθεταν λόγια και αυτοσχεδίαζαν. Ενδεικτικά αναφέρεται, στην εφημερίδα Αθηναϊκά Νέα, η περίπτωση του Χριστόφορου Νέζερ, πρωταγωνιστή του «Άρμα Θέσπιδος», ο οποίος τιμωρήθηκε με πενθήμερη αργία για προσθήκες³⁵⁶. Σε άλλο άρθρο της εφημερίδας Έθνος εμφανίζεται ο συγγραφέας Τίμος Μωραϊτίνης να

³⁵² Τα Παρασκήνια, 16 Ιουλίου 1938, σ. 5

³⁵³ Εστία, 27 Δεκεμβρίου 1938

³⁵⁴ Αθηναϊκά Νέα, 29 Μαΐου 1939

³⁵⁵ Σειραγάκης Μανώλης, ο.π.: σ. 359

³⁵⁶ Αθηναϊκά Νέα, 18 Μαρτίου 1940

καταφεύγει στην επιτροπή άδειας για να προστατέψει το έργο του «Δακτυλογράφος» από προσθήκες ηθοποιών³⁵⁷. Τέλος, στις 28 Ιανουαρίου 1939, διαβάζουμε στα Αθηναϊκά Νέα: «Για κάθε ενδεχόμενη προσθήκη εκ μέρους ενός ηθοποιού ή απρεπή χειρονομία του την ευθύνη απέναντι της κρατικής υπηρεσίας που ασκεί τον έλεγχο των δημοσίων θεαμάτων φέρει ακέραιη ο συγγραφέας»³⁵⁸.

Ουσιαστικά με τη λειτουργία του θεσμού της άδειας, και συγκεκριμένα με τη λειτουργία της επιτροπής, το θεατρικό τοπίο της χώρας άλλαξε ριζικά σε ελάχιστο χρονικό διάστημα. Το κράτος ρύθμιζε πια μια αγορά που βασιζόταν στους κανόνες του ελεύθερου ανταγωνισμού ανάμεσα στους θιάσους και στα είδη που αυτοί υπηρετούσαν. Το καθεστώς της 4ης Αυγούστου, με κάθε παρέμβασή του στη θεατρική ζωή, ενίσχυε την τάση στήριξης του θεάτρου που προοριζόταν για «παίδευση»³⁵⁹ και την τάση για εξαφάνιση των ειδών τα οποία περιόριζαν τους στόχους του.

4.3 Ο «Γ Ελληνικός Πολιτισμός» και το θέατρο

Το θέατρο θα μπορούσε να συμβάλει, καθοριστικά, στην προβολή της ιδεολογίας του καθεστώτος. Ο έλεγχος του θεάτρου, μέσω των νομοθετικών μέτρων που θεσπίστηκαν και της κρατικής παρέμβασης σε όλες τις εκφάνσεις της θεατρικής ζωής, εξασφάλισε τη χρησιμοποίησή του, ως μέσου διαφώτισης και προπαγάνδας των ιδεολογικών στοιχείων της 4^{ης} Αυγούστου. Στόχος της θεατρικής προπαγάνδας ήταν η μεταστροφή των μαζών σε πολίτες που θα συμμετείχαν στη δημιουργία του «Γ Ελληνικού πολιτισμού» καθώς και σε πολίτες μιας διαφορετικής, μιας αναγεννημένης Ελλάδας. Η δημιουργία του «Γ ελληνικού πολιτισμού», απόρροια της αναγέννησης της Ελλάδας, αποτελούσε έναν από τους βασικούς στόχους της 4^{ης} Αυγούστου. Στον πρώτο λόγο του ο Μεταξάς, αμέσως μετά την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου, κάνει σαφή αναφορά στην αναγέννηση της Ελλάδας λέγοντας: «Και τώρα ανανήψατε όλοι δια να βαδίσωμεν όλοι ομού τον τραχύν δρόμον της Αναγεννήσεως του Έθνους»³⁶⁰. Ενώ σε ομιλία του στη Θεσσαλονίκη, στις 6 Σεπτεμβρίου 1936, αναλύει την έννοια της αναγέννησης της Ελλάδας: «Όπως εννοείτε, κύριοι, όλοι σας, το να προβώμεν εις

³⁵⁷ Έθνος, 23 Αυγούστου 1936

³⁵⁸ Αθηναϊκά Νέα, 28 Ιανουαρίου 1939

³⁵⁹ Δηλαδή θιάσους και θεατρικά είδη που προωθούσαν την ιδεολογία, τις αξίες και αρχές του καθεστώτος. Η επιθεώρηση και γενικότερα το ελαφρό θέατρο βρισκόταν πάντοτε στην αιχμή του δόρατος του καθεστωτικού ελέγχου.

³⁶⁰ Ιωάννης Μεταξάς, Λόγοι και σκέψεις, Τόμος Α, σ. 17

τοιαύτην ενέργειαν σημαίνει, ότι είμεθα αποφασισμένοι δι' όλην την εξέλιξιν αυτής μέχρι της επιτεύξεως του σκοπού μας, ο οποίος είναι εις και μόνος, τον οποίον ετόνισα παντού, αλλά περιλαμβάνει το σύνολον των κατ' ιδίαν μερικωτέρων σκοπών, ο σκοπός λοιπόν αυτός είναι: «Η Αναγέννησις της Ελλάδος». Η αναγέννησις της Ελλάδος από πάσης απόψεως, ου μόνον οικονομικώς [...] αλλά και κοινωνικώς, διότι δεν δύναται να ζήση η Ελλάς κοινωνικώς, όταν η κοινωνία περιέχη μέγα μέρος ενδεών, μέγα μέρος εργαζομένων και μη δυναμένων να ζήσωσιν εκ του κόπου των, μέγα μέρος δυστυχών, οι οποίοι δεν ευρίσκουν περίθαλψιν. Τοιαύτη κοινωνία, κύριοι, δεν είναι πολιτισμένη. Προ παντός δεν είναι ελληνική. Λαοί απαισιοδοξούντες δια το μέλλον των [...] τοιούτοι λαοί είναι ανάξιοι να ζήσουν. Και δεν θα ζήσουν. Ο δε ελληνικός λαός είχε φθάσει μέχρι τοιαύτης απαισιοδοξίας διά την τύχην του Έθνους, μέχρι τοιαύτης αδιαφορίας διά την ιδέαν της πατρίδος, μέχρι τοιαύτης εκπτώσεως ηθικής διά το μέλλον της φυλής, ώστε θα διέτρεχε τον κίνδυνον μετά τινα χρόνον να γίνη βορά άλλων λαών [...] Επαναλαμβάνω λοιπόν: Αναγέννησις από απόψεως εθνικής. Διότι, κύριοι, δεν δύνασθε να ζήσετε άλλως παρά ως Έλληνες [...] Ως Έλληνες πιστεύοντες εις τον Ελληνισμόν δύνασθε να αναπτυχθήτε και να καταστήσετε βιώσιμον τον πολιτισμόν σας»³⁶¹. Στις 2 Οκτωβρίου 1936, στο λόγο που εκφώνησε στο συλλαλητήριο Αθηνών, ο Μεταξάς ανέλυσε τους στόχους, την πολιτική του καθεστώτος και στο τέλος ανέφερε ότι: «Το έργον της ολοκληρωτικής αναγεννήσεως της Ελλάδος θα είναι μακρόν και δυσχερές. Αλλά είμεθα αποφασισμένοι να το φέρωμεν εις πέρας σε όλην αυτού την έκτασιν. Ζητώ δε από σε, Ελληνικέ Λαέ, δια τον κόπον αυτόν, προ παντός πειθαρχίαν, ζητώ να μου δώσης όλην σου την εμπιστοσύνην, την πίστιν σου, τον ενθουσιασμό σου, την βοήθειάν σου ολόκληρη»³⁶².

4.3.1 Η “αναβίωση του Ελληνισμού”

Η αναβίωση του Ελληνισμού³⁶³ και των υπέρτατων ελληνικών ιδεωδών, αποτέλεσε το όραμα του Μεταξά για το νέο κράτος που ήθελε να δημιουργήσει μέσω της 4^{ης} Αυγούστου. «Η ιστορία μας, η παράδοσή μας, η κληρονομιά που μας άφησε το παρελθόν και η αποστολή μας δια το μέλλον, έχουν όλα ενσωματωθή στο όνομα της χώρας μας. Εκφράζουν ακόμη κάτι πολύ περισσότερο από τις ιερές παρακαταθήκες της

³⁶¹ Ιωάννης Μεταξάς, ο.π.: σ. 33-34

³⁶² Ιωάννης Μεταξάς, ο.π.: σ. 51

³⁶³ Για τον Μεταξά ο Ελληνισμός δεν έχει γεωγραφικά σύνορα. Όπως ο πολιτισμός και η παιδεία δεν έχουν σύνορα έτσι κι ο Ελληνισμός, αναμορφούμενος, θα μπορούσε να διαδοθεί πέρα από τα ελληνικά σύνορα.

φυλής μας. Εκφράζουν τις ιερές παρακαταθήκες του πολιτισμένου κόσμου. Η λέξις «Ελληνισμός» είναι ένα σύμβολο και γύρω από το σύμβολο αυτό, που συνδέει και αδελφώνει, θα οικοδομηθεί πάντοτε ο πολιτισμός των εθνών της γης»³⁶⁴. Το περιεχόμενο του Ελληνισμού δεν έχει ξεκάθαρο ιδεολογικό προσανατολισμό. Σε ορισμένα κείμενα, που εξέδιδε το καθεστώς, εμφανίζεται αυτή η εννοιολογική ασάφεια του όρου. Στο περιοδικό *Η Νεολαία* υπάρχουν άρθρα που καταδικάζουν την αντιγραφή της αρχαιότητας και προτρέπουν τους Έλληνες στο να ανακαλύψουν την ελληνική πραγματικότητα όπως οι καλλιτέχνες της Δύσης³⁶⁵, ενώ σε άλλα έντυπα όπως στο *Περί Τέχνης* αναφέρεται ξεκάθαρα η παραίνεση για επιστροφή στην αρχαιότητα. Χαρακτηριστικό απόσπασμα από το *Περί Τέχνης* αναφέρει ότι: «Αν θέλουμε λοιπόν να είμαστε υπερήφανοι πως συντελέσαμε κι εμείς με τις μικρές δυνάμεις μας για τη δημιουργία του Τρίτου Πολιτισμού, πρέπει προς αυτή την κατεύθυνση να εργαστούμε μ' όλες μας τις δυνάμεις και να προσπαθήσουμε να διαπλάσουμε τους νέους σύμφωνα με τα προαιώνια πρότυπα, που μας χάρισε η φυλή μας. Και τα πρότυπα αυτά δεν θα δυσκολευτούμε να τα βρούμε στο παρελθόν»³⁶⁶. Η έννοια του Ελληνισμού, παρά την ασάφειά της, σχετίζεται με την αναβίωση των ιδανικών της αρχαίας Ελλάδας.

Παράλληλα με την αναβίωση του Ελληνισμού, ένα άλλο στοιχείο απαραίτητο για την εθνική αναγέννηση, ήταν ο εθνικός αυτοπροσδιορισμός, ιδιαίτερα των νέων ανθρώπων, μέσω της εθνικής ταυτότητας. Η νέα γενιά, έπρεπε να ξαναβρεί το δρόμο της αφήνοντας τα ιδανικά άλλων λαών, που είχαν υιοθετήσει, όπως τον αριστερισμό ή τον φασισμό. Οι άνθρωποι, ως πνευματικά όντα, δεν μπορούν να υπάρξουν διαφορετικά παρά μόνο ως Έλληνες, Τούρκοι, Γάλλοι, Άγγλοι, Γερμανοί κ.α³⁶⁷. Σκοπός, επομένως, ήταν η συνειδητοποίηση της νεολαίας πως μόνο μέσω της εθνικότητάς της θα μπορούσε να επιβιώσει. Ελληνικότητα και εθνική ταυτότητα συνδέονται άρρηκτα στον ιδεολογικό άξονα του καθεστώτος.

Η ουσία του Ελληνισμού, δηλ. η αναστήλωση και αποκατάσταση του Ελληνικού Εθνικού Πολιτισμού καθώς και η διάδοσή του, έγινε το όραμα του

³⁶⁴ *Η Νεολαία*, τχ. 44, 3 Αυγούστου 1940, σ. 1384

³⁶⁵ Η ελληνικότητα στην τέχνη θα ήταν η αποτύπωση της σημερινής Ελλάδας κι αυτό θα έκανε την τέχνη να μοιάζει με τη δυτική, χωρίς να τη μιμείται; «[...] Σε πρώτη ματιά η Τέχνη τους φαίνεται άσχημη. Τα πρόσωπα δεν είναι όμορφα [...]. Μήπως η ζωή που ζούμε σήμερα είναι όμορφη και μήπως παρουσιάζει καμμιάν αρμονία;» *Η Νεολαία*, τχ. 36, 17 Ιουνίου 1939, σ. 1171

³⁶⁶ *Περί Τέχνης*, εκδ. ΕΟΝ 1940, σ. 8

³⁶⁷ Βλ. Καθημερινή, 23 Ιανουαρίου 1935 καθώς και παραπάνω στο Κεφ. 4^η Αυγούστου, υποκεφ. 2.5. Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου, 2.5.1. Το Έθνος, σ. 52

κράτους της 4^{ης} Αυγούστου. Η δημιουργία του “Γ ελληνικού πολιτισμού”, αποτελεί αποτέλεσμα της αναβίωσης του Ελληνισμού, δηλ. της αναγέννησης της Ελλάδας. Ο Υφυπουργός Τύπου και Τουρισμού, σε άρθρο του στο περιοδικό *Το Νέον Κράτος*, αναφέρει ότι: «Αποτέλεσμα της αναγεννήσεως αυτής δεν μπορεί παρά να είναι ένας πολιτισμός, ο τρίτος Ελληνικός πολιτισμός, εις τον οποίον πιστεύομεν και τον οποίον αναμένομεν ως μίαν αντικειμενικήν πραγματικότητα – πραγματικότητα ιστορικήν, η οποία θα απορρέει φυσικώς και αναποτρέπτως μέσα από την εθνικήν πολιτικήν του νέου κράτους της 4^{ης} Αυγούστου»³⁶⁸. Σε λόγο του, ο Μεταξάς, αναφέρει πως: «Θέλομεν να κάμωμεν πολιτισμόν Ελληνικόν. Δεν θέλομεν τους ξένους πολιτισμούς. Θέλομεν ιδικόν μας πολιτισμόν, τον οποίον να τον ωθήσωμεν και να τον κάμωμεν ανώτερον από όλους τους πολιτισμούς εις την άκρην αυτήν της Ευρώπης»³⁶⁹. Η δημιουργία του “Γ ελληνικού πολιτισμού”, επομένως, αποτελεί μια καθαρά ελληνική υπόθεση. «Πάμε προς δημιουργίαν του τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, τον οποίον δεν θα τον δημιουργήση το Κράτος, αλλά σεις ως σύνολον και ο καθένας σας ως άτομον»³⁷⁰. Οι Έλληνες δεν πρέπει να τον αναζητήσουν σε ξένα πρότυπα παρά μόνο μέσα στην ψυχή τους. «Μη τον ζητήσετε τον πολιτισμόν αυτόν εις τα ξένα περιοδικά και εις εκείνα, τα οποία σας έρχονται από έξω. Ζητήσατέ τον μέσα εις την ψυχήν σας. Να είσθε βέβαιοι ότι το Κράτος το σημερινόν, το Κράτος της 4^{ης} Αυγούστου, θα σας είναι οδηγός, διότι το Κράτος αυτό είναι Κράτος δημιουργός πολιτισμού»³⁷¹.

4.3.1.1 Η περίπτωση του εορτασμού της εκατονταετηρίδας του Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών

Τον Απρίλιο του 1937, το Πανεπιστήμιο Αθηνών γιόρταζε τα 100 χρόνια από την ίδρυσή του. Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός του καθεστώτος βρήκε την ευκαιρία να προβάλει την ιδεολογία του καθεστώτος χρησιμοποιώντας το θέατρο. Η οργάνωση του εορτασμού, λόγω της δημοσιότητας που θα λάμβανε το γεγονός καθώς και ότι θα παρακολουθούσαν τις εκδηλώσεις άτομα από όλα τα κοινωνικά στρώματα, έπρεπε να είναι άρτια σχεδιασμένη για να μπορέσουν να επιτευχθούν οι στόχοι του καθεστώτος. Ο Μεταξάς δεν στόχευε σε προσωπική προβολή αλλά σε εξύψωση του Πανεπιστημίου που προωθούσε τα εθνικά ιδεώδη και την ιδέα του Ελληνισμού.

³⁶⁸ Θ. Νικολούδης, «Το νέον κράτος», περ. *Το Νέον Κράτος*, Σεπτέμβριος 1937, τχ. 1, σ. 5

³⁶⁹ Ιωάννης Μεταξάς, ο.π.: σ. 53

³⁷⁰ Ιωάννης Μεταξάς, Λόγος κατά τα εγκαίνια των έργων του Σεβινούτσου Αιγιαλείας, ο.π.: σ. 253

³⁷¹ Ιωάννης Μεταξάς, ο.π.: σ. 253-254

Οι εορταστικές εκδηλώσεις διήρκεσαν από τις 17 έως τις 24 Απριλίου³⁷². Η προβολή του γεγονότος από το ελληνικό και ξένο τύπο ήταν πρωτόγνωρη.

Στις 22 Απριλίου, πραγματοποιήθηκε η παράσταση της «Αντιγόνης» του Σοφοκλή, από φοιτητές και φοιτήτριες του Πανεπιστημίου, από το αρχαίο κείμενο σε σκηνοθεσία του Σπύρου Μελά. Η παράσταση ανέβηκε στο αρχαίο ωδείο Ηρώδου του Αττικού και την παρακολούθησαν, εκτός των επισήμων, ξένοι αντιπρόσωποι και πλήθος κόσμου που έφταναν «μέχρι των τειχών της Ακροπόλεως»³⁷³. Στις 23 Απριλίου παρουσιάστηκαν άλλες δύο παραστάσεις, στο Βασιλικό Θέατρο, προς τιμή των αντιπροσώπων. Ο θίασος του Βασιλικού παρουσίασε, σε σκηνοθεσία Φώτου Ν. Πολίτη, πρώτα το Κρητικό Μυστήριο³⁷⁴ του 16^{ου} αιώνα «Η θυσία του Αβραάμ» σε μία πράξη και κατόπιν το σατιρικό δράμα του Ευριπίδη «Ο Κύκλωψ». Το σημαντικότερο, όμως, γεγονός αυτών των εορταστικών εκδηλώσεων, δείγμα της θεατρικής προπαγάνδας του καθεστώτος, ήταν η “επί της Ακροπόλεως αλληγορική παράστασις” στην οποία η θεά Αθηνά στεφανώνει την πανεπιστημιακή κοινότητα και το αρχαίο πνεύμα που εκπροσωπεί. Η παράσταση δόθηκε στις 19 Απριλίου. Σχετικά με τη θεματολογία της παράστασης και την οργάνωση, την οποία ανέλαβε το Λύκειο Ελληνίδων με την επίβλεψη του Υπουργού Παιδείας, στο επίσημο έντυπο αναφέρονται τα εξής: «Και την μεν επί της Ακροπόλεως συμβολικήν παράστασιν τη παρακλήσει της Επιτροπής ανέλαβε το Λύκειον Ελληνίδων εν συνεργασία μεν του κ. Ν. Γιοκαρίνη, υπό την καθοδήγησιν δε του Υπουργού της Παιδείας κ. Κ. Γεωργακοπούλου, ως θέματος του συμβολισμού ορισθέντος της υπό εκπροσώπου του συγχρόνου φοιτητικού κόσμου εν τω επί της Ακροπόλεως ναώ της αρχαίας θεάς της σοφίας επικλήσεως του αρχαίου πνεύματος, εν τω προσώπω της Αθηνάς, όπως τούτο, ερχόμενον εις επαφήν προς το πνεύμα της συγχρόνου Ελλάδος, διατρέψωσιν την ανέκαθεν υφισταμένην ενιαίαν και αδιάλειπτον αυτού συνέχειαν»³⁷⁵. Η παράσταση δόθηκε στις 4 μ.μ. της 19^{ης} Απριλίου 1937. Στο επετειακό πανεπιστημιακό έντυπο περιγράφεται η παράσταση ως εξής: «Τη 4 μ.μ. της 19 Απριλίου εγένετο επί της Ακροπόλεως κατά το πρόγραμμα αλληγορική παράστασις [...] Τεσσαράκοντα νεάνιδες, φέρουσαι αρχαϊκάς ποδήρεις εσθήτας και ανθοφορούσαι, ενεφανίσθησαν εν χορώ εκατέρωθεν της δυτικής πλευράς του Παρθενώνος, ρυθμικώς βαδίζουσαι προς το

³⁷² Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος 1837-1937, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, 18-24 Απριλίου, Αθήναι, σ. 20

³⁷³ Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος, σ. 164

³⁷⁴ Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος, σ. 181

³⁷⁵ Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος, ο.π.: σ. 20

κέντρον της υπό τους ήχους αυλών και τυμπάνων. Φοιτητής του Πανεπιστημίου προσελθών προ του στηθέντος αρχαίου βωμού απήγγειλε την κάτωθι προς την Αθηνάν αποστροφήν, πονηθείσαν υπό του καθηγητού του Πανεπιστημίου κ. Αντ. Κεραμοπούλου. Προελθούσα τότε εκ του σηκού η Αθηνά φέρουσα κράνος έστεψε διά στεφάνου δάφνης το υπό του φοιτητού κρατούμενον Λάβαρον του Πανεπιστημίου, εΐτα δ' ο χορός των ανθοφορουσών παρθένων, παρελάνων προ της θεάς, κατέθετεν εις τους πόδας της τα άνθη και επέστρεφεν εις τα ένδον. Ούτω έληξεν η αλληγορική παράστασις, συμβολίσασα την προς το αρχαίον ελληνικόν πνεύμα ενατένισιν της εν τω Εθνικώ Πανεπιστημίω σπουδαζούσης ελληνικής νεολαίας»³⁷⁶. Αντίστοιχα και το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού κάνοντας τον απολογισμό της παράστασης, προσπαθεί να πείσει το ακροατήριο για την αποφασιστικότητά του να αποκαταστήσει το ένδοξο παρελθόν γράφοντας ότι: «Η τελετή ήρχισε διά της εμφανίσεως από της θύρας του οπισθόδομου του Παρθενώνος 46 νεανίδων, ενδεδυμένων με λευκάς αρχαίας εσθήτας και πέπλους, εστεμμένων με δάφνην και φερουσών άνθη, αι οποίαι εις δύο ομάδας επροχώρησαν βαδίζουσαι ρυθμικώς, τη συνοδεία μουσικής υποκρούσεως και ελισσόμεναι κατήλθον εις την ανωτέραν βαθμίδα του στυλοβάτου, όπου και παρετάχθησαν. Ακολούθως κόρη υποδυόμενη την Αθηνάν, φέρουσα κράνος και την αιγίδα, προσήλθε βραδέως, ακολουθούμενη υπό εξ κορών, με αρχαίαν ενδυμασίαν, κρατούσα χρυσούν στέφανον δάφνης. Εις τον κάτωθι της δυτικής πλευράς του Παρθενώνος ελεύθερον χώρον ο φοιτητής της νομικής κ. Φ. Μητσόπουλος, προ μικρού αρχαίου μαρμάρινου βωμού, απήγγειλεν αρχαϊστί την επίκλησιν προς την θεάν Αθηνά. Μετά το πέρας της εκκλήσεως η θεά Αθηνά παρέδωσε τον χρυσούν δάφνηνον στέφανον εις δύο των ακολουθών της, αι οποίαι και αφήκαν τον στέφανον εις τας βαθμίδας του Παρθενώνος, ενώ αι άλλαι παρθένοι κατεθετον προ των ποδών της θεάς τα παρ' αυτών κομισθέντα άνθη. Με μουσικήν υπόκρουσιν πάντοτε, η θεά εισήλθε και πάλιν εις τον ναόν, ενώ αι λοιπαί παρθένοι διά ρυθμικών ελιξεων, από βαθμίδος εις βαθμίδα, ηκολούθησαν την απερχόμενην θεάν. Η τελετή αύτη, λιτή και σεμνή, παρά το ριψοκίνδυνον της προσωποποιήσεως της θεάς, και σύντομος άλλως τε, εις το κλασσικόν εκείνο και ευγενές πλαίσιον του προστυλίου του Παρθενώνος, υπήρξε μία ωραία αναβίωσις των αρχαϊκών πομπών και εγένετο δεκτή μετ' ανεπιφύλακτου επιδοκιμασίας υπό των παρισταμένων»³⁷⁷.

³⁷⁶ Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος, ο.π.: 157

³⁷⁷ Η Εκατονταετηρίς του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, Μηνιαίον Δελτίον, τχ. 8, Απρίλιος 1937, σ. 612-616

Ο Τύπος της εποχής, προτού δοθεί η παράσταση, έκανε λόγο για επικείμενο φιάσκο και εισηγούνταν να αποφευχθεί η παράσταση διότι υπήρχε ο κίνδυνος να οδηγήσει σε υποτίμηση της αρχαίας Ελλάδας. Ορισμένες εφημερίδες έγραφαν πως, η τελετή στον Παρθενώνα, αποτελούσε πράξη ιεροσυλίας και θα δυσφημούσε τη θεατρική πράξη και την Ελλάδα στους διανοούμενους όλου του κόσμου, που είχαν έρθει για να συμμετάσχουν στις εκδηλώσεις³⁷⁸. Η τελετή, τελικά, πραγματοποιήθηκε και από την επόμενη μέρα δημοσιεύτηκαν αναρίθμητα επαινετικά άρθρα³⁷⁹ που εκθείαζαν το καθεστώς και όσους συμμετείχαν στις εκδηλώσεις. Η αλλαγή της στάσης του Τύπου πρόκειται είτε σε μια πραγματικά επιτυχημένη παράσταση, είτε στην παρέμβαση του μηχανισμού λογοκρισίας του καθεστώτος.

Οι εορταστικές εκδηλώσεις, όχι μόνο μέσω των θεατρικών παραστάσεων³⁸⁰, κατέδειξαν τον σύνδεσμο του πολιτιστικού Ελληνισμού με την αναβίωση των αρχαίων ιδεωδών. Βασικό στοιχείο, επομένως, της μεταξικής ιδεολογίας που προβλήθηκε, μέσω του θεατρικού προπαγανδιστικού μηχανισμού, ήταν ο Ελληνισμός έχοντας ως περιεχόμενο την αναβίωση ιδεωδών της αρχαίας Ελλάδας.

4.3.2 Μέσο εθνικής αναγέννησης ο Πολιτισμός

Ως μέσο εθνικής και πολιτιστικής αναγέννησης, ο Μεταξάς, θεωρούσε τον πολιτισμό. Ο πολιτισμός αποτελούσε την έκφραση του Ελληνισμού και, επομένως, έπρεπε να έχει απελευθερωθεί από τις ξένες επιρροές, ώστε να υπηρετεί την ιδεολογία του καθεστώτος. Στις 30 Δεκεμβρίου 1938, σε λόγο του στο γεύμα των καλλιτεχνικών οργανώσεων ανέφερε ότι: *«Έργον του Κυβερνήτου είναι, να αναπτύξη την καλλιτεχνική διάθεσι, όχι βέβαια απ' ευθείας με την καλλιτεχνίας, αλλά ανεβάζοντας το επίπεδο της κοινωνίας, κάμνοντας την κοινωνία σαν μια κιθάρα με χορδές τεντωμένες σε τέτοιο σημείο καλά, που η πιο μικρή πνοή να τις δονή, αναπτύσσοντας τα αισθήματα, τα ιδεώδη, τα ιδανικά, τον ενθουσιασμό, τον φανατισμό, την ανωτερότητα»*³⁸¹.

³⁷⁸ Εφημερίδα **Τύπος**, 22 Μαρτίου 1937

³⁷⁹ Αποσπάσματα άρθρων, από εγχώριες και ξένες εφημερίδες της εποχής, υπάρχουν στο: Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος, ο.π.: σ. 212-231

³⁸⁰ Παράλληλα με τις θεατρικές παραστάσεις, σε άλλες εκδηλώσεις υπήρξε εκτέλεση μουσικών κομματιών όπως βυζαντινοί ύμνοι και δημοτικά τραγούδια. Παράδειγμα δημοτικών τραγουδιών είναι: η Λεβεντιά, η Πέρδικα, η Διαμάντω κ.α.

³⁸¹ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 439

Κυρίαρχο προπαγανδιστικό στόχο, του καθεστώτος, αποτέλεσε η δημιουργία μιας εθνικής τέχνης³⁸², η οποία θα απευθυνόταν στις μάζες και φυσικά θα αντικαταστούσε τις ξένες τέχνες. Σε ομιλία του, ο Μεταξάς, είχε παρομοιάσει την τέχνη με τα δέντρα ενός δάσους: «Όπως δε σ' ένα δάσος μεγάλο για να γίνουν τα μεγάλα δέντρα, τα υψηλά, τα υπερύψηλα, πρέπει να προηγηθούν γενεές γενεών δενδρυλλίων μικρών, μικρότερων θάμνων πρώτα, που να πεθάνουν και να σαπίσουν, για να γίνουν περισσότερα δυνατά δένδρα, που και αυτά θα λείψουν, για να γίνη όλο το έδαφος το δασικό μέσα από το οποίο, μέσα από τη γη και από το χώμα του οποίου θα βγουν τα υψηλά, τα υπερύψηλα και υπερήφανα δένδρα, έτσι και στην καλλιτεχνία θα περάσουν πριν γενεές γενεών από καλλιτέχνες μικρότερους στην αρχή, από θάμνους, από δενδρύλλια, από μεγαλύτερα δένδρα ύστερα, που θα κάμουν όλοι αυτοί, που θα δημιουργήσουν, όλο το καλλιτεχνικό έδαφος μέσα από το οποίο θα βγη ο μεγάλος καλλιτέχνης. Αυτούς τους μάρτυρες τους αφανείς τους λησμονούν εκείνοι που θα ομιλήσουν όπως είπα πρωτότερα»³⁸³.

Όλες οι εκφάνσεις της τέχνης έπρεπε να ανυψωθούν. Χρειαζόταν, επομένως, μια πολιτιστική κινητοποίηση η οποία θα αγωνιζόταν για το έθνος. «Είναι ανάγκη η πνευματική στρατιά του τόπου τούτου να αρχίση τον αγώνα αυτόν, καθαρώς πνευματικόν αγώνα, καθαρώς αγώνα εναντίον των εχθρών μας, υπέρ των ιδεών και των ιδανικών εκείνων, τα οποία η ημετέρα φυλή εξεπροσώπησε και υπερήσπισεν από μακρών χιλιετηρίδων, ιδανικών διά τα οποία εθυσιάσθη τόσας φορές, ιδανικών, διά τα οποία τόσον εχύθη αίμα του έθνους μας, και ιδανικών, τα οποία περιέβαλε τοιαύτη αίγλη και τοιαύτη δόξα»³⁸⁴. Για την επίτευξη αυτού του στόχου έπρεπε καλλιτέχνες, συγγραφείς, ηθοποιοί να συμβάλουν με την διάδοση των ιδεωδών του καθεστώτος, μέσω των καλλιτεχνικών τους δημιουργιών.

4.3.2.1 Θέατρο και εργατική τάξη

Η Μεταξική προπαγάνδα υποστήριζε ότι, μέσα στους κόλπους του πολιτισμού, το θέατρο έπρεπε να δράσει στις πλατιές μάζες των εργαζομένων Ελλήνων. Έτσι ελήφθησαν ειδικά μέτρα για την ψυχαγωγία και διαπαιδαγώγηση των εργατών, μέσω του θεάτρου. Η Εργατική Εστία, με βάση τον Αναγκαστικό Νόμο

³⁸² Σε λόγο του ο Μεταξάς έλεγε: «Να μας ζήση η τέχνη μας, η ιδική μας τέχνη, η ελληνική τέχνη», **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 441

³⁸³ **Ιωάννης Μεταξάς**, ο.π.: σ. 440

³⁸⁴ Νέα Εστία, τχ. 340, 15 Φεβρουαρίου 1941, σ. 156

1688 του 1939, άνοιξε τοπικά γραφεία και ίδρυσε, κατά τη διάρκεια των θερινών μηνών του 1937 και 1938, θέατρο στον Πειραιά³⁸⁵. Σ' αυτό το θέατρο ανέβηκαν 40 παραστάσεις με πολύ χαμηλό εισιτήριο. Παράλληλα, όπως αναφέρει το καθεστώς: «Όταν παρετηρήθη, ότι το μέσον επίπεδον μορφώσεως των εργατών και η κοινωνική ανάπτυξις είναι τόσο προηγμένη, ώστε να επιζητή ανωτέραν πνευματικήν τροφήν, η Εργατική Εστία εστράφη προς τους λειτουργούντας αρτίους και καλλιτέρους θιάσους μας, ίνα δώσουν ειδικάς παραστάσεις δι' εργάτας και υπαλλήλους»³⁸⁶. Επομένως, η Εργατική Εστία ζήτησε τη συμβολή του Βασιλικού θεάτρου, του θιάσου Κοτοπούλη, του θιάσου Αργυρόπουλου και του θιάσου της Ανδρεάδη, στην ψυχαγωγία των εργατών, μέσω παραστάσεων που θα διοργάνωναν. Οι θίασοι αυτοί ανέβασαν πολλές παραστάσεις τις οποίες παρακολούθησε μεγάλος αριθμός εργατών, σύμφωνα με το καθεστώς, με εισιτήριο που κυμαινόταν από 3 έως 8 δρχ. Κατά τη διάρκεια του 1939, ο αριθμός των εργατών που παρακολούθησε τις παραστάσεις άγγιζε τις 23.000³⁸⁷.

4.3.2.2 Έλεγχος και περιορισμός του ελαφρού Θεάτρου

Η δημιουργία ενός εθνικού πολιτισμού, ο οποίος θα αντικαταστούσε τον ξένο πολιτισμό και παράλληλα θα γινόταν η τέχνη του απλού λαού, ήταν μια από τις φιλοδοξίες του Μεταξά. Ο πολιτισμός αυτός, έπρεπε να έχει απαλλαγεί από οποιαδήποτε ξένα στοιχεία. Με την εγκαθίδρυση της μεταξικής δικτατορίας, ο λαός έπρεπε να απαλλαγεί από τα πολιτιστικά, επιβλαβή στοιχεία που δεχόταν, όπως οι παραστάσεις, και η επικράτηση γενικότερα του ελαφρού θεάτρου. Το καθεστώς θεωρούσε την κυριαρχία του ελαφρού θεάτρου ως καλλιτεχνική υποβάθμιση, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την εξαχρείωση του έθνους, την απώλεια της εθνικής υπερηφάνειας και των ιδανικών του. Σε έντυπο του Υπουργείου Τύπου και Τουρισμού κοινοποιούνται οι επιβλαβείς συνέπειες του ελαφρού θεάτρου και γίνεται αναφορά στην σωτήρια επέμβαση του Μεταξά, για την εξυγίανση του θεάτρου: «*Το θέατρον, παράγων, ως γνωστόν, σημαντικός του πολιτισμού μιας χώρας, δυνάμενος να επίδραση επί της διαμορφώσεως της κοινωνίας, ευρίσκετο εις τοιούτον σημείον καταπτώσεων προς της 4ης Αυγούστου, ώστε η Εθνική Κυβέρνησις κατανοούσα τον εγκυμονούμενον σοβαρόν κίνδυνον εκ της ασυδοσίας των δημοσίων θεαμάτων, να*

³⁸⁵ *Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, Τόμος Α, σ. 12

³⁸⁶ *Τέσσαρα Χρόνια*, ο.π.: σ. 12

³⁸⁷ *Τέσσαρα Χρόνια*, ο.π.: σ. 12

στρέψη την αμέριστον προσοχήν της και επί του καλλιτεχνικού πεδίου. Το ελαφρόν ιδία μουσικόν θέατρον τροφοδοτούμενον διαρκώς από επιθεωρήσεις και οπερέττας συγγραφέων, οι οποίοι είχαν λησμονήσει απολύτως την αποστολήν των, ως πνευματικών ανθρώπων, έχοντες ως μοναδικόν σκοπόν την εξυπηρέτησιν των χυδαιότερων ενστίκτων του κοινού και αποβλέποντες εις τον εύκολον πλουτισμόν των, είχε παρεκλίνει τελείως του προορισμού του, ο οποίος έγκειται εις την υγιά ψυχαγωγίαν της κοινωνίας και δη των λαϊκών τάξεων. Δεν ήσαν όμως μόνον οι συγγραφείς, οι οποίοι συνετέλουν εις τον ολισθηρόν κατήφορον του θεάτρου. Και οι ηθοποιοί λησμονούντες τας ωραίας παραδόσεις των, εδέχοντο ασμένως να γίνωνται συνεργοί της θλιβεράς ταύτης καταστάσεως, παρουσιάζοντες διά της ερμηνείας των ρόλων των το πλέον αντιαισθητικόν θέαμα και κολακεύοντες διά των ασέμων χειρονομιών των και των χυδαίων ανατολικών και λαϊκών επικαλουμένων χορών των, τα αισθητικά ένστικτα του κοινού. Ενώπιον της καταστάσεως αυτής και ίνα τεθή τέρμα άπαξ διά παντός εις τους κορδακισμούς των συγγραφέων και ηθοποιών, επεβάλλετο να ληφθώσι μέτρα αυστηρά, ίνα το ελεφρόν μουσικόν θέατρον επανεύρη την ευθείαν οδόν και τον υψηλόν αυτού καλλιτεχνικόν προορισμόν, το Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού δυνάμει του Α.Ν. 446 από της συστάσεως του μέχρι σήμερα, επέβαλλεν εις το θέατρον γενικώς και δη εις το ελαφρόν τοιούτον αυστηρότατον έλεγchon επί των παιζομένων έργων και επί της ερμηνείας των ηθοποιών και έθεσεν στερεάς βάσεις διά την βαθμιαίαν κάθαρσιν αυτού»³⁸⁸. Το καθεστώς, όπως αναφέραμε παραπάνω, ήταν αποφασισμένο να επέμβει δραστικά στα θεατρικά δρώμενα της χώρας ώστε να επιτευχθεί ο απώτερος σκοπός του, δηλαδή η πνευματική ανύψωση του ελληνικού λαού.

4.3.2.3 Καθιέρωση λογοτεχνικών βραβείων για ελληνικά θεατρικά έργα

Μέσω Βασιλικού Διατάγματος, στις 7 Ιανουαρίου 1938, καθιερώθηκαν λογοτεχνικά βραβεία που σκοπό είχαν και την βράβευση των καλύτερων ελληνικών θεατρικών έργων που είχαν γραφεί. Η ενέργεια αυτή αποσκοπούσε στην ενθάρρυνση των νέων συγγραφέων ώστε να συγγράψουν έργα που θα αντανακλούν τα ιδεώδη του έθνους. Ο θεσμός αυτός είχε ως αποτέλεσμα την εξασφάλιση ελληνικών θεατρικών έργων, που στόχευαν στην ανύψωση του ελληνικού πνεύματος και στην

³⁸⁸ Ο απολογισμός μιας διετίας 1936-1938, 4^η Αυγούστου: Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, Τύποις Πυρσού Α.Ε., Αθήναι 1938, σ. 212

αποκατάσταση των ένδοξων προσδοκιών του ελληνικού λαού. Η πεποίθηση του Μεταξά ότι για τη δημιουργία ενός καθαρά ελληνικού πολιτισμού έπρεπε να συμβάλουν όλοι οι καλλιτεχνικοί φορείς, και οι θεατρικοί συγγραφείς, φαίνεται σε λόγο του, κατά την απονομή των λογοτεχνικών βραβείων για τη χρονιά 1939, όπου αναφέρει ότι: «*Αν θέλετε να γράψετε έργα βιώσιμα, πηγαίnete κατ' ευθείαν ν' αντλήσετε τις εμπνεύσεις σας από την μεγάλην και αστείρευτον πηγήν που λέγεται λαϊκή ψυχή. Τα πρότυπά σας δεν πρέπει να είναι τύποι ξενίζοντες, που δεν έχουν αυθύπαρκτον ζωήν και η ζωή τους είναι μίμησις, αλλά πρέπει να είναι τύποι και μορφές γνησίως ελληνικές. Πρέπει να πάτε όσο μπορείτε πιο κοντά στο λαό που μοχθεί, που χαροπαλεύει και ν' ακούσετε όλη την κλίμακα των συναισθημάτων του από την ευτυχίαν ως την δυστυχία, από το κλάμα έως το γέλιο. Κοντά εις αυτήν την πηγήν θα βρήτε τον ίδιο τον εαυτό σας γιατί και σεις, είτε το θέλετε είτε δεν το θέλετε, έξω και πάνω από κάθε επιρροή, είσθε Έλληνες, γιατί τα κύτταρα σας είναι ελληνικά, το υποσυνείδητο σας είναι ελληνικό και δεν μπορείτε παρά να σκέπτεσθε και να δημιουργήτε ελληνικά. Κοντά εις αυτήν την πηγήν και με αυτό το υλικό θα μπορέσετε με το τάλαντό σας να εκφράσετε και να εικονίσετε την ελληνική ζωή, την ελληνική Πατρίδα»³⁸⁹.*

Πολλοί και σημαντικοί καλλιτέχνες όχι απλά ανέχτηκαν αλλά συνεργάστηκαν με το καθεστώς, για την επίτευξη των πολιτιστικών στόχων του. Ορισμένοι από αυτούς ήταν οι Άγγελος Σικελιανός, Μ. Μαλακάσης, Μαρίκα Κοτοπούλη, Αιμίλιος Βεάκης, Μ. Καλομοίρης, Κ. Παρθένης, Γ. Γουναρόπουλος, Φ. Κόντογλου, Ν. Χατζηκυριάκος –Γκίκας κ.α³⁹⁰. Θα μπορούσαμε να υποθέσουμε ότι η ανοχή και η συνεργασία των καλλιτεχνών ήταν η κυρίαρχη πρακτική κατά τη διάρκεια της δικτατορίας³⁹¹. Ο Μανώλης Σειραγάκης αναφέρει πως: «*Το αρνητικό κλίμα που επικρατούσε για τις ατομικές ελευθερίες έκανε τους θιασάρχες και τους υπόλοιπους ανθρώπους του θεάτρου να είναι εξαιρετικά ολιγαρκείς και απεριόριστα ευγνώμονες στα ανταλλάγματα που έπαιρναν από το νέο καθεστώς. Το έντυπο του Σ.Ε.Η. Ελληνικον Θέατρον θα σταματήσει να διατυπώνει αιτήματα και θα γεμίσει με τις στήλες του με ύμνους για τα ευεργετήματα του νέου καθεστώτος, ενώ συχνά πυκνά θα δεσπόζει στην πρώτη σελίδα του η εικόνα του δικτάτορα-ευεργέτη, που ανακηρύχθηκε επίτιμο μέλος του Σωματείου»³⁹².*

³⁸⁹ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941*, Τόμος Β, εκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, σ. 304

³⁹⁰ **Αγγελής Βαγγέλης**, «*Γιατί χαιρείται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...*», εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006, σ. 50

³⁹¹ **Σειραγάκης Μανώλης**, ο.π.: σ. 339-340

³⁹² **Σειραγάκης Μανώλης**, ο.π.: σ. 342

Οι νέοι θεατρικοί συγγραφείς, ανταποκρινόμενοι στις απαιτήσεις του καθεστώτος, δημιούργησαν θεατρικά έργα που προορίζονταν να εμπνεύσουν συναισθήματα δόξας και εθνικής περηφάνιας. Τα θέματά τους πήγαζαν, κυρίως, από την ιστορία και ανέβηκαν στα περισσότερα ελληνικά θέατρα. Αντιπροσωπευτικό θεατρικό έργο της νέας τάσης αποτελεί ο “*Παπαφλέσσας*” του Σπύρου Μελά. Είναι ένα ποιητικό δράμα, του 1937, που βασίζεται στην ηρωική μορφή του Παπαφλέσσα και στον αγώνα ανεξαρτησίας των Ελλήνων το 1821. Άλλα έργα της εποχής, που γράφηκαν και συγκαταλέγονται σ’ αυτά που συμμετείχαν στην εθνική ανάταση και εθνική συνειδητοποίηση του ελληνικού λαού, είναι: “*Αυτοκράτωρ Μιχαήλ*” του Άγγελου Τερζάκη (1936), “*Ο σταυρός και το σπαθί*” του Άγγελου Τερζάκη (1939) καθώς και “*Λάμπρος και Μαρία*” του Μανόλη Σκουλούδη που ανέβηκε το 1939 κ.α.

4.3.2.4 Εθνική θεατρική τέχνη- προσιτή στις μάζες

Η δημιουργία του “Γ Ελληνικού Πολιτισμού” απαιτούσε την ενεργό συμμετοχή όλων των ελλήνων. Όμως η δημιουργία ενός τέτοιου πολιτισμού δεν ήταν εύκολη υπόθεση. Ο λαός δεν ήταν έτοιμος να συμπράξει. Έπρεπε να μορφωθεί, να διαπαιδαγωγηθεί στα νέα ιδεώδη για να καταστεί κοινωνός ενός εξαγνισμένου καθαρού ελληνικού πολιτισμού. Η ελληνική τέχνη θα συμμετείχε κι αυτή, στο νέο πολιτισμό, δοξάζοντας το ηρωικό και το μέγα, εξυμνώντας τα ελληνικά ιδεώδη και ιδανικά. Επομένως το θέατρο ως στόχο είχε την δημιουργία πολιτών, μορφωμένων καλλιτεχνικά και πνευματικά, για τη συμμετοχή τους στον “Γ Ελληνικό Πολιτισμό”.

Για να μπορέσει να επιτευχθεί αυτός ο στόχος ήταν απαραίτητο, το θέατρο, να καταστεί προσιτό στις ευρύτερες μάζες. Δεν απευθύνεται το θέατρο σε μια ανώτερη τάξη αλλά στον απλό κόσμο, υποστήριζε ο Μεταξάς. Ο Κωστής Μπαστιάς σε άρθρο του, στο περιοδικό *Το Νέον Κράτος*, έγραφε ότι: «*Η τέχνη είναι οργανική ανάγκη του λαού. Λαό όμως ο Μεταξάς ποτέ του δε θεώρησε την καλή κοινωνία μονάχα, τον πλούσιο κι’ ευκατάστατο αστό. Λαό θεωρεί τις μεγάλες και πλατειές μάζες που μοχθούν άλλες με το χέρι κι’ άλλες με το νου για να κερδίσουν με τίμιο ιδρώτα το ψωμί τους. Αυτούς και μόνο λογαριάζει λαό, αυτούς συλλογάται μέρα και νύχτα, γι’ αυτούς δουλεύει και γι’ αυτούς ξενυχτά και σ’ αυτούς θέλησε να χαρίση το Θέατρο. Σαν γνήσιος πνευματικός άνθρωπος πιστεύει πως δίχως ευρύ λαϊκό έρεισμα θεατρική τέχνη σ’ έναν τόπο ούτε να προκόψη, ούτε να σταθή μπορεί. Ξέρει καλλίτερα από όλους μας, πως όλες οι μεγάλες εποχές του Θεάτρου μίλησαν στην πλατειά λαϊκή μάζα. Το αρχαίο*

Ελληνικό Θέατρο είναι θέατρο καθαρά λαϊκό [...]Κάθε φορά που το Θέατρο ξέφευγε απ' αυτή την απράνταχτη βάση κι έγινε θέατρο μιας elite ή μιας κοινωνικής τάξης, έσβησε πριν ακόμη αβύσει η τάξη που αποκλειστικά αντίκρυσε και που πάνω της θέλησε να στηριχτεί»³⁹³. Για να εξασφαλισθεί η παρακολούθηση θεατρικών παραστάσεων, όσο γίνεται από περισσότερους ανθρώπους και ειδικά από τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα, συμπεριλήφθηκε ως μέτρο η μείωση εισιτηρίων στα θέατρα της Κοτοπούλη, του Ωδείου Ηρώδου Αττικού και της Επιδαύρου. Επίσης κατά τη διάρκεια της «Εβδομάδος Αρχαίου δράματος», τα εισιτήρια καθορίστηκαν στην τιμή των 20, 15 και 10 δραχμών, ενώ η κανονική τιμή των εισιτηρίων ήταν 100, 50 και 30 δραχμές αντίστοιχα³⁹⁴. Στον θεατρικό τύπο το γεγονός αυτό προβλήθηκε ιδιαίτερα, ενώ έμφαση δόθηκε στο γεγονός ότι οι παραστάσεις αρχαίων δραμάτων ήταν προσιτές σε απλούς ανθρώπους³⁹⁵. Σε άρθρο του στα *Παρασκήνια*, ο Κωστής Μπαστιά, τόνισε την προσπάθεια του Μεταξά να συνδέσει το παρόν με την αρχαιότητα μέσω των παραστάσεων: «Τα μικρά και τα εφήμερα δεν έχουν θέσιν μέσα εις πίνακα τόσης εκτάσεως που συνθέτει η πλέον αδρή πλαστική ύλη. Μόνον μεγάλοι γραμμαί, μόνον αιώνια ανθρώπινα πάθη που συγκλονίζουν με την αυτήν βιαιότητα και τον πολίτην του χρυσού Αθηναϊκού αιώνας και τον σημερινόν του 1938»³⁹⁶.

4.4. Θεατρική προπαγάνδα και Ε.Ο.Ν.

Η ίδρυση της Ε.Ο.Ν. είναι αποτέλεσμα της συνειδητοποίησης, από τον Μεταξά, ότι το καθεστώς δεν στηριζόταν σε γερά θεμέλια. Η επιβολή του καθεστώτος προέκυψε ύστερα από σειρά συμβιβασμών και στο πλαίσιο μιας αρνητικής ευρωπαϊκής συγκυρίας.³⁹⁷ Αυτή την ανασφάλεια, για τη διατήρηση του καθεστώτος, εκφράζει, αφενός η συγκρότηση μιας οργάνωσης νέων και αφετέρου η προσπάθεια διάβρωσης των διαφόρων κοινωνικών δραστηριοτήτων μέσω του μηχανισμού προπαγάνδας. Ας σημειωθεί ότι η ελληνική κοινωνία βρέθηκε αντιμέτωπη, με τις μεθόδους ενός τέτοιου μηχανισμού, για πρώτη φορά.

Με την εγκαθίδρυση της 4^{ης} Αυγούστου, ο Μεταξάς πίστευε ότι, η ελληνική νεολαία όφειλε να εργαστεί για μια νέα Ελλάδα. Έτσι, στις 10 Αυγούστου 1936,

³⁹³ Το Νέον Κράτος, τχ. 24, Αύγουστος 1939, “Τα γράμματα και οι τέχνες”, σ.552

³⁹⁴ Τα Παρασκήνια, 10 Σεπτεμβρίου 1938, σ. 2

³⁹⁵ Τα Παρασκήνια, ο.π.: σ. 6

³⁹⁶ Τα Παρασκήνια, ο.π.: σ. 6

³⁹⁷ Βαγγέλης Αγγελής, *Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα*, σ. 16

απευθυνόμενος στην ελληνική νεολαία έλεγε: «Σήκω επάνω, ελληνική νεολαία. Δεν υπάρχει διά σε άλλη πραγματικότητας παρά η Ελληνική Πατρίς. Μόνον εκεί θα επανεύρεις τον εαυτόν σου. Μόνον μέσα εις τας εθνικάς παραδόσεις θα επανεύρεις τον προορισμόν σου. Μόνον μέσα εις τον ελληνικόν πολιτισμόν θα επανεύρεις τα ιδανικά σου και τα όνειρά σου»³⁹⁸. Η ιστορία του ελληνικού έθνους, για το καθεστώς, υπήρξε η βάση μέσω της οποίας θα αναδυόταν η αναγεννημένη Ελλάδα. «Ποιος θα είναι λοιπόν ο φάρος ημών κατά την πορείαν μας αυτήν εις το σκοτεινόν και τρικυμιώδες του μέλλοντος πέλαγος; Η αγάπη μας προς την Ελλάδα και σύμβολό μας η Ιστορία»³⁹⁹. Για το λόγο αυτό, η νεολαία έπρεπε να διδαχθεί την ελληνική ιστορία με ιδιαίτερη προσοχή. «Η Ιστορία μας μέσα από την οποίαν θα ξεπηδήση η Ιδέα-Ελλάς δεν μπορεί να διδάσκεται σαν παραμύθι. Έχομεν χρέος να την βγάλωμεν έξω από τας εσκοτισμένας βιβλιοθήκας, έξω από τας συνήθειες χρονολογίας, και να την φέρωμεν έξω εις το φως του ηλίου που εγέννησε η Αγία ημέρα της 4ης Αυγούστου, λαμπράν, ωραίαν, μεγαλοπρεπή, σαν Ιδέα που είναι, και να την χαρίσωμεν εις τους νέους μας, τους νέους της ΕΟΝ»⁴⁰⁰. Η δημιουργία του “Γ Ελληνικού Πολιτισμού” απαιτούσε την πολιτιστική και πνευματική εκπαίδευση των νέων. Όπως υποστηρίζει το καθεστώς, μέσω του εντύπου “Περί Τέχνης”: «Η κυριώτερη εργασία μας, στη σφαίρα αυτή των επιδιώξεων της Οργανώσεώς μας, θα είναι να καλλιεργήσουμε και να εξυψώσουμε το γενικό πνευματικό επίπεδο της Νεολαίας [...] Αυτό είναι το μόνο μας έργο και πρέπει να γίνεται αδιάκοπα, με κάθε τρόπο, και σε κάθε περίστασι [...] Όλ’ αυτά θα τα επιτύχουμε με τη γενική μόρφωσι, που θα δώσουμε στα μέλη της Οργανώσεώς μας και ξεχωριστά με την καλλιέργεια του πνεύματος, και της ψυχής, γιατί χωρίς αυτή δε μπορεί να βοηθή μόρφωσι [...] Θα την υποβοηθήσουμε εξαιρετικά με την αισθητική ανάπτυξι του ατόμου [...] να του αναπτύξουμε την καλαισθησία του και την αγάπη του προς τις τέχνες [...] Θα εξετάσωμεν λοιπόν πώς θα κάνουμε τα παιδιά ν’ αγαπήσουν την τέχνη [...] Η λειτουργία και οι άλλες θρησκευτικές τελετές είναι ανέκαθεν θεατρικές παραστάσεις [...] αν βλέπαμε όλο ωραία θεατρικά έργα και διαβάζαμε μόνο καλογραμμένα βιβλία [...] θα δημιουργηθή και το “κοινό” που επιθυμεί να δημιουργήση ο Αρχηγός· το κοινό το καλλιτεχνικά διαπαιδαγωγημένο, που όχι μόνο θα ξέρη ν’ αγαπά τους καλλιτέχνες και το έργο τους, αλλά θα αποτελέση και το εξελεγμένο εκείνο υλικό,

³⁹⁸ **Ιωάννης Μεταξάς**, *Λόγοι και σκέψεις*, 1936-1941, Τόμος Α, σ. 17-18

³⁹⁹ **Αποσπάσματα**, Έκδοσις Ε.Ο.Ν., Αθήναι 1939, σ. 52

⁴⁰⁰ **Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις**, ο.π.: σ. 181-182

από το οποίο θα ξεπηδήσουν μια μέρα οι νέοι καλλιτέχνες, που θα δοξάσουν την πατρίδα μας»⁴⁰¹.

Η προπαγάνδα του καθεστώτος, ως προς τη νεολαία, είχε οργανωθεί με τέτοιο τρόπο ώστε να αποσκοπεί στην εμφύσηση της αγάπης και του σεβασμού στον κυβερνήτη και στο Έθνος, καθώς και στη διάδοση των αρχών της 4^{ης} Αυγούστου. Ο μόνος τρόπος για να συμβεί αυτό ήταν να καθοριστούν οι προϋποθέσεις που θα διευκόλυναν τη γρήγορη διάδοση των ιδεών του καθεστώτος που συνδέονταν με την αναγέννηση της Ελλάδας. Στο περιοδικό *Η Νεολαία* σε άρθρο, σχετικά με την κίνησης της πολιτικής διαφώτισεως, αναφέρεται διάλεξη, του Διευθυντή της Πολιτικής Διαφώτισεως και Διαπαιδαγωγήσεως, με θέμα: «*Η Ε.Ο.Ν. συνειδητός και μαχητικός φορέας των αρχών και τάσεων της 4^{ης} Αυγούστου*»⁴⁰². Το θέατρο, σύμφωνα με τους προπαγανδιστές της Ε.Ο.Ν., μπορούσε να διαδραματίσει καταλυτικό ρόλο, ώστε να διαποτιστεί η ελληνική νεολαία με τις πνευματικές και πολιτιστικές θέσεις του καθεστώτος: «*Η μεγάλη μορφωτική δύναμις του θεάτρου καθιστά αυτό «μέγα σχολείον» διά τον άνθρωπον, ως εκ τούτου ευνόητον τυγχάνει οποία ιδιαίτερα φροντίς δέον να καταβληθή διά την οργάνωσίν του. Ελπίζομεν δε ότι η ίδρυσίς του και γενικώτερον θα επίδραση επί των μεγάλων λαϊκών μαζών διά της οργανώσεως υπαιθρίων παραστάσεων, ιδίως εις τας απομεμακρυσμένας επαρχίας τας στερουμένας εντελώς τοιούτων μορφωτικών θεαμάτων. Ένεκα της ιδιαιτέρας αυτής σημασίας του θεάτρου, τα μέλη της ΕΟΝ πρέπει να δύνανται να παρακολουθούν τας παραστάσεις σπουδαίων θεατρικών έργων τας υπό των επαγγελματικών θιάσων διδομένας και ιδίως τας του Βασιλικού Θεάτρου, διότι το τοιούτον και μορφωτικώς θα επιδρά επί των νέων αλλά και υποδείγματα εν αυταίς θα ευρίσκουν διά την οργάνωσιν των ερασιτεχνικών αυτών παραστάσεων*»⁴⁰³. Στο «*Περί Τέχνης*» δίδονται οδηγίες, σχετικά με τη χειραγωγή των παιδιών, στους αξιωματούχους της ΕΟΝ: «*Όταν στις συγκεντρώσεις μας (και στην περίπτωση αυτή θα πρέπει να είναι ολιγομελείς) αρχίζουμε να διαβάζουμε κάπου-κάπου ένα σύντομο και ηθοπλαστικό διήγημα, ή απαγγέλλουμε κανένα ωραίο ενθουσιαστικό ποίημα, ή κατορθώσουμε οργανώνοντας μια μικρή εορτή να παίζουμε κανένα μικρό και εύκολο θεατρικό έργο, αφού πρώτα προετοιμάσουμε τα παιδιά με λίγα λόγια μετρημένα και καλοειπωμένα, και προ παντός γεμάτα θαυμασμό και αγάπη για τον συγγραφέα και για το έργο του, ώστε να κινήσουμε την περιέργεια*

⁴⁰¹ *Περί Τέχνης*, εκδ. ΕΟΝ 1940, σ. 3-14

⁴⁰² *Η Νεολαία*, τχ. 10, 16 Δεκεμβρίου 1939, σ. 348

⁴⁰³ *Αποσπάσματα*, Έκδοσις Ε.Ο.Ν., Αθήναι 1939, σ. 57

τους, είναι αδύνατο να μη γεννηθή μες στην ψυχή των ακροατών μας η επιθυμία ν' ακούσουν κάτι ακόμα. Τότε θα θελήσουν εξάπαντος να διαβάσουν και μόνοι τους περισσότερα· κι' ο πόθος αυτός θα σημαίνει απλούστατα πως άρχισαν να αγαπούν το ωραίο, πως η ψυχή τους αποζητά την ευγενικήν αυτή απόλαυσι, που δεν τη βρίσκει μέσα στην πεζότητα της καθημερινής ζωής και πως άρχισε να διαισθάνεται ότι υπάρχει και κάποιος ανώτερος σκοπός στη ζωή. Και τότε μπορούμε να ελπίσουμε πως τα έργα, που εμείς θα τους συστήσουμε να διαβάσουν -και η εκλογή μας πρέπει να γίνη με μεγάλη προσοχή [...]- θα έχουνε την αγαθοποιό επίδρασι, που θέλουμε, πάνω στην ευγενική και αμόλυντη ψυχή των νέων. Γιατί δεν πρέπει ποτέ να ξεχνάμε πως η τέχνη είναι το μεγαλύτερο μέσο για την εκπλήρωσι του τελικού σκοπού της Οργανώσεώς μας»⁴⁰⁴. Τα στελέχη του καθεστώτος, στο πρώτο συνέδριο της ΕΟΝ⁴⁰⁵, αποσαφήνισαν τους λόγους που προτίμησαν το θέατρο ως μέσο προπαγάνδας: «Αι σκέψεις και οι συλλογισμοί αυτοί θα μας ενδυναμώνουν και εις τας στιγμάς εκείνας που είναι ενδεχόμενον να μας καταλάβη η αποθάρρυνσις εκ του κοπιώδους και εξαντλητικού έργου της πραγματικής διαφωτίσεως της Ελληνικής μας νεότητος εις την υπηρεσίαν της οποίας έθεσεν ο Αρχηγός μας τον βίον μας και την αποστολήν μας. Την Ιδέαν - Ελλάς! Ο νέος μας πρέπει να μάθη, σε ζωντανές εικόνες, την ιστορίαν της Φυλής του, του Γένους του, του Έθνους του. Και πρέπει από την μάθησιν αυτήν να γνωρίση μέσω ημών και των αρμοδίων Γραφείων, εν γενικαίς γραμμαίς, διατί πρέπει να είναι υπερήφανος που λέγεται ΕΛΛΗΝ! Διατί ως μέλος της Ελληνικής νεότητος πρέπει να πιστεύη ότι είναι αθάνατος. Διατί ως Ελληνική νεότης είναι αγήραστη. Διατί ως Ελληνική νεότης καταφέρνει να είναι πάντα νέα αφού είναι η πιο παλιά ιστορική γενεά πάνω στη γη. Και ακόμη θα πρέπει να γνωρίζη, ότι έτοιμος πρέπει να είναι να δίδη πάντοτε την απλουστέραν απάντησιν, που μπορεί αν θέλουν να την κάμουν και θεωρίαν και δόγμα και αξίωμα, όσοι θα την προκαλέσουν διά να την ακούσουν, ότι: Φυλή μας είναι η Ελληνική! Έθνος μας είναι το Ελληνικόν! Είμεθα ο Ελληνισμός»⁴⁰⁶. Το θέατρο επομένως, αποτελούσε επιτακτική ανάγκη, να μετεξελιχθεί σε μέσο διαφώτισης της νεολαίας. «Το θέατρον δια την ΕΟΝ δεν πρέπει να εξυπηρετή απλώς την Τέχνην, αλλά και τους σκοπούς της ΕΟΝ, δια τούτο πρέπει να προσαρμοσθή προς τας απαιτήσεις της συγχρόνου διαφωτίσεως επί των σκοπών της ΕΟΝ»⁴⁰⁷.

⁴⁰⁴ Περὶ Τέχνης, ο.π.: σ. 15-16

⁴⁰⁵ Στο συνέδριο αυτό καταρτίστηκε η σωστή στρατηγική για μια αποτελεσματική προπαγάνδα.

⁴⁰⁶ Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις, τχ. 1, Απρίλιος-Μάιος-Ιούνιος 1940, σ. 179

⁴⁰⁷ Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις, ο.π.: σ. 101

4.4.1 Ίδρυση δραματικών σχολών

Το θέατρο, στα πλαίσια της Ε.Ο.Ν., υπαγόταν στο 3^ο Γραφείο⁴⁰⁸, το οποίο αποτελούσε τμήμα της Διεύθυνσης Ψυχαγωγίας. Οι προπαγανδιστές του συγκεκριμένου γραφείου, στην προσπάθειά τους να καταστήσουν τα παιδιά ικανά να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις μιας θεατρικής παράστασης, οργάνωσαν μικρά θεατρικά εργαστήρια. Το παρακάτω απόσπασμα, από το “Περί Τέχνης”, αναδεικνύει τη σπουδαιότητα του εγχειρήματος και θέτει το πλαίσιο της επιτυχίας του: *«Είναι παρατηρημένο πως τα παιδιά πολύ αγαπούν τις εορτές, όχι μόνο για να τις παρακολουθήσουν και να διασκεδάσουν, αλλά ακόμα περισσότερο για να λάβουν ενεργό μέρος, να προσφέρουν τις υπηρεσίες τους, και να επιδείξουν τις ικανότητες τους [...] Η οργάνωσι λοιπόν μιας εορτής θα υποβοήθηση καταπληκτικά την καλλιτεχνική διαπαιδαγώγησι, γιατί ολόκληρη η εορτή στηρίζεται αποκλειστικά πάνω στην τέχνη, και αν προετοιμαστή όπως πρέπει θα μας δώσει την ευκαιρία να αναγκάσουμε τα παιδιά να μελετήσουν ένα σωρό πράγματα, σχετικά, μάλιστα, με όλες τις σφαίρες της τέχνης [...] Φαντασθήτε π.χ. ότι έχουμε να προετοιμάσουμε για μια εορτή, εκτός των ομιλιών, των τραγουδιών, των χορών, κ.λ.π. ένα μικρό και εύκολο θεατρικό έργο. Μέσα σ’ αυτό υπάρχουν όλα όσα θέλουμε να διδάξουμε γενικά για την καλλιτεχνία αρκεί να εργαστούμε όπως πρέπει [...] Η εορτή θάναι για μας η πρόφασι και για τα παιδιά το κίνητρο [...] Έτσι θα δημιουργήσουμε μια νέα γενεά, που θα αισθανθή ζωντανεμένα μέσα της όλα τα προτερήματα της φυλής μας και θα πλέξη καινούργια δαφνοστέφανα για το Έθνος»⁴⁰⁹.*

Όμως για παραστάσεις περισσότερο οργανωμένες χρειαζόταν η ύπαρξη ερασιτεχνών ηθοποιών. Το Δ΄ Τμήμα, του 3^{ου} Γραφείου, είχε αναλάβει την ίδρυση δραματικών σχολών, για να μπορούν τα μέλη της οργάνωσης να διδάσκονται την τέχνη της ηθοποιίας, καθώς και σχολών σκηνογραφίας. Στις δραματικές σχολές υπήρχε πρόνοια να διδάσκονται απαγγελία, ορθή άρθρωση και προφορά, εκφραστική ανάγνωση, ιστορία θεάτρου, μιμική, ενδυματολογία και τέλος οτιδήποτε σχετικό με τη σκηνική τέχνη⁴¹⁰. Με τις δραματικές σχολές, το καθεστώς, αποσκοπούσε στη δημιουργία ερασιτεχνικών θιάσων, αν γινόταν σε κάθε διοικητική περιφέρεια, στους οποίους θα έπαιζαν ηθοποιοί – μέλη της Ε.Ο.Ν.⁴¹¹ *«Η πρώτη προσπάθεια δέον να*

⁴⁰⁸ **Κανονισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας** (Αποσπάσματα Επιτελικής Οργανώσεως), Αθήνα 1939, σ. 18, 21

⁴⁰⁹ **Περί Τέχνης**, ο.π.: σ. 16-18

⁴¹⁰ **Αποσπάσματα**, ο.π.: σ. 56

⁴¹¹ **Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις**, ο.π.: σ. 102

στραφή εις την ίδρυσιν δραματικών σχολών προς εκγύμνασιν των νέων εις την τέχνην του λόγου και την προετοιμασίαν υλικού δια την συγκρότησιν ερασιτεχνικών θιάσων»⁴¹². Σκοπός αυτών των σχολών, πέρα από την καλλιτεχνική μόρφωση, ήταν να δημιουργήσουν ανθρώπους που θα στελέχωναν θιάσους για την διάδοση των ιδεών του καθεστώτος: «Αι σχολαί αυταί θα καταστήσουν τους νέους ικανούς να ομιλούν, να απαγγέλουν, να ενθουσιάζουν τους συναδέλφους αυτών, να πραγματεύονται εν είδει ομιλιών διάφορα καλλιτεχνικά θέματα [...] Τοιουτοτρόπος θα αποκτήσωμεν ολίγον κατ' ολίγον ερασιτέχνας ηθοποιούς με συνείδησιν της υψηλής αυτών τέχνης, πειθαρχημένους, μορφωμένους, απηλαγμένους από τον σημερινόν αυτοσχδιασμόν, οι οποίοι θα καταστήσουν τους μικρούς αυτών ερασιτεχνικούς θιάσους ισχυρά όργανα ηθικής και πνευματικής αγωγής και εξυψώσεως»⁴¹³.

Παράλληλα με αυτή την προσπάθεια ο Μπαστιάς μαζί με τον Κοτζιά, οργάνωσαν παιδικές θεατρικές παραστάσεις, για μέλη της Ε.Ο.Ν., σε συνεργασία με το θίασο Κατερίνας Ανδρεάδη. Σκοπός αυτών των παραστάσεων, σύμφωνα με την ίδια την πρωταγωνίστρια, ήταν η σταδιακή παρουσίαση: «ελληνικών έργων με θέματα από τας παραδόσεις μας. Ελληνικό πνεύμα, ελληνική ψυχή, ελληνική τέχνη...»⁴¹⁴.

4.4.2 Το Κουκλοθέατρο στην ΕΟΝ

Φυσικά το καθεστώς μελετούσε κάθε δυνατή αξιοποίηση του θεατρικού φαινομένου, προς όφελός του. Δεν άργησε, επομένως, να χρησιμοποιηθεί και το κουκλοθέατρο, το οποίο θεωρήθηκε ανέξοδο προπαγανδιστικό μέσο, και έγιναν συστάσεις για την επέκτασή του σε όλες τις διοικητικές περιφέρειες: «Εκάστη υποδιοίκησις πρέπει να καταρτίση κουκλοθέατρον δια την ψυχαγωγία των σκαπανέων της. Ιδιαίτερη σημασία πρέπει να αποδοθή εις την ψυχαγωγίαν των μελών της ΕΟΝ ιδίως των σκαπανέων δια του κουκλοθέατρον, δεδομένου ότι δεν απαιτούνται μεγάλοι δαπάναι δι' εν τοιούτον κουκλοθέατρον. Αι Υποδιοικήσεις δύναται ευκόλως να το καταρτίσουν. Τα παιζόμενα έργα πρέπει να αποστέλλωνται εις τας Υποδιοικήσεις παρά της Διευθύνσεως Ψυχαγωγίας [...] το οποίον δύναται και να προκηρύξη διαγωνισμούς δια την συγγραφήν καταλλήλων έργων δια το κουκλοθέατρον»⁴¹⁵. Η περιφέρεια διοίκησης Αρρένων καθώς και η Διοίκηση Θηλέων Πρωτευούσης είχαν οργανώσει

⁴¹² Αποσπάσματα, ο.π.: σ. 56

⁴¹³ Αποσπάσματα, ο.π.: σ. 56

⁴¹⁴ Τα Παρασκήνια, 5 Νοεμβρίου 1938

⁴¹⁵ Φαλαγγίτικη Επιθεώρησις, ο.π.: σ. 102

κουκλοθέατρο. Οι παραστάσεις απευθύνονταν σε μικρά παιδιά δηλαδή σε σκαπανείς και φαλαγγίτες. Στις 22 Μαΐου 1939, δόθηκε η πρώτη παράσταση κουκλοθέατρου με τίτλο «Ο Μαρουλής στην Αθήνα»⁴¹⁶ ενώ το Νοέμβριο του 1939, έκανε πρεμιέρα η Διοίκηση Θηλέων⁴¹⁷. Το κουκλοθέατρο θεωρήθηκε επιτυχημένος θεσμός. Το 1940, το καθεστώς, υποστήριζε ότι τις παραστάσεις κουκλοθέατρου που πραγματοποιήθηκαν τις παρακολούθησαν 17.840 παιδιά-μέλη της Περιφερειακής Διοικήσεως Ε.Ο.Ν. Αρρένων Πρωτεύουσας. Γι' αυτούς τους λόγους, το καθεστώς σκεφτόταν τη συνέχιση του θεσμού μέσω της ίδρυσης σχολής κουκλοθέατρου⁴¹⁸.

4.4.3 Θεατρικά έργα για την Ε.Ο.Ν.

Όπως είναι φυσικό ο έλεγχος των ερασιτεχνικών θιάσων, των παραστάσεων και γενικότερα της θεατρικής παραγωγής, γινόταν από το 3^ο Γραφείο της ΕΟΝ. Το μεγαλύτερο πρόβλημα που αντιμετώπισαν τα στελέχη της 4ης Αυγούστου, ήταν η ανυπαρξία “ικανών” βιβλίων και θεατρικών έργων για το διαφωτιστικό ρόλο τους. *«Δια την εν γένει οργάνωσιν των θιάσων και των θεατρικών παραστάσεων μεγάλοι θα πασουςιασθούν δυσκολίαι, και η σπουδαιότερα πασών, η προκύπτουσα εκ της ελλείψεως σχετικών θεατρικών έργων»*⁴¹⁹. Η λύση που δόθηκε: *«Επειδή καθίσταται προβληματική η εξεύρεσις καταλλήλων έργων προσηρμοσμένων και προς την παρούσαν κατάστασιν του νέου Κράτους, παρίσταται ανάγκη προκηρύξεως διαγωνισμών δια την συγγραφήν θεατρικών έργων, ιδία δια Φαλαγγίτας»*⁴²⁰.

Το καθεστώς, μέσω διαγωνισμών που διοργάνωσε, κάλεσε τα μέλη της ΕΟΝ να γράψουν έργα με εθνικό περιεχόμενο. Στο σχεδιασμό που είχε γίνει, από τους υπεύθυνους του Δ Τμήματος του 3ου Γραφείου, υπήρχε αυτή η προοπτική: *«Δια την τόνωσιν της θεατρικής κινήσεως πρέπει να προκηρύσσονται παντός είδους δραματικοί διαγωνισμοί, επί θεμάτων διδομένων υπό της Διευθύνσεως [...] δια την συγγραφήν έργων Εθνικού περιεχομένου [...] Οι θεατρικοί ούτοι διαγωνισμοί θα συμπληρούνται και δια παρομοίων διαγωνισμών εις τους λοιπούς λογοτεχνικούς κλάδους»*⁴²¹. Η προπαγάνδα του καθεστώτος χρησιμοποίησε αυτούς τους διαγωνισμούς προς όφελός

⁴¹⁶ Η Νεολαία, τχ. 35, 10 Ιουνίου 1939, σ. 1154

⁴¹⁷ Η Νεολαία, τχ. 9, 2 Δεκεμβρίου 1939, σ. 285 και 286

⁴¹⁸ Η Νεολαία, τχ. 49, 7 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 1565

⁴¹⁹ Αποσπάσματα, ο.π.: σ. 56

⁴²⁰ Αποσπάσματα, ο.π.: σ. 149

⁴²¹ Αποσπάσματα, ο.π.: σ. 57

της. Παράλληλα για να δώσει έμφαση στο γεγονός όρισε την 7η Νοεμβρίου⁴²² ως ημέρα ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων και βράβευσης των έργων. Χαρακτηριστικά, στο περ. *Η Νεολαία*, αναφέρεται η καθιέρωση στήλης σχετικά με τον διαγωνισμό καθώς και το χρηματικό ύψος των βραβείων⁴²³. Τα έργα αυτά χωρίζονταν σε δύο κατηγορίες, σε αυτά που θα παρουσιαζόταν σε μέλη της ΕΟΝ και σε αυτά που θα παρουσιαζόταν σε όλο τον υπόλοιπο κόσμο⁴²⁴.

Το καθεστώς, με αυτές τις ενέργειες, προσπάθησε να κινητοποιήσει τους ανθρώπους του πνεύματος, ειδικά τους νέους, για τη συγγραφή νέων θεατρικών έργων. Υπήρχε πάντα ο κίνδυνος, αυτά τα έργα, να μην ανταποκρίνονται στις ιδεολογικές απαιτήσεις της 4^{ης} Αυγούστου οπότε έπρεπε να ληφθούν ορισμένα μέτρα. Στο περ. "*Η Νεολαία*", σε άρθρο σχετικά με την Ελληνική τέχνη, το καθεστώς επισημαίνει ότι: *«Παρατηρήσαμε πως, μέσα στο πλήθος της συνεργασίας που μας στέλνεται από παντού, υπάρχουν μερικά κομμάτια -έμμετρα ή πεζά- που παρουσιάζουν σημεία κακών επιδράσεων»*⁴²⁵. Στο ίδιο άρθρο γίνεται σαφές ότι οι συγγραφείς αυτών των θεατρικών κειμένων πρέπει να απαλλαγούν από τις ξένες επιρροές, που δε μοιάζουν σε τίποτε στην Ελληνική κουλτούρα, και να γράψουν έργα τα οποία θα αντλούν τα θέματά τους από την ελληνική παράδοση, τους μύθους και την ελληνική ιστορία. Η σημασία που έδιδε το καθεστώς στην "ορθή" γραφή έργων, με καθαρά εθνικό περιεχόμενο, φαίνεται σε άλλο άρθρο του περιοδικού, που συνιστά την προσοχή των νέων στις παραπάνω υποδείξεις σχετικά με το διαγωνισμό που θα συμμετείχαν: *«Συνιστώμεν εις τους νέους μας να διαβάσουν με προσοχή το άρθρον του τεύχους αυτού στην 3η σελίδα «Η Ελληνική τέχνη και η πνευματική γυμνότης των "μοντέρνων"». Εις τον τόπον αυτόν, όστις είναι ο τόπος της γεννήσεως της Τέχνης, δεν είναι επιτετραμμένον η νέα γενεά να μη την συνέχιση ακολουθούσα τα χνάρια εκείνων που επί αιώνας την ανέδειξαν ως βάθρον του ανθρωπίνου πολιτισμού. Δεν εννοούμεν βέβαια ότι δεν πρέπει να παρακολουθήται η πρόοδος του Λόγου και της Τέχνης εις τους άλλους τόπους, αλλά από αυτά να σταχυολογούν οι νέοι μας ό,τι δύναται να προάγη την*

⁴²² Η 7η Νοεμβρίου ήταν η ημέρα ίδρυσης της ΕΟΝ, σχετικά με την ημερομηνία ανακοίνωσης των αποτελεσμάτων βλ. *Η Νεολαία*, τχ. 45, 19 Αυγούστου 1939, σ. 1476

⁴²³ *Η Νεολαία*, τχ. 45, 19 Αυγούστου 1939, σ. 1476, Στο ίδιο άρθρο γίνεται αναφορά στην κριτική επιτροπή του δραματικού διαγωνισμού: *«Ληξιάσης της προθεσμίας προς υποβολήν θεατρικών έργων εις τον προκηρυχθέντα υπό της ΕΟΝ δραματικών διαγωνισμόν, η κριτική επιτροπή συνεκροτήθη ως ακολούθως: Πρόεδρος Κ. Μπαστιάς, Διευθυντής Κρατικών Σκηνών. Μέλη: Παντελής Χόρν, θεατρικός συγγραφέας, Σωτ. Μουζενίδης, σκηνοθέτης Βασιλικού Θεάτρου, εισηγητής Μελής Νικολαΐδης και γραμματεὺς Ιωάννης Καψάλης»*

⁴²⁴ *Αποσπάσματα*, ο.π.: σ. 149

⁴²⁵ *Η Νεολαία*, τχ.8, 25 Νοεμβρίου 1939, σ. 227

Ελληνικήν Τέχνην και όχι να συναρπάζονται από τας υπερβολάς και τας ακρότητας, εις τας οποίας ανύποπτοι παρασύρονται, όχι ευτυχώς μεγάλος αριθμός»⁴²⁶. Μέσω τέτοιων έργων, το καθεστώς, προσπαθούσε να διαποτίσει τις καρδιές και τις ψυχές, των μελών της ΕΟΝ, με τις εθνικές και ελληνικές αξίες. Σε άρθρο στο περ. «Η Νεολαία», της Σ. Καραϊσκάκη, φαίνεται η προσπάθεια, της 4^{ης} Αυγούστου, να πείσει τους αναγνώστες για τη σημασία της ύπαρξης έργων με καθαρά ελληνικά στοιχεία, με πρωταγωνιστές και ήρωες που θα μπορούσαν να αναγνωρίσουν και να ταυτιστούν μαζί τους: «Δυστυχώς τα περασμένα χρόνια λίγο προσέχονταν από τους λογογράφους μας αυτή η μεγάλη και απαραίτητη αλήθεια. [...] Περάσαμε στη λογογραφία μας μια πολύ τραγική περίοδο. Είμαστε βαριά σκλαβωμένοι από έργα βορεινών προ πάντων συγγραφέων, που μας έσερναν νικημένους και χωρίς θέλησι στο άρμα των. Φτερούγιζαν μέσα στο μυαλό μας ονόματα παράξενα Ίψεν και Γκέιγκερστάμ, Χαμσουν και Ρουμπινστάιν. Μπορεί αυτοί να είναι μαέστροι στο λόγο, μα στη δική μας ψυχή είχανε πάρει δυσανάλογα πολύν χώρο και είχανε ξετοπίσει κάθε τι το ελληνικό[...] Έτσι καταντήσαμε στην αρχή της μεταστροφής, δηλαδή αμέσως μετά την 4ην Αυγούστου του 1936, να μη ξέρουμε τι θέαμα ήτανε σωστό να δώσουμε στους ανθρώπους μας. Και δίναμε την «Έντα Γκάμπλερ» του Ίψεν σε μια εργατική παράσταση. Ο θεατής έφευγε στενοχωρημένος και η πρόθεσι και ο σκοπός της ψυχαγωγίας και υπολανθάνουσας διδαχής σκόνταβε. Δε γινόταν δηλαδή τίποτα μέσα στην ψυχή του εργάτη θεατή. Τώρα όμως μέσα σ' αυτά τα τέσσερα χρόνια γίνηκε μια αληθινά γιγαντιαία εργασία και στο επίπεδο της λογοτεχνίας και γενικά της Τέχνης. Ελεύθερη πρέπει πάντα να μείνη στ' αλήθεια η Τέχνη. Ελεύθερη όμως δεν σημαίνει ξεπεσμένη, ξεσκισμένη και μπαλωμένη από ξένων λαών εκδηλώσεις. Τι να την κάνουμε αυτή την τέχνη, που δε θα μας μιλήση για το δικό μας κόσμο και τα δικά μας δεδομένα, για τους δικούς μας πόνους και τις δικές μας χαρές; Εμείς θέλουμε διαβάζοντας ένα έργο, που έχει την αξίωσι να λέγεται τεχνικό, να βρίσκουμε μέσα τον εαυτό μας ή την Ελένη τη φίλη μας, τον Κώστα τον γνωστό μας. Τι μας ενδιαφέρει η Ίγκεμπουργκ και ο Βέρνερ; Αν στην περασμένη συγχυσμένη εποχή αυτά έκαναν εντύπωσι ήτανε γιατί το έργο που έγραφαν Έλληνες συγγραφείς ήτανε νοθευμένο και το γούστο του ελληνικού κοινού διαστρεβλωμένο [...] Γι' αυτό στη συγκέντρωσι, που έγινε πριν από κάμποσον καιρό στο Βασιλικό Θέατρο, που ο Αρχηγός μας με τα ίδια του χέρια έδωσε τα κρατικά βραβεία στους λογοτέχνες και καλλιτέχνες, είπε ανάμεσα σε άλλα ωραία και απλά τα λόγια που αναφέρουμε στην

⁴²⁶ Η Νεολαία, τχ.8, 25 Νοεμβρίου 1939, σ. 228

αρχή «Τι ξεκινάτε και ερευνάτε από τόσο μακριά; Γιατί δεν γυρίζετε πλάϊ σας να δήτε; Γύρω σας τρέχει γάργαρη και κρουσταλλένια της λαϊκής ψυχής η αστείρευτη πηγή. Γιατί κουράζεσθε να βαδίζετε τόσο μακριά για να πihήτε; Πλάϊ σας! Δεν έχετε παρά να απλώσετε τα χέρια για να χουφτιάσετε το χρυσάφι της ελληνικής ψυχής, στο παρόν και στο παρελθόν, στην τωρινή της ουσία και στην ιστορία!»⁴²⁷.

Οι συγγραφείς της ΕΟΝ έγραφαν πολλά θεατρικά έργα όμως μόνο λίγα, από αυτά, ανταποκρίνονταν στις απαιτήσεις της εθνικιστικής προπαγάνδας. Στους θεατρικούς συγγραφείς είτε ανατίθετο η συγγραφή ενός έργου είτε ενεργούσαν πολιτιστικά στα πλαίσια της ΕΟΝ. Τα έργα αυτά όφειλαν να αναφέρονται σε συγκεκριμένα ιστορικά γεγονότα και σε ήρωες της ελληνικής ιστορίας. Τα περισσότερα από αυτά παρουσιάζονταν κατά τη διάρκεια εθνικών εορτών και επετείων όπως ήταν η 25^η Μαρτίου, η 4^η Αυγούστου και η Ημέρα της ΕΟΝ. Φυσικά υπήρχε και η ανάλογη διαφήμιση από το περιοδικό του καθεστώτος «*Η Νεολαία*». Πολλά από τα έργα αυτά, δόθηκαν ως παραστάσεις σε πολλές περιοχές της περιφέρειας. Ορισμένοι τίτλοι θεατρικών έργων ή σκετς είναι: «*Η μεγάλη Μητέρα*»⁴²⁸, «*Ο θάνατος του Παλληκαριού*», «*Μάνα*», «*Ελλάς*», «*4^η Αυγούστου*»⁴²⁹, «*Ο ένας και ο άλλος*»⁴³⁰, «*Νέοι Παλμοί*»⁴³¹, «*Σκλάβο*», «*Να ζή το Μεσολόγγι*»⁴³², «*Πατρικό σπίτι*»⁴³³ και «*Ζητείται Υπηρέτης*».

Παρακάτω αναλύουμε διεξοδικά 6 θεατρικά έργα, που υπηρέτησαν την προπαγανδιστική μεταξική ιδεολογία, κάποια από τα οποία γράφτηκαν κατά παραγγελία του ίδιου του καθεστώτος. Είναι τα σημαντικότερα έργα της θεατρικής προπαγάνδας που γνωρίζουμε την υπόθεσή τους και μπορούμε να εξάγουμε ασφαλή συμπεράσματα. Τα τρία πρώτα θεατρικά έργα: «*Μπροστά στο Θάνατο*», «*Τα Σουλιωτόπουλα δεν πέθαναν*» και το «*Θα ρθη μια μέρα*», εντάχθηκαν στο εορταστικό πρόγραμμα, και ανέβηκαν στη σκηνή, της επετείου της 25^{ης} Μαρτίου 1939. Μέσω των συγκεκριμένων έργων, η καθεστωτική προπαγάνδα προσπάθησε να ανυψώσει το ηθικό και πατριωτικό φρόνημα των μελών της ΕΟΝ. Τα υπόλοιπα θεατρικά έργα: «*Ξαναζωντάνεμα*», «*Ιερή Φλόγα*» και «*Πενθεσίλεια*», εντάχθηκαν στις εορταστικές

⁴²⁷ *Η Νεολαία*, τχ. 36, 8 Ιουνίου 1940, σ. 1140

⁴²⁸ *Η Νεολαία*, τχ. 10, 16 Δεκεμβρίου 1939, σ. 349

⁴²⁹ *Η Νεολαία*, τχ. 48, 1 Σεπτεμβρίου 1940, σ. 1534

⁴³⁰ Το έργο αυτό, των Παινέση και Παπαδήμα, ανέβηκε στις 7 Αυγούστου 1939, σε μουσική του Γλυκοφρύδη. *Η Νεολαία*, τχ. 44, 3 Αυγούστου 1940, σ. 1405

⁴³¹ *Η Νεολαία*, τχ. 42, 12 Αυγούστου 1939, σ. 1380

⁴³² *Η Νεολαία*, τχ. 42, 12 Αυγούστου 1939, σ. 1382

⁴³³ Είναι δράμα και έργο του Στεφ. Δάφνη, *Η Νεολαία*, τχ. 46, 26 Αυγούστου 1939, σ. 1508

εκδηλώσεις της επετείου της 4^{ης} Αυγούστου των ετών 1939 και 1940. Τα συγκεκριμένα θεατρικά έργα είχαν διαφορετικό προπαγανδιστικό στόχο, σε σχέση με τα παραπάνω, ο οποίος καθοριζόταν από τις επικείμενες ή προσκείμενες ανάγκες του καθεστώτος της χρονικής περιόδου που ανέβηκαν.

4.4.3.1 “Μπροστά στο Θάνατο”

Το έργο του Βελισάριου Φρέρη “Μπροστά στο Θάνατο”, είναι το πρώτο πατριωτικό έργο που ανέβηκε από την Ε.Ο.Ν., κατά την επέτειο της 25^{ης} Μαρτίου 1939, στο θέατρο «Ολύμπια». Η Διοίκηση Ανωτάτων Σχολών διοργάνωσε την παράσταση, με τη σκηνοθετική καθοδήγηση του Μουστάκη⁴³⁴ και σε σκηνογραφία του Ν. Ζωγράφου.

Η υπόθεση του έργου σχετιζόταν με την κατάσταση που επικρατούσε, στους άντρες και τα γυναικόπαιδα, λίγο πριν το ολοκαύτωμα της Μονής Αρκαδίου αναλύοντας, παράλληλα, την έννοια της αυτοθυσίας και των χαρακτήρων των ηρώων που προτίμησαν το θάνατο από την παράδοση στον Τούρκο κατακτητή. Όπως γίνεται κατανοητό, οι πρωταγωνιστικοί χαρακτήρες των θεατρικών έργων ήταν απαραίτητο στοιχείο, ειδικά για το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου, διότι λειτουργούσαν ως πρότυπο (παράδειγμα) προς ταύτιση από τους θεατές. Φυσικά η προπαγανδιστική μηχανή, σκοπεύοντας να αναδείξει το δράμα των ηρώων του έργου και μέσω αυτών να εμποτίσει τους νέους της Ε.Ο.Ν. με την ιδέα της αφοσίωσης στα εθνικά ιδεώδη, οργάνωσε εκδηλώσεις για την ενίσχυση της προβολής αυτής της ιδεολογίας. Χαρακτηριστικά αναφέρεται στο περ. “*Η Νεολαία*”, ότι την παραμονή της παράστασης, μέλη της Ε.Ο.Ν., κατέθεσαν λουλούδια στα αγάλματα των ηρώων της Εθνικής Επανάστασης του 1821 ενώ την ίδια μέρα της επετείου οργανώθηκε «Φιλολογικό Μνημόσυνο», σε χώρο του Φιλολογικού Συλλόγου «Παρνασσός», για να τιμήσουν τις πράξεις των ηρώων του 1821. Ενδεικτική είναι η διάλεξη του Απόστολου Δασκαλάκη, την οποία άκουσε κι ο ίδιος ο Μεταξάς, με τίτλο: «*Διδάγματα εκ του Αγώνος της ελευθερίας διά τας ελληνικάς γενεάς*»⁴³⁵.

⁴³⁴ Όπως αναφέρεται στο περ. *Νεολαία* ήταν μέλος της ΕΟΝ, **Η Νεολαία**, τχ. 25, 1 Απριλίου 1939, σ. 839

⁴³⁵ **Η Νεολαία**, τχ. 23, 18 Μαρτίου 1939, σ. 771

4.4.3.2 “Τα Σουλιωτόπουλα δεν πέθαναν”

Στις 26 Μαρτίου 1939, στο θέατρο της Μαρίκας Κοτοπούλη, έγινε η πρεμιέρα του έργου “Τα Σουλιωτόπουλα δεν πέθαναν”. Συγγραφέας του έργου είναι ο Νίκος Τσεκούρας⁴³⁶, ο οποίος ήταν θεατρικός συγγραφέας και αρχισυντάκτης του περιοδικού “Η Νεολαία”. Την συγκεκριμένη παράσταση οργάνωσε η Περιφερειακή Διοίκηση Θηλέων Πρωτευούσης, με σκηνογράφο το Ν. Ζωγράφο ενώ τη μουσική του έργου έγραψε ο Τ. Γλυκοφρύδης⁴³⁷. Το συγκεκριμένο έργο βραβεύτηκε, από το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, για τη συμβολή του στην προώθηση των εθνικών ιδεωδών⁴³⁸.

Η υπόθεση του έργου, που τοποθετείται στην περίοδο του 1821, βασίζεται στην ηρωική θυσία των Σουλιωτών που επέλεξαν, με τη σειρά τους, να πεθάνουν, υπερασπίζοντας τα ελληνικά ιδεώδη, αντί να παραδοθούν στον Τούρκο κατακτητή. Στην εισαγωγή του έργου εμφανίζεται ένας γέρος-παππούς να αφηγείται στα εγγόνια του (ομάδα νέων αποτελούμενη από μέλη της Ε.Ο.Ν.) τα κατορθώματα των ελλήνων ηρώων και να εξηγεί ότι αυτοί πέθαναν για να μπορούν οι ίδιοι να ζουν ελεύθεροι. Στην πρώτη πράξη «ο συγγραφέας μας δίνει μια πλήρη και έντονη εικόνα της τότε ζωής στο Σούλι, όπου άντρες, γυναίκες, παιδιά, μια μόνη σκέψη είχαν. Να πολεμήσουν! Να πολεμήσουν για τη λευτεριά!»⁴³⁹. Στην αυλή ενός σπιτιού οι άντρες κάθονται και σκέφτονται την κατάσταση που έχει δημιουργηθεί. Εκεί μαθαίνουν τα νέα για τον πόλεμο. Ξαφνικά στη σκηνή εμφανίζεται ο πρωταγωνιστής-ήρωας του έργου, ο Τούσας ο οποίος, αν και δώδεκα ετών, επιθυμεί να συμμετάσχει στη μάχη για την απελευθέρωσή τους. Η δεύτερη σκηνή αρχίζει με τον Τούσα αρματωμένο να συζητά με άλλα παλικάρια σχετικά με τον πόλεμο. Ζητά να συμμετάσχει σε αποστολή αλλά ο Καπετάνιος του μπουλουκιού αρνείται. Ο Τούσας, απογοητευμένος, και έχοντας ως γνώμονα τη νεανική του ορμή, αποφασίζει, παρά τις διαταγές, να φύγει κρυφά και να συμμετάσχει στην αποστολή. Δυστυχώς για εκείνον, η αποστολή αυτή εξελίσσεται σε ενέδρα των λιάπηδων, τραυματίζεται βαριά. Η Τρίτη και τελευταία σκηνή αρχίζει με τον Τούσα στο σπίτι του και τη μάνα του να παίρνει το όπλο και να βγαίνει στη μάχη. Ο Τούσας δεν αντέχει να βρίσκεται μακριά από το χώρο όπου θα δοξασθεί. Ζητά το

⁴³⁶ Ένα άλλο έργο του είναι το : «Άνθρωπος είμαι κι' εγώ...» το οποίο ανέβηκε στο θέατρο Κοτοπούλη το Μάιο του 1940 με σχόλια: «Η γενική εντύπωση εκ του έργου υπήρξεν άριστη τόσο εις τους θεατρικούς όσο και εις τους λογοτεχνικούς κύκλους και εις το μεγάλο άλλον κοινό», **Η Νεολαία**, τχ. 34, 26 Μαΐου 1940, σ. 1060

⁴³⁷ **Η Νεολαία**, τχ. 23, 18 Μαρτίου 1939, σ. 771

⁴³⁸ **Η Νεολαία**, τχ. 34, 26 Μαΐου 1940, σ. 1060

⁴³⁹ **Η Νεολαία**, τχ. 25, 1 Απριλίου 1939, σ. 839

όπλο του, το αγκαλιάζει και πεθαίνει. Όταν η μητέρα του επέστρεψε αντίκρουσε το νεκρό γιό της και τον ευλόγησε περήφανη. Προτιμάει το γιό της νεκρό παρά ατιμασμένο. Οι άνδρες αρχίζουν να συγκεντρώνονται στο σπίτι του νεκρού παιδιού, αφού έχουν μάθει τα δυσάρεστα νέα. Η μητέρα του Τούσα δεν θέλει θρήνους για το παιδί της, αλλά τραγούδια και χορό, διότι όπως έλεγε: «Ο Τούσας δεν πέθανε, αφού ζη η πατρίδα μας»⁴⁴⁰. Καθώς χόρευε και εξιστορούσε στο νεκρό γιό της, τη μάχη που έδωσαν, άφησε την τελευταία της πνοή.

Ο θάνατος του Τούσα είχε συνδεθεί με τη σωτηρία του Σουλίου και τη χαρά του ένδοξου και ηρωικού θανάτου. Τα συναισθήματα που δημιουργούσαν οι σκηνές ήταν ιδιαίτερα έντονα αφού αναφέρεται ότι: «*Εδώ είναι αδύνατο να κρατηθή ο κόμπος που σφίγγει τις καρδιές των θεατών κι' ένα δάκρυ κυλά απ' τα μάτια όλων. Είναι το δάκρυ που μας μετέφερε στις σκηνές της υπέροχης δραματικότητας του ιερού αγώνα*»⁴⁴¹. Στο έργο γίνεται σαφής παραλληλισμός ανάμεσα στα Σουλιωτόπουλα και τα μέλη της ΕΟΝ. Ο ήρωας του έργου, ο Τούσας, λόγω του νεαρού της ηλικίας του λειτουργούσε ως πρότυπο, ιδιαίτερα, για τα νεαρά μέλη της οργάνωσης. «*Ο Τούσας είναι η εκπροσώπησης της Νεολαίας του 21, της σκέψης της και των ασχολιών της [...]* είναι η ίδια η νεανική ορμή, ο ακράτητος σίφουνας, που θέλει να φτάση αμέσως στο τέρμα, μη βλέποντας εμπόδια και συνθήκες»⁴⁴². Για το συγκεκριμένο έργο έγινε ιδιαίτερη προβολή στον τύπο, ενώ το περιοδικό Νεολαία υποστήριζε ότι είναι το καλύτερο θεατρικό έργο για σχολικές παραστάσεις και προέτρεπε, εμμέσως, τα παιδιά που δεν το είχαν παρακολουθήσει να αγοράσουν το βιβλίο στην τιμή των 25 δραχμών. Ο κριτικός και ιστορικός του θεάτρου Γιάννης Σιδέρης σύστησε το έργο μέσα από άρθρο του στη Νέα Εστία γράφοντας: «*Πριν από την τελευταία φράση του έργου, σημειώνοντας πως ακούγεται ο ύμνος της Νεολαίας υποδηλώνει την έννοια της επιγραφής Τα Σουλιωτόπουλα δεν πέθαναν αναφερόμενος στα παιδιά της τωρινής Νεολαίας και αυτή η ιδέα είναι και του έργου η βάση*»⁴⁴³.

4.4.3.3 “Θα ρθη μια μέρα”

Στις 27 Μαρτίου 1939, στο θέατρο Μαρίας Κοτοπούλη, ανέβηκε το έργο του Μιχαήλ Ανυσίου “Θα ρθη μια μέρα”⁴⁴⁴. Το συγκεκριμένο έργο γράφηκε για την

⁴⁴⁰ Η Νεολαία, ο.π.: σ. 839

⁴⁴¹ Η Νεολαία, ο.π.: σ. 839

⁴⁴² Η Νεολαία, ο.π.: σ. 839

⁴⁴³ Νέα Εστία, τχ. 315, Φεβρουάριος 1940, σ. 197

⁴⁴⁴ Η Νεολαία, ο.π.: σ. 839

ΕΟΝ και τη διοργάνωση της παράστασης ανέλαβε η Περιφερειακή Διοίκηση Αρρένων Πρωτεύουσας. Στο έργο πραγματεύεται η έννοια της εξέλιξης – αναγέννησης της Ελλάδας από την αρχαιότητα έως την 4^η Αυγούστου. Παρουσιάζονται τέσσερις μεγάλες περιόδους «εποχές» του ελληνικού έθνους. Πρώτη περίοδος είναι η αρχαία Ελλάδα όπου ξεκινάει «με μίαν ωραίαν σκηνήν από τη μάχη του Λεωνίδα παρά τας Θερμοπύλας»⁴⁴⁵, δεύτερη η βυζαντινή περίοδος όπου «εθανυμάσθησαν ιδιαιτέρως τα ωραία σκηνικά», τρίτη η εποχή της επανάστασης του 1821 και τέλος η τέταρτη όπου εννοείται η 4^η Αυγούστου αφού κλείνει το έργο με τραγούδια από τη χορωδία των Φαλαγγιτών αναδεικνύοντας συμβολικά τη νέα τάξη πραγμάτων. Μέσω του συγκεκριμένου έργου γίνεται εμφανής η τάση του καθεστώτος να προβάλλει, προπαγανδιστικά, την εικόνα της 4^{ης} Αυγούστου ως φυσική συνέχεια του ένδοξου και ηρωικού παρελθόντος⁴⁴⁶. Σε ομιλία του ο Αλέξανδρος Κανελλόπουλος, η οποία δημοσιεύθηκε στο επετειακό τεύχος της 25^{ης} Μαρτίου 1939, επισήμανε αυτή την αντίληψη του καθεστώτος για συνέχιση του ένδοξου αγώνα προς τη δημιουργία ενός νέου πολιτισμού, λέγοντας: «Από τότε που άρχισε ο Ιερός Αγών περάσανε εκατόν δέκα οκτώ χρόνια. Το μεγαλύτερο μέρος του αιώνας αυτού αφιερώθηκε στην ολοκλήρωσι του έργου του 1821 σε μίαν ωρισμένην του έκφανσι: την εδαφική. Τώρα η προσπάθεια αυτή έληξε οριστικά ύστερα από την πλήρη περίπου επιτυχία της [...] σημειώθηκαν αμαρτίες και σφάλματα με συνέπειες καταστρεπτικές [...] δεν υπήρξεν ο Οδηγητής, ο Ένας, που να εκφράζη το σύνολο και να συλλαμβάνη την αποστολή του, ο Ένας, που νάναι ο κατά κοινήν ομολογίαν και αναγνώρισιν ο Μοναδικός Ηγέτης [...] συνεχίζεται μ' αξιοσύνη τώρα ο μέγας αγώνας της Φυλής για τη δημιουργία του Τρίτου Ελληνικού Πολιτισμού, και την κατάκτησι της πνευματικής ηγεσίας της ανθρωπότητας, που αποτελεί την κραταιότεραν έκφρασιν του Εθνικού μας Μεγαλείου και τη δικαίωσι της εθνικής μας υπάρξεως»⁴⁴⁷.

4.4.3.4 “Ξαναζωντάνεμα”

Το έργο του Α. Αβδή “Ξαναζωντάνεμα” ανέβηκε, όπως αναφέρεται στο περ. Νεολαία, 2 φορές στα πλαίσια του εορτασμού της επετείου της 4^{ης} Αυγούστου το 1940. Οι παραστάσεις πραγματοποιήθηκαν στο θέατρο της Κοτοπούλη «Ρεξ», στις 2

⁴⁴⁵ Η Νεολαία, ο.π.: σ. 839

⁴⁴⁶ Η Νεολαία, τχ. 23, 18 Μαρτίου 1939, σ. 771

⁴⁴⁷ Η Νεολαία, 25^η Μαρτίου 1939, σ. 806

και 5 Αυγούστου 1940 αντίστοιχα. Το έργο, όπως αναφέραμε, και η σκηνοθεσία ήταν του Α. Αβδή, ενός ηθοποιού του θιάσου Κοτοπούλη, ενώ ηθοποιοί ήταν Φαλαγγίτες και Φαλαγγίτισσες της ΕΟΝ⁴⁴⁸. Την παράσταση στις 2 Αυγούστου 1940, που είχε μεγάλη επιτυχία, παρακολούθησε ο Ιωάννης Μεταξάς, υπουργός του καθεστώτος, ο ΚΕΝ Κανελλόπουλος και πολύς κόσμος των τεχνών και των γραμμάτων⁴⁴⁹. Το έργο, όπως αναφέρεται στην εφ. *Τα Παρασκήνια*, περιγράφει τη ζωή των κατοίκων ενός μακρινού χωριού, που χαρακτηρίζεται από μονοτονία και πλήξη, μέχρι την επιστροφή ενός νέου του χωριού, από την πόλη όπου σπουδάζει γεωπόνος, που με τη δική του συνεισφορά το χωριό ξαναζωντανεύει⁴⁵⁰. Ο παραλληλισμός του νέου γεωπόνου, που φέρνει την αλλαγή στο χωριό του, με τον Μεταξά είναι σαφής. Όπως ο νέος του χωριού υπήρξε αρωγός για την αναγέννηση του τόπου του, έτσι κι ο Μεταξάς, με την προσωπική του επέμβαση, γίνεται ο άνθρωπος που αναζωογονεί και συμβάλει στην αναγέννηση της Ελλάδας. Στόχος του έργου αυτού ήταν να δοξαστεί το καθεστώς και ο Μεταξάς, ως Μέγας Αρχηγός, που κατάφερε να αναζωογονήσει τον Ελληνισμό και να οδηγήσει στην αναγέννηση της Ελλάδας.

4.4.3.5 “Ιερή Φλόγα”

Το θεατρικό έργο του Δημήτρη Μπόγρη “*Ιερή Φλόγα*” είχε προγραμματιστεί να παρουσιαστεί, στα πλαίσια των εορταστικών εκδηλώσεων της 4^{ης} Αυγούστου, στις 3 Αυγούστου 1940⁴⁵¹. Λόγω βλάβης όμως, που προκλήθηκε από βροχή, στο φωτισμό του θεάτρου η παράσταση αναβλήθηκε και τελικά δόθηκε στις 11 Αυγούστου 1940⁴⁵². Το έργο παρουσιάστηκε στο νέο θέατρο της ΕΟΝ, στα λατομεία του Λυκαβηττού, σε σκηνοθεσία του Κωτσόπουλου, μέλους του Βασιλικού Θεάτρου, σε μουσική του Τάκη Γλυκοφρύδη και με τη συμμετοχή περίπου 500 μελών της ΕΟΝ⁴⁵³. Την οργάνωση της παράστασης είχε αναλάβει η Λουκία Σακελλαρίου, η οποία ήταν διευθύντρια του Πολιτιστικού Τμήματος του 3^{ου} Γραφείου – χορογράφος του Βασιλικού θεάτρου. Χιλιάδες μέλη της ΕΟΝ, πλήθος κόσμου καθώς και ο Μέγας

⁴⁴⁸ *Η Νεολαία*, τ.χ. 43, 27 Ιουλίου 1940, σ. 1372

⁴⁴⁹ *Η Νεολαία*, τ.χ. 45, 10 Αυγούστου 1940, σ. 1436

⁴⁵⁰ *Τα Παρασκήνια*, 27 Ιουλίου 1940, «*Η Νεολαία και ο καλλιτεχνικός εορτασμός της 4^{ης} Αυγούστου*»

⁴⁵¹ *Η Νεολαία*, τ.χ. 43, 27 Ιουλίου 1940, σ. 1372

⁴⁵² *Η Νεολαία*, τ.χ. 45, 10 Αυγούστου 1940, σ. 1436

⁴⁵³ Φαλαγγίτες, Φαλαγγίτισσες, Σκαπάνισσες και Σκαπανάκια βλ. *Η Νεολαία*, τ.χ. 47, 24 Αυγούστου 1940, σ. 1479

Αρχηγός Μεταξάς με μέλη της κυβέρνησής του, παρακολούθησαν την παράσταση που είχε διαφημιστεί ιδιαίτερα.

Σε άρθρο του, ο Άγγελος Μεταξάς, αναφέρεται στην υπόθεση του έργου λέγοντας: «*Το αθάνατο ελληνικό πνεύμα που φορέυς του είναι η ανά τους αιώνες ελληνική νεότης, που το δυναμώνει με το σφρίγος της, και συμβολισμός του η ιερή φλόγα, που ακοίμητη καίει εις τον ελληνικό βωμό, τον ένα στα μακραίωνα διαστήματα της ελληνικής ζωής, που δεν μπορεί παρά να συμβολίζει το ενιαίο και αδιαίρετο της ελληνικής φυλής, που από τα βάθη των αιώνων είναι μια και η αυτή, αυτή που φώτισε τον κόσμο με τα υπέρλαμπρα δημιουργήματά της στην κλασσική, την Αλεξανδρινή και τη Βυζαντινή εποχή...*»⁴⁵⁴. Το έργο, κατά το συντάκτη του άρθρου, στόχευε στην προβολή του ελληνικού πνεύματος και ήταν αφιερωμένο: «*στην ελληνική νεότητα δια μέσου των αιώνων, γιατί αυτή ακριβώς είναι εκείνη που συμβολίζει την δυναμική, τη ζωντανή εκδήλωσι του ελληνικού λαού*»⁴⁵⁵. Όπως γίνεται φανερό, η ιερή φλόγα συμβολίζει το ελληνικό πνεύμα και τη δόξα των δημιουργημάτων της ελληνικής φυλής από την κλασσική έως την Βυζαντινή εποχή.

Το έργο αποτελείται από 6 πράξεις όπου, σε καθεμία, κυριαρχεί ένα σημαντικό πρόσωπο ή ιστορικό γεγονός το οποίο αντιπροσωπεύει την περίοδο που παρουσιάζεται. Οι 6 πράξεις είναι: Η εποχή των Αρχαίων Σπαρτιατών, οι περσικοί Πόλεμοι, η εμφάνιση του Χριστού, το Βυζάντιο, η Τουρκοκρατία, η επανάσταση του 1821 και η Μεταβολή της 4^{ης} Αυγούστου⁴⁵⁶. «*Ο συγγραφέας [...] έκαμε επιλογή γεγονότων από την ελληνική ιστορία. Κι' αυτά ενεφάνισε στις εικόνες του, που κάθε μία ήταν το χαρακτηριστικό συμβάν κάθε εποχής [...] που τα όριά της σχηματίζονται από αυτή την υφή των γεγονότων, και που μπορεί να είναι και αιώνες ολόκληροι!*»⁴⁵⁷. Η 4^η πράξη, εμφανίζει το πρόσωπο του Χριστού με σκοπό να σκιαγραφηθεί η περίοδος του χριστιανισμού. Δεν ήταν τυχαία η επιλογή αυτή αφού το καθεστώς προσπάθησε να αξιοποιήσει τη θρησκεία για την προβολή και διάδοση της ιδεολογίας του⁴⁵⁸. Χαρακτηριστικά άρθρο, στο περ. «*Η Νεολαία*», αναφέρεται στην σκηνή αυτή ως εξής: «*Ο Ναζωραίος διδάσκοντας το «Αγαπάτε αλλήλους» ήταν κάτι που συγκίνησε βαθύτατα τους θεατάς, που σαν Έλληνες δεν παύουν να συγκινούνται από το Σταυρό και το Έθνος, γιατί Χριστιανισμός και Ελλάς είναι δύο πράγματα που δεν μπορούν να*

⁴⁵⁴ *Η Νεολαία*, τ.χ. 47, 24 Αυγούστου 1940, σ. 1479

⁴⁵⁵ *Η Νεολαία*, ο.π.: σ. 1479

⁴⁵⁶ *Τα Παρασκήνια*, 27 Ιουλίου 1940, «*Η Νεολαία και ο καλλιτεχνικός εορτασμός της 4^{ης} Αυγούστου*»

⁴⁵⁷ *Η Νεολαία*, ο.π.: σ. 1479

⁴⁵⁸ Σχετικά με τη θρησκεία βλ. κεφ. Ιδεολογία της 4^{ης} Αυγούστου σ. 152

θεωρηθούν *ξέχωρα*»⁴⁵⁹. Σχετικά με την 6^η πράξη, ο δημοσιογράφος Τ. Θεοδωσόπουλος, αναφέρει σε άρθρο του: «Ο θρίαμβος του βυζαντινού αυτοκράτορος, είναι κάτι το εξαιρετικά ωραίο και μεγαλόπρεπο [...] Τα χρόνια της σκλαβιάς κατόπι με το κρυφό σχολειό, το χορό του Ζαλόγγου, και πιο έπειτα την επανάστασιν [...] οι γυναίκες του Σουλίου να χορεύουν [...] να γκρεμίζονται. Ακολουθούν τα χρόνια της παρακμής της ελληνικής Νεολαίας. Ένα κοπάδι από ασύνταχτα παιδιά, αγόρια και κορίτσια, διασχίζει τρέχοντας το γήπεδο, φωνάζοντας, σπρώχνοντας, κοροϊδεύοντας. Η μουσική ακούγεται, άτονη, σχεδόν λυπητερή. Ξαφνικά, μια φωνή ακούγεται από τα μεγάφωνα - Σήκω επάνω, ελληνική Νεολαία! Είναι η φωνή του νέου της Αρχηγού, του Ι. Μεταξά [...] Ρίγη συγκινήσεως νοιώθουν τα κορμιά όλων! Μια από τις δυνατότερες στιγμές όλου του έργου. Και το θαύμα συντελείται. Ύστερα από λίγο, καινούργια στη ψυχή παιδιά φαίνονται να μπαίνουν στο γήπεδο, συντεταγμένα και με τη σημαία επί κεφαλής. Η μουσική βρίσκεται στο φόρτε της μεγαλοπρέπειάς της. Η φωνή του σπήκερ τελειώνει με τα πατριωτικά του λόγια, τον επίλογο, μέσα στους αιώνες εξιστόρησης της ελληνικής φυλής και του ελληνικού πνεύματος. Ένας μεγάλος ενθουσιασμός, ένα αληθινά απερίγραπτο συναίσθημα φουσκώνει τα στήθεια. Η Ελλάδα ξαναβρήκε το δρόμο της, και προχωρεί για τον τρίτο Ελληνικό πολιτισμό»⁴⁶⁰. Το συγκεκριμένο άρθρο δημοσιεύθηκε την παραμονή της πρεμιέρας του έργου. Προφανώς χρησιμοποιήθηκε ως διαφήμιση του έργου όμως παράλληλα αποδεικνύει, για άλλη μια φορά, ότι η δημιουργία του “Γ Ελληνικού Πολιτισμού” ήταν ένας από τους κυριότερους στόχους του καθεστώτος.

Μέσω του θεατρικού έργου, υπήρξε προσπάθεια να προβληθεί η σχέση ανάμεσα στο καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου και στην ένδοξη ελληνική ιστορία. Παράλληλα, όπως παρουσιάζεται, το κλείσιμο του έργου αναδεικνύει την ανάγκη συνέχισης της ύπαρξης της 4^{ης} Αυγούστου για ένα ενδοξότερο μέλλον: «Το εγερτήριο σάλπισμα του αρχηγού ξεσήκωσε την παραστρατημένη και παραπαίουσα νεότητα! «Σήκω επάνω Ελληνική Νεολαία!» Ήταν το πρόσταγμα που δόνησε τις νεανικές ψυχές. Κι' έπιασε! Η παραπαίουσα νεότης παρουσιάστηκε συντεταγμένη με την τίμια στολή του Φαλαγγίτου.... Και το έργο τελείωσε!...»⁴⁶¹. Φυσικά πρέπει να συνειδητοποιήσουμε σε ποια χρονική στιγμή ανεβαίνει το θεατρικό έργο. Βρισκόμαστε στην περίοδο όπου η Ελλάδα βρίσκεται λίγο πριν την είσοδό της στο ΄Β Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο αχός του

⁴⁵⁹ Η Νεολαία, ο.π.: σ. 1479

⁴⁶⁰ Τα Παρασκήνια, 17 Αυγούστου 1940, «Σχόλια για τις πρόβες»

⁴⁶¹ Η Νεολαία, τ.χ. 47, 24 Αυγούστου 1940, σ. 1479

πολέμου πλησιάζει και ο Μεταξάς το αντιλαμβάνεται. Στο ημερολόγιό του, στις 11 Αυγούστου 1940, γράφει: «-Κακά προαισθήματα – Βράδυ λατομεία Λυκαβηττού. “Ιερή Φλόγα”»⁴⁶². Το άρθρο του Τ. Θεοδωσόπουλου, στην εφ. *Τα Παρασκήνια*, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι επιτελεί διπλό σκοπό. Στο άρθρο γράφει: «Παρακολουθώντας κανείς την «Ιερή Φλόγα» κυριολεκτικά συναρπάζεται. Βλέποντας να περνά από μπρος του όλη η ελληνική ιστορία ζωντανεμένη. Αυτού του είδους οι αναπαραστάσεις έχουνε για σκοπό να τονώνουν και να ξαναδίνουν καινούργια φτερά στο εθνικό αίσθημα. Ο θεατής φεύγοντας νοιώθει μέσα του ένα απέραντο θαυμασμό και σεβασμό για τους προγόνους του και αισθάνεται περίφημα την βαρειά κληρονομιά που του άφηκαν και το καθήκον που έχει να φανή αντάξιος σ’ αυτούς»⁴⁶³. Ο στόχος του άρθρου είναι αφενός η διαφήμιση του έργου και αφετέρου η τόνωση του εθνικού φρονήματος, της εθνικής υπερηφάνειας (αποσκοπώντας στην εθνική συνοχή) σε μια περίοδο όπου ο πόλεμος πλησιάζει.

Η θεατρική προπαγάνδα στόχευε στην αφύπνιση της ελληνικής νεολαίας και στην στράτευσή της ώστε να υπηρετήσει τα ιδεώδη του καθεστώτος. Η προσπάθεια αυτή ενισχύθηκε με ομιλίες από στελέχη του καθεστώτος. Χαρακτηριστικά παραθέτουμε απόσπασμα άρθρου, του Κ.Ε.Ν. της Ε.Ο.Ν. Κανελλόπουλου, όπου αναφέρεται στον Μεταξά, προβάλλοντας τα χαρίσματά του, και στην αποστολή που έχει θέση στα μέλη της Ε.Ο.Ν., ενώ παράλληλα γίνονται φανεροί οι φόβοι του καθεστώτος για ενδεχόμενο πόλεμο: «Γιορτάζουμε σήμερα το Λυτρωμό, τη Σωτηρία και την Αναγέννησι. Αισθανόμαστε την έξαρσι και την αγαλλίασι, που μας δίνει η συνείδησις του Μεγαλείου της Φυλής. Δοξολογούμε τον Αρχηγό και Λυτρωτή, τον Πατέρα και τον Δημιουργό-Αγωνιστή, τον Έναν, που μόνος αυτός είναι η έκφρασις του Εθνικού πόθου και της Εθνικής θελήσεως, ο ερμηνευτής και ο ενσαρκωτής των ιδανικών μας και των ονείρων μας ο πραγματοποιητής. Σαν συνεισφορά μας στη σημερινή γιορτή του Έθνους, δίνουμε την διαβεβαίωσι πως, έχοντας βαθειά συνείδησι των μεγάλων μας υποχρεώσεων και της Ιστορικής μας αποστολής, θα συνεχίσουμε τον αγώνα με πίστι, με πάθος, με φανατισμό και με αυτοθυσία μέχρι θανάτου [...] Για ν’ ανταποκριθούμε στην αποστολή αυτή με πληρότητα, δεν πρέπει να παραλείψουμε καμμιά θυσία, κανένα μέτρο, καμμιά [...] Είμαστε όλοι και όλες έτοιμοι και έτοιμες για όλα. 1.200.000 νέοι και νέες, που ωρκιστήκαμε ότι τη ζωή μας ολόκληρη την

⁴⁶² Μεταξάς Ιωάννης, *Το προσωπικό του ημερολόγιου, τόμος Δ (1933-1941)*, επιμ. Φαίδων Βρανάς, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα, σ. 490

⁴⁶³ *Τα Παρασκήνια*, 17 Αυγούστου 1940, «Σχόλια για τις πρόβες»

αφιερώσαμε για πάντα στην Ιδέα του Ελληνισμού, στην Ελλάδα και στην Επανάστασι. Συναγωνιστές και Συναγωνίστριες, Αγωνιστές και Αγωνίστριες της Επαναστάσεως. Σε μας έτυχε να πέση το βαρύτατο φορτίο της συνεχίσεως ενός ενδόξου παρελθόντος και της δημιουργίας ενός ισαζίου μέλλοντος. Σε μας έκανε την τιμή να εμπιστευθή ο Αρχηγός και το Έθνος τη συνέχισι της 4ης Αυγούστου, τη συνέχισι της Αναγεννήσεως [...] Η ύπαρξίς του, η πίστις και η θέλησίς του [...] έδωσε τον ηρωϊκώτερο Στρατό του κόσμου, τον Εθνικό μας Στρατό, και η αυτοθυσία που ενέπνευσε στην Ελληνική Νεολαία, αποτελούν την μεγαλύτερη εγγύησι για την πραγματικότητα που εδημιούργησε η 4η Αυγούστου, γράφοντας στα σύνορα μας με αυτοπεποίθησι και υπερηφάνεια: «Απ' εδώ δεν περνά κανείς»⁴⁶⁴.

4.4.3.6 “Πενθεσίλεια”

Στα πλαίσια του εορτασμού της τρίτης επετείου της 4^{ης} Αυγούστου δόθηκε παράσταση του έργου του Heinrich Von Kleist (Ερρίκος Φον Κλάιστ) “Πενθεσίλεια”. Η παράσταση πραγματοποιήθηκε στις 6 Αυγούστου 1939, στο νέο θέατρο της Ε.Ο.Ν., στα λατομεία του Λυκαβηττού. Θεωρήθηκε μια από τις σημαντικότερες παραστάσεις της θεατρικής προπαγάνδας του καθεστώτος. Την οργάνωση της παράστασης είχε αναλάβει η Λουκία Μαντζούφα, διοικήτρια της Περιφερειακής Διοικήσεως Θηλέων Πρωτευούσης και κόρη του Μεταξά, με τη συμμετοχή 300 περίπου μελών της Ε.Ο.Ν. και των ταγμάτων εργασίας. Η παράσταση ήταν σκηνοθεσία, του σκηνοθέτη του Βασιλικού Θεάτρου, Τάκη Μουζενίδη, ενώ τα κοστούμια σχεδίασε ο Αντώνης Φωκάς και την χορογραφία δίδαξαν οι Δ. Σακελλαρίου και Π. Ματέν⁴⁶⁵. Πλήθος κόσμου, μέλη του καθεστώτος και άτομα του καλλιτεχνικού στερεώματος παρακολούθησε την παράσταση, η οποία εξελίχθηκε σε γεγονός μεγάλης πολιτιστικής σημασίας. Το καθεστώς προσπάθησε να συνδέσει το έργο με δύο βασικά συστατικά της ιδεολογίας του: το χαρισματικό ηγέτη και την αναγέννηση της Ελλάδας. Άρθρο που δημοσιεύτηκε, από αξιωματούχο του καθεστώτος, στο περ. “Η Νεολαία”, αποδεικνύει αυτή την προσπάθεια καθώς και την επίδραση του έργου στο νεανικό κοινό: «Κάποτε σε πολύ μακρινά χρόνια [...] ζούσαν σε μια χώρα που συνεδυάζετο η ομορφιά με την αγριότητα, κάτι πεντάμορφες κόρες που

⁴⁶⁴ Η Νεολαία, τ.χ. 44, 3 Αυγούστου 1940, σ. 1406-1407

⁴⁶⁵ Το Νέον Κράτος, τ.χ. 24, Αύγουστος 1939, Πέτρος Χάρης: «Η παράσταση της Πενθεσίλειας», σ. 566-567

τις έλεγαν αμαζόνες. Η τόλμη και η ανδρεία τους ήταν ονομαστή και σε κάθε πόλεμο που έκαναν εναντίον διαφόρων λαών, αυτές πάντα ήσαν οι νικήτριες. Και οι μικροί στο άκουσμα των ωραίων αυτών ιστοριών ταξείδευαν με την φαντασίαν τους σε παραμυθένιους τόπους. Μα ένα βράδυ μαγικό οι ονειροπολήσεις έλαβον μορφήν σ' ένα υπέροχο των Αθηνών τοπίο, και κάτω από μια νυκτερινή ατμόσφαιρα που την εβάρυνε των αρχαίων μύθων η αίγλη, φανερώθηκαν ζωντανεμένες στα αρμονικά των κοριτσιών της ΕΟΝ κορμιά οι αμαζόνες των παραμυθιών και του θρύλου. Στο επιβλητικό φυσικό θέατρο του Λυκαβηττού Φαλαγγίτες και Φαλαγγίτισσες, οι Σκαπανείς και οι Σκαπάνισσες περίμεναν με αγωνία την εμφάνισιν εκείνου, που θα παρακαθήση μαζί τους για να δη κοντά τους το ζαναζωντάνευμα των παραμυθιών ... Κι' έξαφνα γαλήνιος παρουσιάζεται Εκείνος, ο Ιωάννης Μεταξάς, που στην Ελλάδα έδωσε την αρχαία της αίγλη και όλα τα χείλη, μια μόνον λέξι αφήνουν να ακουστή στο άπειρον donίζοντας όλες τις καρδιές: «ΠΑΤΕΡΑ!». Κι' είναι πράγματι Πατέρας κάθε ωραίου, κάθε υψηλού κι ευγενικού, Πατέρας της Ελληνικής Νεολαίας»⁴⁶⁶.

Ο Heinrich Von Kleist, συγγραφέας του έργου, ήταν Γερμανός δραματουργός του 19^{ου} αιώνα. Το έργο του, “Πενθεσίλεια”, το έγραψε το 1808. Εντύπωση προκαλεί το γεγονός ότι το έργο δεν το έγραψε κάποιος έλληνας, κατά παραγγελία του καθεστώτος, αλλά ένας ξένος δραματουργός πολύ πριν την ύπαρξη του νεότερου ελληνικού κράτους. Η επιλογή του έργου δικαιολογείται από την υπόθεσή του και τους ιδιαίτερους συμβολισμούς του.

Η υπόθεση του έργου τοποθετείται, χρονικά, στην αρχαιότητα και συγκεκριμένα έξω από τα τείχη της Τροίας όπου η Πενθεσίλεια, βασίλισσα των ηρωικών Αμαζόνων, μαζί με το στρατό της επιτίθεται ενάντια στους Έλληνες που πολεμούν, επί χρόνια, τους Τρώες. Σύμφωνα με κάποιο θεϊκό νόμο των Αμαζόνων, ανά διαστήματα, ξεκινάνε από την χώρα τους με σκοπό να επιτεθούν σε κάποιο λαό, που τους έχει υποδείξει η Θεά, για να πιάσουν αιχμάλωτους τους άντρες και να τους παντρευτούν στη γιορτή των Ρόδων. Αμέσως μετά τη γέννηση των παιδιών τους, οι Αμαζόνες, απελευθερώνουν τους άντρες αφήνοντάς τους με πλούσια δώρα στις πατρίδες τους. Το έργο ξεκινά με σκληρές μάχες που γίνονται ανάμεσα στις Αμαζόνες και τους Έλληνες. Η Πενθεσίλεια συναντά τον Αχιλλέα στη μάχη και ερωτεύονται. Η μάχη τελειώνει με νικητές τους Έλληνες και τη βασίλισσα των Αμαζόνων αναίσθητη στα χέρια του Αχιλλέα. Μόλις συνέρχεται, ο Αχιλλέας, την

⁴⁶⁶ Η Νεολαία, τ.χ. 46, 26 Αυγούστου 1939, σ.1508

αφήνει να πιστέψει ότι έχει κερδίσει τον πόλεμο και αυτή έξαλλη πανηγυρίζει. Εν τω μεταξύ, οι Αμαζόνες, στην προσπάθειά τους να απελευθερώσουν την αιχμάλωτη βασίλισσά τους ρίχνονται ξανά στη μάχη, με αποτέλεσμα οι Έλληνες να υποχωρήσουν και ο Αχιλλέας να την αφήσει ελεύθερη. Η Πενθεσίλεια μόλις καταλαβαίνει τι έχει συμβεί, γεμάτη θυμό και δίψα για μια νικηφόρα επιστροφή στην πατρίδα της, ξεχύνεται με το στρατό της στη μάχη εναντίον των Ελλήνων. Ο Αχιλλέας, ερωτευμένος καθώς είναι, ζητά από την Πενθεσίλεια μονομαχία. Εκείνη δέχεται και αυτός κατεβαίνει στη μάχη άοπλος, με σκοπό να πιαστεί αιχμάλωτος για να μπορέσει, σύμφωνα με το νόμο των Αμαζόνων, να παντρευτεί την βασίλισσα στη γιορτή των Ρόδων. Η Πενθεσίλεια τυφλωμένη από το άγριο πάθος της για νίκη αλλά και εκδίκηση για τον άντρα που την είχε συλλάβει, ορμά με τα σκυλιά της και μέσα στην παραζάλη της τον χτυπά με το τόξο και αφήνει τα σκυλιά να τον κατασπαράξουν. Όταν συνέρχεται από τη μέθη των ορμέφυτων συναισθημάτων της και αντικρίζει το έγκλημα που έχει διαπράξει, παραβαίνοντας τους νόμους των Αμαζόνων, αυτοκτονεί πλάι στο νεκρό αγαπημένο της⁴⁶⁷.

Όπως γίνεται φανερό, το έργο αναφέρεται όχι σε ανδρικά πρότυπα, όπως στα προηγούμενα έργα, αλλά στον ηρωισμό των γυναικών μιας φυλής όπως είναι αυτή των Αμαζόνων. Η θεατρική προπαγάνδα, μέσω του συγκεκριμένου έργου, θέλει να δώσει έμφαση περισσότερο στον κοινωνικό ρόλο των γυναικών της 4^ο Αυγουστιανής Ελλάδας⁴⁶⁸. Για το καθεστώς υπήρξε επιτακτική ανάγκη να αναδειχθούν οι μικρές κοπέλες άξιες Ελληνίδες ως εργαζόμενες, ως σύζυγοι αλλά κυρίως ως μητέρες. Άρθρο στο περ. *“Η Νεολαία”*, αναδεικνύει αυτή την τάση: *«Έτσι μας έδειξε η μεγάλη του προτροπή τον ίδιο δρόμο, που θα μας οδήγησε στα Ηλύσια του πολιτισμού μας και θα μας κάνει πάλι Ελληνίδες σωστές και γνήσιες. Νέο κορίτσι, σ’ όποια βίγλα κι αν μας έχει τάξει η ζωή, μέσα στην οικογένεια ή στην εργασία όζω από το σπίτι, στο σχολείο ακόμα ή σε βιοποριστικό επάγγελμα, θα αγωνισθούμε με θάρρος ακολουθώντας πάντα την ιδεολογία του και την προτροπή του. Γιατί ξέρουμε ότι αυτά προέρχονται από μια ελληνική ψυχή, που θέλει μόνο το ατομικό μας καλό και το καλό της Φυλής μας»*⁴⁶⁹. Στα πλαίσια της ιδεολογίας της 4^{ης} Αυγούστου οι γυναίκες έπρεπε να στρατευτούν για να υπηρετήσουν το ρόλο τους στην αναγεννημένη Ελλάδα. Σημαντικότερος από

⁴⁶⁷ *Η Νεολαία*, τ.χ. 44, 12 Αυγούστου 1939, σ. 1424

⁴⁶⁸ Ακόμη και κριτικοί της εποχής αναφέρθηκαν σ’ αυτό μέσω άρθρων όπως ο Πέτρος Χάρης: *«Η παράστασις της Πενθεσίλειας»*, βλ. *Το Νέον Κράτος*, τ.χ. 24, Αύγουστος 1939, σ. 565-567

⁴⁶⁹ *Η Νεολαία*, τ.χ. 10, 9 Δεκεμβρίου 1939, σ. 300

όλους, ρόλος, ήταν η μητρότητα, η οποία εξυπηρετούσε ένα σημαντικό σκοπό· τη γέννηση των νέων ηρώων της πατρίδας. «Στο νέο κράτος η Ελληνίδα γυναίκα αρχίζει να εννοή ότι έχει σοβαρά υποχρέωσι απέναντι στις γυναίκες της ελληνικής φυλής όλων των περασμένων εποχών, στις γυναίκες που δούλεψαν πλάϊ στον άνδρα, χωρίς να φαίνονται, για ένα ανώτερο ελληνικό πολιτισμό [...] Ο δημιουργός του νέου κράτους θέτοντας ως βάσι τη μεγάλη αλήθεια ότι και η γυναίκα μέσα στην κοινωνία αποτελεί μια σημαντική προσωπικότητα, έρριξε πάνω της όλη τη σκέπη της φροντίδας του και της προστασίας του»⁴⁷⁰. Ο Μεταξάς, στις 10 Οκτωβρίου 1936, σε ομιλία του έλεγε: «Μεγάλος ο προορισμός σας και σάς των γυναικών [...] θα γίνετε μια μέρα μητέρες. Και η μητέρα είναι ο στύλος του Σπιτιού»⁴⁷¹. Το καθεστώς ενίσχυσε, με διάφορα μέτρα, όσες μητέρες ανέτρεφαν τα παιδιά τους με τις αξίες του καθεστώτος και προώθησε το θεσμό της οικογένειας.

Ο κυριότερος λόγος που προτιμήθηκε το συγκεκριμένο έργο αντί κάποιου άλλου ελληνικού, για τον εορτασμό της επετείου της 4^{ης} Αυγούστου, ήταν ο παραλληλισμός ανάμεσα στις νέες της ΕΟΝ και τις ηρωικές Αμαζόνες, οι οποίες πάλευαν για τη διατήρηση της εθνικής τους υπόστασης. Οι νέες της ΕΟΝ δίνουν, όπως οι Αμαζόνες, τον δικό τους αγώνα, προσφέροντας και τη ζωή τους, για τα εθνικά ιδεώδη και τη δημιουργία του “Γ Ελληνικού Πολιτισμού”. Όπως γίνεται φανερό υπάρχει μεγάλη ομοιότητα ανάμεσα στην αντίληψη του καθεστώτος σχετικά με το ρόλο της γυναίκας και του αντίστοιχου Σπαρτιατικού. Όπως αναφέρθηκε, σε προηγούμενο κεφάλαιο, ο Μεταξάς είχε ως πρότυπο για την Ελλάδα την αρχαία Σπάρτη απ’ ότι την αρχαία Αθήνα. Η προτίμηση αυτή αντανακλάται σε πολλές από τις ιδεολογικές θέσεις του καθεστώτος και ιδιαίτερα στο ρόλο της γυναίκας στην αναγεννημένη Ελλάδα. Σε λόγο του, ο Μεταξάς, δήλωσε: «Και εξ όλων των αρχαίων προτύπων και των αρχαίων ιδεωδών, ενόμισα και νομίζω και πιστεύω, ότι τα καλλίτερα ήσαν τα ιδεώδη τα οποία ενέπνεον την αρχαίαν Πατρίδα σας, την Σπάρτην, και το εξεδήλωσα αυτό δημόσια πολλάκις»⁴⁷². Η προτίμηση του Σπαρτιατικού προτύπου έγινε, περισσότερο, λόγω των ηρωικών επιτευγμάτων του και της μαχητικότητας που επεδείκνυαν στις μάχες. Όπως οι άντρες στη Σπάρτη αναδεικνύονταν ήρωες μέσα από τη νίκη ή το θάνατό τους έτσι και οι Σπαρτιάτισσες φημίζονταν για τον ηρωισμό και την αποφασιστικότητά τους να θυσιαστούν για την

⁴⁷⁰ Η Νεολαία, τ.χ. 44, 3 Αυγούστου 1940, σ. 1400

⁴⁷¹ Ιωάννης Μεταξάς, Λόγοι και σκέψεις, Τόμος Α, σ. 72

⁴⁷² Ιωάννης Μεταξάς, «Λόγος προς τον λαόν της Σπάρτης» ο.π.: σ. 382

πατρίδα τους. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός του καθεστώτος, ως προς τις γυναίκες, οδηγούσε στον ενστερνισμό του Σπαρτιατικού προτύπου παρά του αντίστοιχου Αθηναϊκού. Χαρακτηριστικός είναι ο ύμνος των Φαλαγγιτισσών που υπενθύμιζε στα νέα κορίτσια τα ιερά ιδανικά τους: «*Στη γραμμή την πρώτη με το σφρίγος και τη νιότη, φύλακες τιμής, αγρυπνούμε εμείς. Φαλαγγίτισσες με χάρη προχωρούμε πάντα εμπρός, της Ελλάδος το καμάρι κι ο ακοίμητος φρουρός. Αμαζόνες βγαίνουν νέες και Σουλιώτικα κορμιά, Φαλαγγίτισσες γενναίες, της Πατρίδος νέα Γενιά!*»⁴⁷³.

Κεντρικό θέμα του έργου ήταν ο ηρωισμός των Αμαζόνων που συνδέθηκε άρρηκτα με την τεκνοποίηση – μητρότητα. Όπως οι Αμαζόνες έπρεπε να θυσιάσουν για το σκοπό τους έτσι και οι νέες της ΕΟΝ ενθαρρύνθηκαν να αγκαλιάσουν τα υπέρτατα εθνικά ιδεώδη και να θυσιάσουν τις ξένες επιρροές ώστε να αναδειχθούν περήφανες Ελληνίδες μητέρες. Φυσικά οι γυναίκες δεν θα ήταν μόνο για τον εαυτό τους μητέρες, αλλά και για όλο το έθνος αφού: «*Οι μητέρες που θα προέλθουν από τη Νέα Γενεά ας έχουν τη συνείδηση ότι είναι όχι μόνο μητέρες των παιδιών τους αλλά και βιολογικά βάρη όλης της Ελληνικής Φυλής*»⁴⁷⁴. Η στάση του καθεστώτος προς τη γυναίκα αλλά και το γεγονός ότι καμία επιλογή θεατρικού έργου δεν γινόταν τυχαία, αναδεικνύεται από το άρθρο της Μαρίκας Κοτοπούλη που παρακολούθησε την παράσταση και σχολίασε: «*Δεν ξέρω αν επίτηδες διαλέχτηκε η τραγωδία του Κλάϊστ ή ήταν μια ευτυχισμένη σύμπτωση, όμως αυθόρμητα γεννιότανε μέσα μας ο παραλληλισμός, ανάμεσα στις αρχαίες αμαζόνες και στις νέες που τις υπεκρίνοντο. Σαν σύμβολο επρόβαλαν οι πολεμικές εκείνες γυναίκες, τόσο διαφορετικές σε προορισμό απ' τις νέες μας αμαζόνες, αλλά το ίδιο περήφανες κι' αγέρωχες. Σήμερα δεν πρόκειται να υποτάξουν πια τους άντρες στα πεδία της μάχης, πρόκειται να γίνουν μητέρες που θα δώσουν πνοή και σάρκα στους αυριανούς Έλληνες. Για τον υπέροχο αυτό προορισμό ετοιμάζεται στην εποχή μας το άνθος της Ελληνικής νεότητας. Και για το μεγάλο αυτό έργο πρέπει νάναι περήφανες κι' αγέρωχες, όσο κι' οι μυθικές αμαζόνες που τόσο ώμορφα ζωντάνεψαν στο Θέατρο, όλες αυτές οι κοπέλλες*»⁴⁷⁵.

Σκοπός, επομένως, της επιλογής του συγκεκριμένου έργου, που απομακρυνόταν από το αντρικό πρότυπο, ήταν η αφύπνιση της συνείδησης των νεαρών κοριτσιών της ΕΟΝ ώστε να επανέλθουν στις αξίες που θα υπηρετούσαν τα εθνικά ιδεώδη.

⁴⁷³ Τα τραγούδια της Νεολαίας, Αθήναι, 1940, σ. 12-13

⁴⁷⁴ **Η Νεολαία**, τ.χ. 21, 24 Φεβρουαρίου 1940, σ. 652

⁴⁷⁵ **Το Νέον Κράτος**, τ.χ. 24, Αύγουστος 1939, Μαρίκα Κοτοπούλη: «*Η πενθεσίλεια στο θέατρο του Λυκαβηττού*», σ. 565

Το καθεστώς, σύμφωνα με το 2^ο τεύχος της Φαλαγγίτικης Επιθεώρησης, υποστήριξε ότι το 1939 η ΕΟΝ είχε δώσει 1.171 παραστάσεις με τη συμμετοχή 4.600 μελών⁴⁷⁶. Στο περ. “*Η Νεολαία*”, αναφέρει πως διοργανώθηκαν 5.000 εκδηλώσεις όπως θεατρικές παραστάσεις, συναυλίες και εορτές⁴⁷⁷ ενώ το Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού αναφέρει ότι, κατά τη διάρκεια των τεσσάρων χρόνων διακυβέρνησης Μεταξά, διοργανώθηκαν 1.450 παραστάσεις, τις οποίες παρακολούθησαν 475.000 μέλη της ΕΟΝ και 525.000 ιδιώτες⁴⁷⁸. Οι παραπάνω αριθμοί συμπεριλαμβάνουν παραστάσεις που πραγματοποιήθηκαν σε διάφορα θέατρα όμως πολλές απ’ αυτές πραγματοποιήθηκαν σε σχολεία. Σχολικές παραστάσεις αναβαπτίζονταν σε παραστάσεις της Ε.Ο.Ν. Προφανώς αυτό συνέβαινε διότι οι εκπαιδευτικοί, στην προσπάθειά τους να δείξουν ότι εναρμονίζονται με τις απαιτήσεις του καθεστώτος βάπτιζαν τις παραστάσεις αυτές σε Εονίτικες.

Παρ’ όλα αυτά, ο Μεταξάς θεωρούσε ότι: «*το Θέατρον είναι μέσα εις την φύσιν του Έλληνος. Είναι η καθαυτό τέχνη του και δια τούτο τοποθετώ το θέατρον εις την πρώτην γραμμήν του κυβερνητικού ενδιαφέροντος*»⁴⁷⁹. Μέσω της θεατρικής προπαγάνδας, αποσκοπούσε στο να κατευθύνει τους πολίτες, και ιδιαίτερα τους νέους, στη συνειδητοποίηση του υπέρτατου καθήκοντός τους και στον ενστερνισμό των υπέρτατων αξιών της μεταξικής ιδεολογίας. Η δημιουργία του “Γ Ελληνικού Πολιτισμού”, προπαγανδίστηκε μέσω θεατρικών παραστάσεων προβάλλοντας τις αξίες του παρελθόντος, τον ηρωισμό και την αυτοθυσία για την αναδημιουργία του έθνους. Μέσα από τη θεατρική προπαγάνδα, ο Μεταξάς, ήλπιζε να προβάλλει τα νέα ιδεώδη της 4^{ης} Αυγούστου, με σκοπό οι μάζες να συνειδητοποιήσουν την εθνική τους ταυτότητα και τη σπουδαιότητα του ελληνισμού.

Όπως προκύπτει, λοιπόν, το θέατρο ήταν υποταγμένο στην πολιτική του καθεστώτος. Τα θεατρικά έργα, που ανέβαιναν στα θέατρα ή παίζονταν στα πλαίσια της Ε.Ο.Ν., χρησιμοποιούνταν για να διαδώσουν τους σκοπούς που συνδέονταν με το όραμα του Μεταξά για μια αναγεννημένη Ελλάδα και με το όραμα της δημιουργίας του «Γ Ελληνικού Πολιτισμού». Παράλληλα πολλά θεατρικά έργα την περίοδο της

⁴⁷⁶ *Φαλαγγίτικη επιθεώρησης*, τχ. 2, Ιούλιος-Αύγουστος-Σεπτέμβριος 1940, σ. 51

⁴⁷⁷ *Η Νεολαία*, τχ.43, 4 Αυγούστου 1939, σ. 1414

⁴⁷⁸ *Τέσσερα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, Τόμος Β, σ. 180

⁴⁷⁹ *Νέα Εστία*, 15 Φεβρουαρίου 1941, σ. 146

Μεταξικής δικτατορίας έμειναν στο περιθώριο. Ένας από τους βασικότερους λόγους είναι το ιδεολογικό τους περιεχόμενο. Η περιορισμένη επαφή του κοινωνικού συνόλου, μ' αυτά τα έργα, προφανώς αποτελεί πράξη, ενσυνείδητης, αυτοάμυνας του πολιτικού συστήματος. Με αυτό τον τρόπο, το καθεστώς, ελαχιστοποιούσε το ενδεχόμενο των αρνητικών συνεπειών που θα μπορούσαν να δημιουργηθούν, από τη δημόσια παράσταση, σ' ένα κοινό που θα έβλεπε το πρότυπο ενός νέου να αγωνίζεται για στόχους και ιδανικά, ενάντια σε πραγματικούς ή θεατρικά μεταπλασμένους αντιμάχους.

Σε περιόδους, λοιπόν, κοινωνικοπολιτικής αστάθειας, κρατικής βίας και ελέγχου που φτάνει μέχρι και τη λογοκρισία, η αγωνιστική και επαναστατική δράση του δρώντος υποκειμένου ενάντια σε κάθε μορφή καταπίεσης, από τους εκφραστές του καθεστώτος, φιμώνεται και μπαίνει στο περιθώριο όχι μόνο της καλλιτεχνικής δημιουργίας αλλά και της κοινωνικής ζωής.

ΔΙΑΠΙΣΤΩΣΕΙΣ

Για να μπορέσουμε να αντιληφθούμε την αποτελεσματικότητα της θεατρικής προπαγάνδας του Μεταξικού καθεστώτος, οφείλουμε να μελετήσουμε αφενός κατά πόσο προέβαλλε τα καίρια συστατικά της ιδεολογίας του καθεστώτος και αφετέρου τον βαθμό αποδοχής της στις μάζες. Ως προς το πρώτο, έχουμε την πεποίθηση ότι αναδείξαμε τη δράση του θεατρικού προπαγανδιστικού μηχανισμού, στο τέταρτο κεφάλαιο, προσπαθώντας να διαδώσει τα κυριότερα συστατικά της μεταξικής ιδεολογίας. Ως προς το δεύτερο τα πράγματα είναι περισσότερο πολύπλοκα.

Ο βαθμός απήχησης της προπαγάνδας στις μάζες είναι ένα γεγονός το οποίο δύσκολα κανείς μπορεί να προσδιορίσει, ειδικά όταν αυτή ασκείται από ένα καθεστώς απολυταρχικό όπως αυτό της 4^{ης} Αυγούστου. Καθίσταται δύσκολη η προσπάθεια, διότι όλα τα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ψυχαγωγίας τίθενται υπό τον έλεγχο του καθεστώτος και ως εκ τούτου είναι σχεδόν αδύνατο να μελετηθεί το γεγονός της επίτευξης του προπαγανδιστικού στόχου. Από την άλλη πλευρά πώς μπορούμε να κατανοήσουμε τον πραγματικό ρόλο που έπαιξε η προπαγάνδα στο τελικό αποτέλεσμα; Χρειάζεται μια εις βάθος ανάλυση των στάσεων και αντιλήψεων των ανθρώπων που υπήρξαν οι αποδέκτες αυτής της προπαγάνδας. Όμως αυτό θα ήταν αδύνατο να συμβεί, αφού το καθεστώς έχει καταστρέψει οτιδήποτε θα μαρτυρούσε τον αντίκτυπο της προπαγάνδας στην ψυχολογία του κόσμου. Εξάλλου όλα τα στατιστικά στοιχεία που υπάρχουν σήμερα απηχούν τα κίνητρα του καθεστώτος.

Αντίστοιχα δύσκολο, ίσως και περισσότερο, καθίσταται το γεγονός της ανίχνευσης της αποδοχής ενός τομέα του προπαγανδιστικού μηχανισμού. Η απήχηση της θεατρικής προπαγάνδας στις μάζες δεν μπορεί να μελετηθεί ανεξάρτητα από την αποδοχή της ιδεολογίας του καθεστώτος. Αυτό γίνεται φανερό αφού καταλάβουμε τις συνθήκες κάτω από τις οποίες έδρασε η προπαγάνδα, αλλά και το συνεκτικό δεσμό στους επιμέρους τομείς της. Για να αποδειχθεί η αποδοχή της θεατρικής προπαγάνδας θα πρέπει να ανιχνευθεί η στάση του κόσμου προς το καθεστώς. Όμως αυτό μπορεί να γίνει, μόνο, από στοιχεία και τεκμήρια που το ίδιο το καθεστώς δημοσίευε ή από πρόσωπα που έδρασαν μέσα σ' αυτό.

Το Μεταξικό καθεστώς, όπως είδαμε παραπάνω, είχε στον έλεγχό του όλα τα μέσα ενημέρωσης και ψυχαγωγίας. Οι προπαγανδιστές έγραφαν σε εφημερίδες και

περιοδικά άρθρα που παρουσίαζαν την ελληνική κοινωνία να υποστηρίζει, με ενθουσιασμό, το καθεστώς και προσωπικά τον Ι. Μεταξά. Η πραγματικότητα όμως ήταν διαφορετική. Ο κόσμος δυσπιστούσε και δεν έτρεφε συμπάθεια προς ένα καθεστώς το οποίο σκορπούσε χρήματα για τον προπαγανδιστικό του μηχανισμό⁴⁸⁰. Η προβολή της εικόνας ενός λαοφιλούς καθεστώτος, που κατασκεύαζε μαζικές και ενθουσιώδης συναθροίσεις, εξόργιζε τους πολίτες. Χαρακτηριστικό απόσπασμα του Ουότερλο, ο οποίος συντάσσει τον απολογισμό του εορτασμού της πρώτης επετείου του καθεστώτος, σκιαγραφεί την κατασκευή της εικόνας ενός λαού που συρρέει σε εκδηλώσεις του καθεστώτος: *«Για τον εορτασμό της πρώτης επετείου προσφέρθηκαν όλων των ειδών οι διευκολύνσεις, όπως φτηνά εισιτήρια, κ.λ.π., ώστε να ενθαρρυνθούν άνθρωποι από όλη τη χώρα να έρθουν στην Αθήνα, και, ως εκ τούτου, μεγάλα πλήθη συνέρρευσαν στην πόλη. Το Παναθηναϊκό Στάδιο χωράει, συνήθως, περίπου 60.000 ανθρώπους, αλλά σε αυτήν την περίπτωση ήταν υπερπλήρες και οι παρόντες πρέπει να πλησίαζαν τις 100.000. Οι περισσότεροι, όμως, ήταν επισκέπτες από όλη τη χώρα, και παρόλο που η είσοδος ήταν δωρεάν, η παρουσία του κόσμου πιθανόν να ήταν ιδιαίτερα φτωχή εάν οι διοργανωτές είχαν βασιστεί μόνο στον πληθυσμό της Αθήνας [...] Δεν υπήρχε ιδιαίτερος ενθουσιασμός και, στην πραγματικότητα, μόλις και μετά βίας ξεπεράστηκαν τα ειρωνικά χειροκροτήματα με τα οποία ο κόσμος, πριν λίγους μήνες, είχε ανταποκριθεί στον «αγώνα δρόμου» των δύο ναυτών που είχαν τρέξει από το πέταλο του Σταδίου μέχρι την είσοδο»⁴⁸¹.*

Ο προπαγανδιστικός μηχανισμός, εκτός από την προσπάθεια να προβάλει το καθεστώς ως λαοφίλες, κινήθηκε και στην κατεύθυνση της προβολής της εικόνας του Μεταξά ως χαρισματικού ηγέτη. Ο Μεταξάς, δεν έβλεπε τον ενθουσιασμό του κόσμου, που συνήθως υπάρχει σε ομιλίες λαοφίλων πολιτικών, γι' αυτό προέτρεπε το λαό για περισσότερο ενθουσιασμό: *«Έχομεν ανάγκην, όχι μόνον η Κυβέρνησις αλλά το σύνολον του Έθνους, έχομεν ανάγκην τόνου και ενθουσιασμού. Είναι ανάγκη να εννοήση ο Έλλην ότι μεγάλα έργα δεν γίνονται δι' απογοητεύσεων, μεμψιμοιριών και δυσφημίσεων, αλλά μόνον με ενθουσιασμόν και πεποίθησιν εις το μέλλον και με*

⁴⁸⁰ Παράδειγμα εξόδων, για προπαγανδιστικούς λόγους, αποτελούν τα στοιχεία που μας παραθέτει ο Ι. Κορωνάκης, όπου για τις στολές των φαλαγγιτών, σε όλη την Ελλάδα, διατέθηκαν 250.000.000 δρχ., διπλάσιο ποσό από ολόκληρο τον προϋπολογισμό του υπουργείου Εθνικής Οικονομίας, του έτους 1935-1936, που ήταν 130.200.000. Για την κατασκευή 5.500 λαβάρων για παρελάσεις διατέθηκαν 22.000.000 δρχ., για την κατασκευή στα γραφεία της ΕΟΝ αίθουσας τροπαίων διατέθηκαν 2.500.000 δρχ κ.λ.π. βλ. αναλυτικά για περισσότερα στοιχεία στο **Ι. Κορωνάκης**, Η πολιτεία της 4^{ης} Αυγούστου. Φως εις μίαν πλαστογραφημένην περίοδον της ιστορίας μας, Αθήνα 1950: σ. 137-142

⁴⁸¹ **Πετράκη Μαρίνα**, Ο μύθος του Μεταξά δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, σ. 333-334

αισιοδοξία. Τότε μόνον κατορθούνται μεγάλα έργα. Εκείνο το οποίο ζητούμε είναι η αναγέννησις της Ελλάδος. Τον τόνον αυτόν και τον ενθουσιασμόν τον απαιτώ από όλους σας. Και απαιτώ από όλους σας να μεταφέρετε τον τόνον και τον ενθουσιασμόν εις τας επαρχίας σας, εκεί όπου θα ιδήτε τους συμπολίτας σας, και να τους δώσετε την πεποίθησιν ότι επί κεφαλής του τόπου αυτού ευρίσκεται Κυβέρνησις υπό την αιγίδα του Βασιλέως αποφασισμένη να φέρη εις πέρας το έργον της ελληνικής αναγεννήσεως»⁴⁸². Όπως φαίνεται, από τα λόγια του Μεταξά, ο λαός δεν έτρεφε συμπάθεια στο πρόσωπό του. Η προπαγάνδα δεν μπορούσε να μετατρέψει την εικόνα που είχε διαμορφώσει ο ελληνικός λαός, όλα αυτά τα χρόνια, για τον Μεταξά. Ο ίδιος είχε καταλάβει τη δυσαρέσκεια του κόσμου και συχνά έγραφε στο ημερολόγιό του, τους φόβους και τις ανησυχίες του: «...ο ελληνικός λαός δεν με θέλει. Με αναγνωρίζει, αλλά δε με θέλει»⁴⁸³. Σε άλλο σημείο, στο ημερολόγιό του, αναφέρεται στη δίψα που είχε για λατρεία από τον κόσμο: «Θέλω λατρείες! Διψάει η ψυχή μου. Και το παραμικρό που διαφεύγει με εκνευρίζει»⁴⁸⁴. Ο Μεταξάς εμφανίζεται ιδιαίτερα ανασφαλής σχετικά με τις εκδηλώσεις του κόσμου προς το πρόσωπό του. Αναφερόμενος σε εκδήλωση που πραγματοποιήθηκε στις 28 Δεκεμβρίου 1938, της Ένωσης Ηθοποιών, έγραφε: «Βράδυ γεύμα ηθοποιών. Λόγος. Ενθουσιασμός. -Αλλά και εγώ αισθάνθηκα ότι κάτι είμαι. Είναι αλήθεια όλα αυτά! Η όλοι μου λεν ψέματα και θα εξαφανισθούν σε πρώτη ενάντια στιγμή;»⁴⁸⁵. Όλα τα παραπάνω αποσπάσματα, από το ημερολόγιο του Ι. Μεταξά, καταδεικνύουν την συναισθηματική σύγχυση που βίωνε στην καθημερινότητά του. Υπήρχε σύγκρουση ανάμεσα σε αυτό που πραγματικά αισθανόταν και την, κατασκευασμένη από την προπαγάνδα, εικόνα του λαού που έβλεπε στις οργανωμένες εκδηλώσεις.

Η προπαγάνδα του Μεταξικού καθεστώτος δεν κατάφερε να πετύχει τη λαϊκή αποδοχή, κυρίως διότι από τη μια οι εργαζόμενοι ασχολούνταν με τα καθημερινά τους προβλήματα (ανεργία, πληθωρισμός, πεινχρή αύξηση μισθών κ.α.), οι αγρότες είχαν δυσαρεστηθεί με τα μέτρα του καθεστώτος σχετικά με τα βοσκοτόπια, τις αίγες και τα άλλα δυσάρεστα μέτρα που επηρέαζαν την οικονομική τους κατάσταση. Από την άλλη το αστυνομοκρατούμενο καθεστώς, με την ψυχολογική και σωματική βία, το μονοπώλιο των μέσων μαζικής ενημέρωσης και τις εξωφρενικές δαπάνες για διαφώτιση οδήγησε στην απέχθεια του κόσμου απέναντί του.

⁴⁸² Μεταξάς Ιωάννης, Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941, Τόμος Α, σ. 20

⁴⁸³ Μεταξάς Ιωάννης, Το προσωπικό του ημερολόγιο, 1933-1941, Τόμος Δ, σ.153

⁴⁸⁴ Μεταξάς Ιωάννης, ο.π.: 29 Δεκεμβρίου 1939, σ. 411

⁴⁸⁵ Μεταξάς Ιωάννης, ο.π.: 28 Δεκεμβρίου 1938, σ. 321

Γενικότερα η προσπάθεια της Μεταξικής προπαγάνδας να επιτύχει την αποδοχή των ιδεολογικών στόχων της, από τις μάζες, απέτυχε. Ένας από τους παράγοντες, αυτής της αποτυχίας, είναι η εισαγωγή μεθόδων και μέσων προπαγάνδας από τα διεθνή φασιστικά καθεστώτα (Ιταλία και Γερμανία) δίχως την κατάλληλη υλικοτεχνική υποδομή. Π.χ. πολλές περιοχές της Ελλάδας δεν είχαν ρεύμα ή πολλά σπίτια δεν είχαν συσκευές ραδιοφώνου. Η προπαγάνδα, που στηριζόταν σε αυτά (ραδιόφωνο και κινηματογράφος), δεν μπορούσε να έχει απήχηση σε μεγάλο ποσοστό της ελληνικής περιφέρειας. Παράλληλα, η υιοθεσία φασιστικών μεθόδων δημιουργούσε την εικόνα ενός καθεστώτος που ήταν κείμενο προς τα διεθνή φασιστικά καθεστώτα, πράγμα το οποίο λειτουργούσε ανατρεπτικά στην ελληνική συνείδηση του λαού. Οι φιλοσυμμαχικές και αντιαξονικές τάσεις των ελλήνων δεν άφηναν περιθώρια στην προπαγάνδα του καθεστώτος.

Φυσικά, όπως γίνεται κατανοητό, για την αποτελεσματικότητα της εκάστοτε προπαγανδιστικής προσπάθειας, απαιτείται οργάνωση και προσεκτικός σχεδιασμός. Η 4^η Αυγούστου δεν είχε τίποτε από τα δύο. Ενώ θα περίμενε κανείς να υπάρχει μια προσεκτική μελέτη, προτού λειτουργήσει ο προπαγανδιστικός μηχανισμός, και κατόπιν έρευνες που να αποδεικνύουν την αποτελεσματικότητά του, το καθεστώς δεν έπραξε τίποτε από αυτά. Αρκέστηκε στο να εισάγει έτοιμες φόρμουλες, δίχως τον απαιτούμενο συσχετισμό του περιεχομένου τους με την ελληνική κοινωνία, πράγμα που οδήγησε στην μη προσαρμογή τους στα ελληνικά δεδομένα. Εάν υπήρχε προσεκτικός σχεδιασμός, ίσως, να είχε ληφθεί υπόψιν ότι το 50,2 % του πληθυσμού ήταν αναλφάβητοι⁴⁸⁶, γεγονός το οποίο λειτουργούσε ανασταλτικά στην τακτική που ακολούθησε το καθεστώς.

Ακόμη και η θεατρική προπαγάνδα δεν είχε την επιθυμητή απήχηση. Η προσπάθεια προβολής της εικόνας του Μεταξά ως χαρισματικού ηγέτη, η προβολή της ελληνικότητας και η επιστροφή στα αρχαία ελληνικά ιδεώδη, ως βάση για την αναγέννηση της Ελλάδας, δεν απέδωσαν. Η εφημερίδα “*Τα Παρασκήνια*” , τον Μάρτιο του 1939, πραγματοποίησε έρευνα σχετικά με το κατά πόσο απόλαυσαν οι θεατές τις παραστάσεις του Βασιλικού θεάτρου, οι οποίες ήταν προσφορά του καθεστώτος. Οι περισσότεροι θεατές, εργαζόμενοι, από διάφορους εργατικούς χώρους, απάντησαν ότι βρήκαν τις παραστάσεις βαρετές. Παράλληλα δήλωσαν ότι

⁴⁸⁶ *Αγγελής Βαγγέλης*, Γιατί χαίρεται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα..., σ. 299 υποσημ. 68

δεν κατάλαβαν το περιεχόμενο των παραστάσεων και ότι θα προτιμούσαν να παρακολουθήσουν παραστάσεις επιθεώρησης με τις οποίες σίγουρα θα γελούσαν⁴⁸⁷.

Ο Μεταξάς, όπως έγινε αντιληπτό από το τέταρτο κεφάλαιο, δεν ήθελε την απόλυτη καθοδήγηση της τέχνης και την επιβολή κάποιων συγκεκριμένων ρευμάτων. Στην Ελλάδα, η 4^η Αυγούστου ποτέ δεν προώθησε μια συγκεκριμένη καλλιτεχνική τάση. Το μόνο που προβαλλόταν ήταν το στοιχείο της Ελληνικότητας όπου, ουσιαστικά, είχε ένα αόριστο περιεχόμενο, ώστε να χωράει την ηθογραφία του Ξενόπουλου και τον κυβισμό του Γκίκα.

Παρόλο που, το καθεστώς, χρησιμοποίησε το θέατρο ως προπαγανδιστικό μέσο, το ανέδειξε σε σπουδαία μορφή τέχνης. Η τέχνη αυτή συνεισέφερε στην πολιτιστική διαφώτιση του λαού υπό την καθοδήγηση ταλαντούχων ανθρώπων. Για το λόγο αυτό, δεν πρέπει να υποτιμηθούν οι ενέργειες της 4^{ης} Αυγούστου.

Όπως γίνεται σαφές το θέατρο χρησιμοποιήθηκε ως μέσο προπαγάνδας, όπως και όλα τα άλλα μέσα μαζικής ενημέρωσης και ψυχαγωγίας, με σκοπό την προβολή της ιδεολογίας του καθεστώτος. Η αποδοχή ή όχι της Μεταξικής προπαγάνδας, από τον λαό, δεν οφείλεται μονάχα στις ενέργειες του ίδιου του καθεστώτος αλλά και στις διεθνείς και εγχώριες συγκυρίες, καθώς και στις αντιλήψεις του ίδιου του ελληνικού λαού, ο οποίος ήταν αποδέκτης αυτής της προπαγάνδας.

Φυσικά κανείς δεν μπορεί να γνωρίζει τι θα συνέβαινε αν η Ελλάδα δεν εμπλεκόταν στον ΄Β παγκόσμιο πόλεμο και εάν, μετά το θάνατο του Ι. Μεταξά, υπήρχε ένας αντάξιος συνεχιστής του, ώστε να συνεχίσει το διαφωτιστικό του έργο. Ίσως τα αποτελέσματα της προπαγάνδας να ήταν περισσότερο ευδιάκριτα. Όμως η ιστορία δεν γράφεται με υποθέσεις.

⁴⁸⁷ *Τα Παρασκήνια, 25 Μαρτίου 1939*

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ

Περιοδικά

1. *Η Νεολαία* [περιοδικό της ΕΟΝ] (1939 -1940)
2. *Νέα Εστία* [Δεκαπενθήμερο περιοδικό] (1938 -1941)
3. *Τα Παρασκήνια* [Εβδομαδιαία θεατρική και κινηματογραφική επιθεώρησις] (1937 – 1940)
4. *Το Ελληνικό Θέατρο* [μηνιαία εφημερίδα από την Ένωση Καλλιτεχνών] (1936-1938)
5. *Το Νέον Κράτος* (1937 -1939)

Εκδόσεις της 4^{ης} Αυγούστου και της Ε.Ο.Ν.

1. *Αποσπάσματα εκ των Εισηγήσεων των Επιτελικών Γραφείων Διευθύνσεων και Υπηρεσιών της Κεντρικής Διοικήσεως Εθνικής Οργανώσεως Νεολαίας Ελλάδος και των Περιφερειακών Διοικήσεων Αρρένων και Θηλέων ΕΟΝ Πρωτευούσης επί της Προοπτικής της Εργασίας Αυτών, ΕΟΝ ,Αθήναι 1939.*
2. *Η Εκατονταετηρίς του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, Μηνιαίον Δελτίον, τχ. 8, Απρίλιος 1937*
3. *Κανονισμός Εσωτερικής Υπηρεσίας* (Αποσπάσματα Επιτελικής Οργανώσεως), Αθήναι 1939
4. *Ο απολογισμός μιας διετίας 1936-1938, 4^η Αυγούστου: Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού, Τύποις Πυρσού Α.Ε., Αθήναι 1938*
5. *Ο εορτασμός της εκατονταετηρίδος 1837-1937, Εθνικών και Καποδιστριακών Πανεπιστημίων Αθηνών, 18-24 Απριλίου, Αθήναι*
6. *Τα τραγούδια της Νεολαίας, Αθήναι, 1940*
7. *Τέσσαρα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά, Τόμος Α. Γεωργική και κοινωνική μεταρρυθμίσις, Υφυπουργείον τύπου και τουρισμού διεύθυνσις λαϊκής διαφωτίσεως, έκδοσις 4^{ης} Αυγούστου Αριθ. 35*

8. *Τέσσερα Χρόνια διακυβερνήσεως Ι. Μεταξά*, Τόμος Β, Νεολαία, Δικαιοσύνη, ασφάλεια, Τ.Τ.Τ., γενικά διοικήσεις, Υφυπουργείον τύπου και τουρισμού διεύθυνσις λαϊκής διαφωτίσεως, έκδοσις 4^η Αυγούστου Αριθ. 35
9. *Φαλαγγίτικη επιθεώρησις* (1940)

Εφημερίδες

1. *Καθημερινή* (1930-1938)
2. *Αθηναϊκά Νέα* (1936-1940)
3. *Βραδυνή* (1936-1938)
4. *Έθνος* (1936-1938)
5. *Εστία* (1938)

ΔΕΥΤΕΡΟΓΕΝΕΣ ΥΛΙΚΟ

1. 60 χρόνια Εθνικό Θέατρο 1932-1992, εκδ. Κέδρος
2. **David Welch**, *The Third Reich: Politics and Propaganda*, Λονδίνο/Νέα Υόρκη 1993
3. **Maletzke Gerhard**, *Θεωρίες της μαζικής επικοινωνίας, μετάφραση-επιμέλεια: Περσεφόνη Ζέρη*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1991
4. **Philip Taylor**, *Munitions of the Mind. A History of Propaganda from the Ancient World to the Present Day*, Manchester University Press, 1995
5. **Αγγελής Βαγγέλης**, «Γιατί χαιρέται ο κόσμος και χαμογελάει, πατέρα...», εκδ. Βιβλιόραμα, Αθήνα 2006.
6. **Βασιλείου Αρετή**, *Εκσυγχρονισμός ή παράδοση; Το θέατρο πρόζας στην Αθήνα του μεσοπολέμου*, εκδ. Μεταίχιμο 2005
7. **Βατικιώτης Παναγιώτης**, *Μια πολιτική βιογραφία του Ιωάννη Μεταξά, Φιλολαϊκή απολυταρχία στην Ελλάδα, 1936–1941*, εκδόσεις Ευρασία, Αθήνα 2005.
8. **Βερέμης Θάνος – Νικολακόπουλος Η.** (επιμέλεια), *Ο Ελευθέριος Βενιζέλος και η εποχή του*, Ιστορική Βιβλιοθήκη, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 2005
9. **Βουρνάς Τάσος**, *Ιστορία της Σύγχρονης Ελλάδας (1909-1940)*, εκδ. «Τολίδης», Αθήνα 1977

10. **Γλυτζουρής Αντώνης**, Η σκηνοθετική τέχνη στην Ελλάδα, Η ανάδωση και η εδραίωση της τέχνης του σκηνοθέτη στο νεοελληνικό θέατρο, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 2001.
11. **Γραμματάς Θεόδωρος**, Διαδρομές στη θεατρική ιστορία, εκδ. εξάντας, Αθήνα 2004.
12. **Γραμματάς Θεόδωρος**, Νεοελληνικό θέατρο & Κοινωνία Η σύγκρουση των νέων με το σύστημα στο ελληνικό θέατρο του 20^{ου} αιώνα, εκδ. Στέφ. Δς. Βασιλόπουλος, Αθήνα 1990.
13. **Δαφνής Γρηγόριος** Συνοπτική Ιστορία της συγχρόνου Ελλάδος : 1914-1968 / Αθήναι : Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων, 1973.
14. **Δαφνής Γρηγόριος**, Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940, εκδόσεις Ίκαρος, τομ. Α, Αθήνα 1974
15. **Δαφνής Γρηγόριος**, Η Ελλάδα μεταξύ δύο πολέμων, 1923-1940, εκδόσεις Ίκαρος, τομ. Β, Αθήνα 1974
16. **Δελβεδούρη Ελίζα-Άννα**, Θέατρο στο :Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 -1940, Τόμος Β μέρος 2^ο
17. Θεματικό ευρετήριο κινηματογραφικού αρχείου, εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2000
18. **Θρύλου Άλκης**, Το ελληνικό θέατρο Β τόμος 1934 – 1940, Αθήνα 1977.
19. **Θρύλου Άλκης**, Το ελληνικό θέατρο Γ τόμος 1941 – 1944, Αθήνα 1978.
20. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, Νεότερος ελληνισμός από 1913 έως 1941, Τόμος ΙΕ
21. **Καιροφύλας Γιάννης**, Η Αθήνα του Μεσοπολέμου, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1984
22. **Καιροφύλας Γιάννης**, 1927- Η Αθήνα του '40 και της Κατοχής, εκδ. Φιλιππότης, Αθήνα 1985
23. **Καλαντίδης Δημήτρης**, Ελληνική κινηματογραφική βιβλιογραφία 1923-2000, εκδ. Αιγόκερως, Αθήνα 2000
24. **Καραντινός Σωκράτης**, Σαράντα χρόνια θέατρο Ι στον προθάλαμο σκαμπανεβάσματα Α! 1920 – 1946, Αθήνα 1974.
25. **Καρράς Νικόλαος**, Ο Ιωάννης Μεταξάς Ιστορική – Πολιτική προσέγγιση, Εκδόσεις Πελασγός, Αθήνα 1994
26. **Κόκκινος Γεώργιος**, Η φασίζουσα ιδεολογία στην Ελλάδα, Η περίπτωση του περιοδικού «Νέον Κράτος» (1937 – 1941), Εκδόσεις Παπαζήση,

27. **Κορωνάκης Ι.**, Η πολιτεία της 4^{ης} Αυγούστου. *Φως εις μίαν πλαστογραφημένην περίοδον της ιστορίας μας*, Αθήνα, 1950.
28. **Λαμπρινός Φώτος**, Ισχύς μου η αγάπη του φακού: Τα κινηματογραφικά επίκαιρα ως τεκμήρια ιστορίας (1895-1940), εκδ. Καστανιώτης, Αθήνα 2005.
29. **Λιναρδάτος Σπύρος** 4η Αυγούστου / Αθήνα : Θεμέλιο, 1966.
30. **Λιναρδάτος Σπύρος**, Πως εφτάσαμε στην 4η Αυγούστου / Αθήνα : Θεμέλιο, 1965
31. **Μαχαίρα Ελένη**, Η νεολαία της 4^{ης} Αυγούστου. Φωτογραφές, Ιστορικό αρχείο ελληνικής νεολαίας, Αθήνα 1987
32. **Μελάς Σπύρος**, Πενήντα χρόνια θέατρο, εκδοτικός οίκος Γ. Φεξή, Αθήνα 1960.
33. **Μερτύρη Αντωνία**, Η καλλιτεχνική εκπαίδευση των νέων στην Ελλάδα (1836-1945), Κέντρο Νεοελληνικών Ερευνών Ε.Ι.Ε., Ι.Α.Ε.Α. 36, Αθήνα 2000
34. **Μεταξάς Ιωάννης**, Μεταξάς το προσωπικό του ημερολόγιο, 1921-1932, Τόμος Γ, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα
35. **Μεταξάς Ιωάννης**, Το προσωπικό του ημερολόγιο, τόμος Δ (1933-1941), επιμ. Φαίδων Βρανάς, εκδ. Γκοβόστης, Αθήνα, χ.χ
36. **Μεταξάς Ιωάννης**, 1871-1941. Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941, Τόμος Α, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα : [χ.χ.]
37. **Μεταξάς Ιωάννης**, 1871-1941. Λόγοι και σκέψεις, 1936-1941, Τόμος Β, εκδόσεις Γκοβόστη, Αθήνα : [χ.χ.]
38. **Μοσχόπουλος Γεώργιος**, Ιστορία του νέου ελληνικού κράτους. Πολιτικές προσεγγίσεις, εκδ. Α. Χριστάκη, τόμος Α (1832-1940), Αθήνα, 1997
39. **Μουδατσάκης Τηλέμαχος**, Η διαλεκτική της θεατρικής σύνταξης, εκδ. Νεφέλη, 1986
40. **Μουδατσάκης Τηλέμαχος**, Η θεατρική σύνταξη αρχές οικονομίας της δράσης στην τραγωδία, εκδ. Καρδαμίτσα, 1993
41. **Μουδατσάκης Τηλέμαχος**, Το θέατρο ως πρακτική τέχνη στην εκπαίδευση, εκδ. Εξάντας, 2005
42. **Μπαστιάς Γιάννης**, Κωστής Μπαστιάς Βιογραφία – δημοσιογραφία-θέατρο-λογιοτεχνία, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2005
43. **Νούτσος Παναγιώτης**, “Ιδεολογικές συνιστώσες του καθεστώτος της 4^{ης} Αυγούστου”, σ. 144, Τα ιστορικά, τχ. 5, Ιούνιος 1986

44. **Ξιφαράς Δημήτρης**, “Η ελληνική εθνικιστική ιδεολογία στο μεσοπόλεμο: Όψεις διαμόρφωσης της εθνικής θεωρίας”, σ.69-88, π. Θέσεις, τχ.53-54, 1995, Μέρος Β΄
45. Πανελλήνια πολιτιστική κίνηση, Έκδοση πολύτιμης ύλης, 20 χρόνια νεοελληνικό θεατρικό έργο, Α συμπόσιο νεοελληνικού θεάτρου, εκδ. ελληνικά γράμματα, Αθήνα 1999.
46. **Πετράκη Μαρίνα**, Ο μύθος του Μεταξά δικτατορία και προπαγάνδα στην Ελλάδα, εκδόσεις Ωκεανίδα, Αθήνα 2006.
47. **Πετρίδης Παύλος**, Ε.Ο.Ν. Η φασιστική νεολαία Μεταξά, Ιστορικο-πολιτικά ντοκουμέντα 4, εκδόσεις university studio press,Θεσ/νίκη 2000
48. **Πετρίδης Παύλος**, Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεότερη Ελλάδα (1844-1936), εκδόσεις Σακκούλα, Θεσ/νίκη 1984
49. **Πούχγερ Βάλτερ**, Ερευνητικά προβλήματα στην ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου, ανάπτυπο από τον Έ τόμο της «Δωδώνης» επιστημονικής επετηρίδας της Φιλοσοφικής Σχολής του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, Ιωάννινα 1980.
50. **Πούχγερ Βάλτερ**, Ιστορικά νεοελληνικού θεάτρου έξι μελετήματα, εκδ. παιρίδι, Αθήνα ...
51. **Προβατάς Αλκιβιάδης**, Πολιτική Ιστορία της Ελλάδος από 1821 μέχρι 1980, Νομοθετικά και εκτελεστικά σώματα, Αθήναι 1980
52. **Ρήγος Άλκης**, Η Β΄ Ελληνική Δημοκρατία 1924-1935. Κοινωνικές διαστάσεις της πολιτικής σκηνής, Θεμέλιο, 1988, Αθήνα,
53. **Ρήγος Άλκης**, Τα κρίσιμα χρόνια 1922-1935, Τόμος Α, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995
54. **Ρήγος Άλκης**, Τα κρίσιμα χρόνια 1935-1941, Τόμος Β, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα 1995
55. **Ροδάς Μιχάλης**, Θεατρικά χρονικά 1930, παράρτημα μουσικών χρονικών, 1931
56. **Σαβοριανάκης Παναγιώτης**, *Ηγέτες - Ιωάννης Μεταξάς*, εκδόσεις Σαββάλα, Μάιος 2004.
57. **Σβολόπουλος Κωνσταντίνος**, Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900 -1945, Τόμος Α, βιβλιοπωλείο της «Εστίας», 14^η έκδοση, Ιούλιος 2005
58. **Σειραγάκης Μανώλης**, Το ελαφρό μουσικό θέατρο στη μεσοπολεμική Αθήνα, Τόμος Α: Τα γεγονότα και τα ζητήματα, εκδ. Καστανιώτη, Αθήνα 2009

59. **Σεφέρης Γιώργος**, Μέρες Γ' 16 Απρίλη 1934 – 14 Δεκέμβρη 1940, εκδόσεις Ίκαρος, Αθήνα 1977
60. **Σεφέρης Γιώργος**, Πολιτικό ημερολόγιο Β 1945–1947, 1949, 1952, εκδόσεις Ίκαρος,
61. **Σεφέρης Γιώργος**, Πολιτικό ημερολόγιο Α 1935–1944, εκδόσεις Ίκαρος, 1981
62. **Σεφέρης Γιώργος**, Χειρόγραφο Σεπ. 41, εκδόσεις Ίκαρος, 1980
63. **Σίδερης Γιάννης**, Ιστορία του Νέου ελληνικού θεάτρου 1794 – 1944, τόμος 1^{ος}, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.
64. **Σίδερης Γιάννης**, Ιστορία του Νέου ελληνικού θεάτρου 1794 – 1944, τόμος 2^{ος} μέρος πρώτο, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1999.
65. **Σίδερης Γιάννης**, Ιστορία του Νέου ελληνικού θεάτρου 1794 – 1944, τόμος 2^{ος} μέρος δεύτερο, Εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα 1990.
66. **Σκουμπουρδή Άρτεμις**, Θέατρα της παλιάς Αθήνας, Δήμος Αθηναίων, Πολιτισμικός Οργανισμός, Αθήνα 2001
67. **Σολδάτος Γιάννης**, Ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου, Έ έκδοση αναθεωρημένη, Τόμος Α, εκδ. Αιγόκερως, Αθήνα 1988
68. **Σπάθης Δημήτρης**, Το νεοελληνικό θέατρο, ανάπτυπο από την εκδ. Ελλάδα-Ιστορία και Πολιτισμός, Δέκατος τόμος, 1983.
69. **Στάνλεϊ Πέιν**, Η Ιστορία του φασισμού 1914-1945, μτφ. Κώστας Γεώργιας, εκδ. Φιλίστωρ, 2000
70. Το ελληνικό έργο στο Εθνικό Θέατρο 1932 – 1997, εθνικό θέατρο, Αθήνα 1997 -1998.
71. **Χατζηδάκης Γιώργος**, Αθηναϊκή Επιθεώρηση, Η Καθημερινή ένθετο- Επτά Ημέρες, 5 Απριλίου 1998
72. **Χατζηιωσήφ Χρήστος**, Ιστορία της Ελλάδας του 20^{ου} αιώνα, Ο Μεσοπόλεμος 1922 -1940, Τόμος Β μέρος 2^ο
73. **Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα**, Η αθηναϊκή Επιθεώρηση, Τόμος 1^{ος}, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977
74. **Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα**, Η αθηναϊκή Επιθεώρηση, Τόμος 2^{ος}, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977
75. **Χατζηπανταζής Θεόδωρος, Μαράκα Λίλα**, Η αθηναϊκή Επιθεώρηση, Τόμος 3^{ος}, εκδ. Ερμής, Αθήνα 1977
76. **Ψυρούκης Νίκος**, Ο φασισμός και η 4^η Αυγούστου, Αθήνα 1977

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΕΣ

ΥΤΤ	Υφυπουργείο Τύπου και Τουρισμού
ΑΝ	Αναγκαστικός Νόμος
ΟΕΣΒ	Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων
ΕΟΝ	Εθνική Οργάνωση Νεολαίας

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ

«ΠΕΡΙ ΑΝΑΣΤΟΛΗΣ ΤΩΝ ΔΙΑΤΑΞΕΩΝ ΤΩΝ ΑΡΘΡΩΝ 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 ΚΑΙ 95 ΤΟΥ
ΣΥΝΤΑΓΜΑΤΟΣ ΚΑΘ' ΟΛΟΝ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Έχοντες υπ' όψει το άρθρον μόνον της υπό στοιχ. ΚΔ' Συντακτικής πράξεως επικυρωθείσης υπό της Εθνικής Συνελεύσεως, μετά πρότασιν του Υπουργικού Συμβουλίου, αναστέλλομεν τας διατάξεις των άρθρων 5, 6, 10, 11, 12, 14, 20 και 95 του εν ισχύι Συντάγματος καθ' όλον το Κράτος ως απειληθείσης σοβαράς διαταράξεως της δημοσίας τάξεως.

Ο Ημέτερος επί των Εσωτερικών υπουργός θέλει δημοσιεύσει και εκτελέσει το Διάταγμα τούτο.

Εν Αθήναις τη 4^η Αυγούστου 1936

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Τα μέλη

ΒΑΣΙΛΙΚΟΝ ΔΙΑΤΑΓΜΑ

«ΠΕΡΙ ΔΙΑΛΥΣΕΩΣ ΤΗΣ Γ ΑΝΑΘΕΩΡΗΤΙΚΗΣ ΒΟΥΛΗΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ»

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

ΒΑΣΙΛΕΥΣ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Έχοντες υπ' όψει το άρθρον 37 του Συντάγματος διαλύομεν τη Γ' Αναθεωρητικήν Βουλήν.

Εν Αθήναις τη 4^η Αυγούστου 1936

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Τα μέλη

ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΟΣ ΝΟΜΟΣ: 446/37

Περί θεάτρων
(ΦΕΚ 23/Α/25-01-1937)

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄ ΒΑΣΙΛΕΥΣ
ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ

Προτάσει, του Ημετέρου Υπουργικού Συμβουλίου, απεφασίσαμεν και διατάσσομεν.

Άρθρον 1

1. Εγκατάστασις και λειτουργία θεατρικών ή παρεμφερών επιχειρήσεων επιτρέπεται μόνον κατόπιν αδείας της αστυνομικής αρχής εκδιδομένης επί τη αιτήσει του Διευθυντού του θεάτρου ή της επιχειρήσεως κατά τας διατάξεις των άρθρ. 1, 2, 3 και 4 του Νόμου «περί κινηματογράφων», εφαρμοζόμενας αναλόγως.
2. Εις ά συμβούλια προβλέπεται η συμμετοχή αντιπροσώπων της Π.Ε.Κ. λαμβάνει αντ' αυτού μέρος αντιπρόσωπος των θεατρικών επιχειρηματιών οριζόμενος παρά του Υφυπουργού της Δημοσίας Ασφαλείας. Εις τα Συμβούλια ταύτα καλείται ωσαύτως και αντιπρόσωπος του Σωματείου Ελλήνων Ηθοποιών, όπου υπάρχει τοιούτος.
3. Διά Διατάγματος εκδοθησομένου προτάσει των, επί της Δημοσίας Ασφαλείας, Συγκοινωνίας, Τύπου και Τουρισμού και Υγιεινής Υπουργών, καθορισθήσονται οι όροι ους δέον να πληρώσι τα θεατρικά κτίρια από της απόψεως στατικής υγιεινής, τουριστικής εμφανίσεως, ασφαλείας και ανέσεως των θεατών, ηθοποιών και λοιπού προσωπικού.

Άρθρον 2

Απαγορεύεται η από σκηνης διδασκαλία θεατρικών έργων ων το περιεχόμενον, αι εικόνες και ο τρόπος της αποδόσεως εν γένει 1) προσβάλλουσι τα δημόσια ήθη ή οπωσδήποτε καθάπτονται της χριστιανικής θρησκείας και γενικώς τα οπωσδήποτε κρινόμενα ακατάλληλα ή επιβλαβή διά το κοινόν, 2) αποβλέπουσιν εις τον προπαγανδισμόν των κομμουνιστικών ή άλλων ανατρεπτικών ιδεών.

Άρθρον 3

1. Προ πάσης αναβιάσεως επί της σκηνης θεατρικού έργου του ελαφρού θεάτρου υποβάλλεται εις την κατά το ανωτέρω άρθρον επιτροπήν αίτησις μετ' αντιγράφου του κειμένου της υποθέσεως του υπό παράστασιν έργου. Η επιτροπή εάν εκ της αναγνώσεως μόνης ήθελε πεισθή ότιδεν συντρέχει περίπτωσις παραβάσεως του προηγουμένου άρθρου χορηγεί άδειαν διδασκαλίας του έργου, άλλως δικαιούται να αξιώση την παρακολούθησιν της παραστάσεως κατά τας γενικάς τελικάς δοκιμάς οπότε χορηγεί ή αρνείται την έκδοσιν της οικείας αδείας, ή τέλος χορηγεί την άδειαν υπό τον όρον της εκτελέσεως των υπ' αυτήν υποδειχθησομένων μεταβολών του κειμένου, εικόνων σκηνών κλπ. Προκειμένου περί δραματικών θεατρικών έργων η άδεια χορηγείται μετά παρακολούθησιν υπό της Επιτροπής των τελικών αυτού δοκιμών ή της πρώτης παραστάσεως, μη προαπαιτουμένης της υποβολής του κειμένου του έργου. Δύναται όμως ο Διευθυντής του Θεάτρου, οσάκις επιθυμεί, να υποβάλη υπό την κρίσιν της Επιτροπής το κείμενον του δραματικού θεατρικού έργου και προ της ενάρξεως των δοκιμών. Προκειμένου περί έργων διδαχθησομένων πρώτην φοράν εις θέατρα λειτουργούντα εκτός πόλεων Αθηνών και Πειραιώς, την παρακολούθησιν της παραστάσεως τοιούτων έργων δύναται η Επιτροπή να αναθέτη εις δύο ανωτέρους υπαλλήλους και ένα λογοτέχνην οριζομένους εκάστοτε παρ' αυτής.
2. Απαγορεύεται απολύτως η οπωσδήποτε παραλλαγή του κειμένου θεατρικού έργου μετά την υπό της αρμοδίας Επιτροπής έγκρισιν αυτού, κατά τρόπον εμπίπτοντα εις τας απαγορεύσεις του άρθρου 2 του παρόντος. Υπεύθυνοι της παραβάσεως ταύτης θεωρούνται

εάν μεν η παραλλαγή εγένετο εγγράφως εις το κείμενον ο επενεγκών την μεταβολήν συγγραφεύς ή διευθυντής του θιάσου, εάν δε από ούτος ο ηθοποιός.

3. Η κατά τα ανωτέρω άδεια ισχύει, καθ' άπαν το Κράτος.

4. Η Επιτροπή δικαιούται να χαρακτηρίζη θεατρικά έργα ως ακατάλληλα δι' ανηλικους κάτω των 14 ετών, οπότε απαγορεύεται η εις τα θέατρα είσοδος αυτών των διευθυντών των επιχειρήσεως υποχρεουμένων ν' αναγράφωσι το περι ακαταλληλότητος χαρακτηρισμόν εις τα προγράμματα και τας διαφημίσεις εν γένει, εις καταφανές μέρος αυτών και διά παχέων τυπογραφικών στοιχείων.

5. Αι διατάξεις των παρ. 1 και 2 του άρθρου 10 του Νόμου «περί κινηματογράφων» αι καθορίζουσαι τον τρόπον της εξακριβώσεως της ηλικίας των ανηλικών, ως και η της παρ. 4 του αυτού άρθρου η καθορίζουσα τον τρόπον της ενεργείας του ελέγχου κατά την είσοδον αυτών εφαρμόζονται και διά τα θέατρα.

Άρθρον 4

1. Η κατά το ανωτέρω άρθρον Επιτροπή αποτελείται:

α) Εκ του Διευθυντού του Εσωτερικού Τύπου παρά τω Υφυπουργείω Τύπου και Τουρισμού, β) των παρά τω Υφυπουργείω Δημοσίας Ασφαλείας Διευθυντών Αστυνομίας Πόλεων και Χωροφυλακής, γ) του Προϊσταμένου του Τμήματος της Εποπτείας Τύπου, δ) εξ ενός Τμηματάρχου της Δ/νσεως Τουριστικής Προπαγάνδας, ε) ενός ανωτέρου υπαλλήλου του παρά τω Υπουργείω Παιδείας Τμήματος Γραμμάτων και Καλών Τεχνών, και στ) ενός αντιπροσώπου της Εταιρείας Ελλήνων Θεατρικών Συγγραφέων οριζομένου υπό του Διοικητικού Συμβουλίου αυτής και ενός αντιπροσώπου των θεατρικών επιχειρηματιών οριζομένου υπ' αυτών, μετεχόντων της Επιτροπής άνευ ψήφου, ή των αναπληρωτών αυτών, οριζομένων δια της περί συγκροτήσεως της Επιτροπής αποφάσεως. Η Επιτροπή θεωρείται εν απαρτία παρόντων τουλάχιστον τεσσάρων εκ των μελών αυτής. Χρέη Γραμματέως της Επιτροπής εκτελεί εις των παρά τω Υφυπουργώ Τύπου και Τουρισμού υπηρετούντων υπαλλήλων, οριζομένου και του αναπληρωτού αυτού.

2. Η διάταξις της παραγράφου 3 του άρθρου 7 του Νόμου «περί κινηματογράφων» εφαρμόζεται και διά την κατά το παρόν άρθρον Επιτροπήν ως και διά το κατά το άρθρον 1 Συμβούλιον.

Η Επιτροπή εδρεύει εις το Υφυπουργείον Τύπου και Τουρισμού, όπου υποβάλλονται και αι οικείαι αιτήσεις τα κείμενα των υπό ανάβασιν έργων ως και πάντα τα λοιπά σχετικά.

Άρθρον 5

Εις την περίπτωσιν καθ' ην απειλείται κίνδυνος σωματικής βλάβης των εντός του θεάτρου προσώπων συνεπεία ακαταλληλότητος ή κακής διαρρυθμίσεως του οικήματος ή των εν αυτό εγκαταστάσεων προκυψάσης μετά την έκδοσιν της αδείας λειτουργίας, δύναται ο Διευθυντής της Αστυνομίας να διατάξη υπευθύνως την διακοπήν των παραστάσεων και υποβάλλει αμέσως πρότασιν εις το εν άρθρ.1 του παρόντος Συμβούλιον, όπερ αποφαινεται εντός 24 ωρών οριστικώς είτε περί της συνεχίσεως των εργασιών του θεάτρου, είτε περί της ανακλήσεως της αδείας μέχρι συμμορφώσεως του ιδιοκτήτου ή διευθυντού προς τα υπό του Συμβουλίου αποδειχθησόμενα.

Άρθρον 6

1. Ωραι ενάρξεως των θεατρικών παραστάσεων και λοιπών παρεμφερών θεαμάτων ορίζονται κατ' ανώτατον όριον η 10.30 μ.μ ώραι δε λήξεως αυτών ορίζονται η 1 μ.μ. τον χειμώνα και 1.15 το θέρος. Αι ως άνω ώραι ενάρξεως είναι το ανώτατον όριον, επιτρεπομένης της προς αυτών ενάρξεως. Παράτασις των ωρών λήψεως των παραστάσεων θεατρικού τινος έργου δύναται όλως εξαιρετικώς να επιτραπή μόνον κατόπιν συμφώνου γνώμης, της κατά το άρθρ.4 Επιτροπής γνωματευούσης περί του αδυνάτου του τερματισμού της παραστάσεως κατά την κεκανισμένην ώραν λόγω του μακρού κειμένου του έργου.

Παράτασις ωσαύτως των ωρών λήξεως μη δυναμένη να υπερβή τα 45 λεπτά, παρέχεται εις την πρώτην εν Αθήναις παράστασιν θεατρικού έργου, υπό εκάστου θιάσου.

2. Η Αστυνομική Αρχή δι' υπαλλήλων της παρακολουθεί την εφαρμογή των διά την λειτουργίαν εν γένει των θεάτρων εκδιδόμενων αστυνομικών διατάξεων και προ της ενάρξεως των παραστάσεων ή κατά τα διαλείμματα, εξετάζει εάν έχη πληρωθή το ανώτατον όριον του επιτρεπομένου αριθμού θέσεων, οπότε και απαγορεύει την περαιτέρω έκδοσιν εισιτηρίων.

3. Μετά τρίτην καταδικαστικήν απόφασιν εντός της αυτής θεατρικής περιόδου επί παραβάσει της παρ.1 και των κατά τας διατάξεις της παρ.2 του παρόντος άρθρου αστυνομικών διατάξεων δικαιούται η Αστυνομική αρχή να διατάξη το κλείσιμον του δημοσίου θεάματος και την αφαίρεσιν της αδείας λειτουργίας αυτού από μιάς μέχρι δέκα πέντε (15) ημερών.

Άρθρον 7

1. Τιμωρείται διά φυλακίσεως ενός μηνός μέχρι ενός έτους ή και χρηματικής ποινής από 500 έως 20.000 δραχμών, απαγορευομένης άμα και της συνεχίσεως της περαιτέρω λειτουργίας του θεάτρου, ο διευθυντής της επιχειρήσεως ή ο εκπροσώπων αυτήν εν περιπτώσει λειτουργίας του θεάτρου άνευ της κατά το άρθρον 1 αδείας.

2. Με τας αυτάς ποινάς της προηγούμενης παραγράφου τιμωρείται ο λαβών την εν άρθρω 1 άδειαν ή ο διάδοχος αυτού ή ο υπό τούτων υποδειχθείς και εγγράφως αποδεχθείς την ιδιότητα υπευθύνου διευθυντού της επιχειρήσεως, εν περιπτώσει συνεχίσεως των παραστάσεων του θεάτρου μετά την διαταχθείσαν διακοπήν αυτών. Με τας αυτάς πινάς τιμωρούνται οι διευθυνταί των θεάτρων και εν γένει πας όστις ήθελεν οπωσδήποτε παρεμποδίσει την εις αυτά είσοδον εις τους δικαιουμένους ταύτην κατά τας διατάξεις της παρ. 2 του άρθρου 4 του παρόντος εν συνδυασμώ προς την παρ. 5 του άρθρου 7 του Νόμου «περί κινηματογράφων» ή ήθελε παρεμβάλλει οπωσδήποτε προσκόμματα εις την εκτέλεσιν των καθηκόντων αυτών.

3. Τιμωρείται με κράτησιν και πρόστιμον ο διευθυντής του θεάτρου όστις εις το πρόγραμμα και τας διαφημίσεις αυτού δεν ανέγραψε τον χαρακτηρισμόν του έργου ως ακαταλλήλου δι' ανηλικους κάτω των 14 ετων και υπό τους κατά την παρ. 4 του παρόντος άρθρου όρους, εφ' όσον τούτο εκρίθη ως τοιούτον υπό της κατά το άρθρον 4 Επιτροπής.

4. Με κράτησιν και πρόστιμον μέχρι 1.000 δραχμών τιμωρείται ο κατά το άρθρον 9 παρ. 4 του Νόμου «περί κινηματογράφων» επιτετραμμένος τον έλεγchon της εισόδου των ανηλικων εις το θέατρον εάν επιτρέψη την είσοδον εις ανηλικους κάτω των 14 ετών, εφ' όσον εν αυτώ διδάσκεται έργον κριθέν ως ακατάλληλον δι' ανηλικους. Διά των αυτών ποιων τιμωρείται ο διευθυντής θεατρικής ή παρεμφερούς επιχειρήσεως εν περιπτώσει παραβάσεως της παρ. 1 του άρθρου 6.

5. Διά φυλακίσεως μιάς εβδομάδος μέχρι ενός έτους και χρηματικής ποινής 1.000 μέχρι 20.000 δραχμών, τιμωρείται ο διευθυντής του θεάτρου όστις ανεβίβασεν επί της σκηνής έργον δι' ο δεν εξεδόθη η κατά το άρθρον 3 άδεια η ούτινος απηγορεύθη η από σκηνής διδασκαλία. Με τας αυτάς ποινάς τιμωρείται ο διευθυντής του θεάτρου διά τας παραβάσεις της παρ. 2 και της πρώτης περιόδου της παρ. 4 του αυτού άρθρου 3 του παρόντος.

6. Πάσα παράβασις του παρόντος Νόμου και των βάσει τούτου εκδιδόμενων Δ/των και αστυνομικών διατάξεων μη ειδικώς προβλεπομένη εν αυτώ τιμωρείται διά προστίμων 500 μέχρι 1000 δραχμών, εν υποτροπή δε διά διπλασίου προστίμου και κρατήσεως.

7. Διά τας εις βαθμόν πλημμελήματος παραβάσεις του παρόντος Νόμου εφαρμόζονται αι διατάξεις του από 23 Νοεμβρίου 1923 Νομοθετικού Διατάγματος «περί εκδίκασεως πλημμελημάτων τινων επ' αυτοφώρω», διά δε τας εις βαθμόν πταισματος αι του Νόμου προς εκδίκασιν των επ' αυτοφώρων πταισμάτων.

Άρθρον 8

1. Ανεξαρτήτως προς τας κατά το προηγούμενον άρθρον ποινάς, δύναται και δικαιούται πάντοτε ο αρμόδιος Αστυνομικός Διευθυντής ή Διοικητής Χωροφυλακής και ανεξαρτήτως της ασκήσεως ποινικής διώξεως κατά του παραβάτου, εν υποτροπή παραβάσεως τινός των διατάξεων των άρθρ. 2 και 3 του παρόντος να απαγορεύση την συνέχισιν των παραστάσεων του απαγορευθέντος έργου ή και να προβή εις το κλείσιμον του θεάτρου επί χρονικόν διάστημα μη δυνάμενον να υπερβή την εβδομάδα. Τα μέτρα ταύτα, προκειμένου περί

θεάτρων λειτουργούντων εν Αθήναις και Πειραιεί και τοις Προαστείοις των πόλεων τούτων επιβάλλονται πάντοτε κατόπιν συμφώνου γνώμης της κατά το άρθρον 4 Επιτροπής.

2. Προκειμένου δε περί θεάτρων λειτουργούντων εις άλλας πόλεις η κατά την προηγουμένην παράγραφον απόφασις του Αστυνομικού Διευθυντού ή Διοικητού Χωροφυλακής υπόκειται εις προσφυγήν ασκουμένην ενώπιον Επιτροπής, αποτελουμένης εκ του Νομάρχου ως Προέδρου, του Εισαγγελέως Πρωτοδικών και του Δημάρχου της έδρας του Νομού ή των νομίμων τούτων αναπληρωτών, του Δημάρχου αναπληρουμένου υπό του Προέδρου του οικείου Δημοτικού Συμβουλίου. Καθήκοντα Εισηγητού άνευ ψήφου παρά τη Επιτροπή ταύτη εκτελεί αξιωματικός της Αστυνομίας ή Χωροφυλακής, οριζόμενος υπό του οικείου προϊσταμένου. Ούτος εκτελεί και τα καθήκοντα του Γραμματέως της Επιτροπής.

3. Η Επιτροπή ακούουσα πάντοτε και τον Διευθυντήν της Επιχειρήσεως, αποφαινεται ανεκκλήτως εντός 48 ωρών από της υποβολής της προσφυγής, ήτις αναστέλλει την εκτέλεσιν.

Άρθρον 9

1. Οι διευθυνταί των κατά την έναρξιν της ισχύος του παρόντος Νόμου θεάτρων υποχρεούται να υποβάλωσιν την κατά το άρθρον 1 αίτησιν εντός διμήνου από ταύτης, καταβάλλοντες το ήμισυ των οικείων τελών.

2. Εν περιπτώσει καθ' ην ο διευθυντής του θεάτρου δεν τυγχάνει και ιδιοκτήτης αυτού, η εκ του παρόντος Νόμου ευθύνη εις ότι αφορά το κτίριον του θεάτρου βαρύνει μόνον τον ιδιοκτήτην.

Άρθρον 10

Διά Δ/τος κανονισθήσονται αι λεπτομέρεια της εφαρμογής του παρόντος, δι' αστυνομικών δε διατάξεων τα της συντηρήσεως της δημοσίας τάξεως και ασφαλείας εν τοις κατασήμασι των δημοσίων εν γένει θεαμάτων.

Εν Αθήναις τη 20 Ιανουαρίου 1937

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β΄

Το Υπουργικόν Συμβούλιον

Ο Πρόεδρος

Ι. ΜΕΤΑΞΑΣ

Τα Μέλη

Γ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ, Κ. ΓΕΩΡΓΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Κ. Γ. ΖΑΒΙΤΣΙΑΝΟΣ, Α.

ΧΑΤΖΗΚΥΡΙΑΚΟΣ, ΑΓΓ. ΟΙΚΟΝΟΜΟΥ, Γ. ΚΥΡΙΑΚΟΣ, Α. ΚΟΡΙΖΗΣ, Γ.

ΣΠΥΡΙΔΩΝΟΣ, Α. ΔΗΜΗΤΡΑΤΟΣ, Κ. ΜΠΟΥΡΜΠΟΥΛΗΣ, Θ. ΝΙΚΟΛΟΥΔΗΣ, Κ.

ΜΑΝΙΑΔΑΚΗΣ, Π. ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Κ. ΝΙΚΟΛΟΠΟΥΛΟΣ, Γ. ΑΛΙΒΙΖΑΤΟΣ, ΔΕΥΚΑΛΙΩΝ

ΡΕΔΙΑΔΗΣ, Μ. ΠΑΣΣΑΡΗΣ.

Εθεωρήθη και ετέθη η μεγάλη του Κράτους σφραγίς.

Εν Αθήναις τη 23 Ιανουαρίου 1937

Ο ΕΠΙ ΤΗΣ ΔΙΚΑΙΟΣΥΝΗΣ ΥΠΟΥΡΓΟΣ

Γ. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ